

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ALTAY, TUVA VE HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP
DİRİLME MOTİFİ

Kezban ÖRÜCÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2022

©2022-Kezban ÖRÜCÜ

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ALTAY, TUVA VE HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP
DİRİLME MOTİFİ

THE MOTİF OF RESURRECTION İN ALTAİ, TUVA AND
HAKAS EPİCS

Hazırlayan
Kezban ÖRÜCÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

KIRŞEHİR-2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Kezban ÖRÜCÜ tarafından hazırlanan “*Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Ölüp Dirilme Motifi*” adlı tez çalışmasıtarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ (İmza)

Üye: Doç. Dr. Ezgi METİN-BASAT (İmza)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Cavit GÜZEL (İmza)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Teziminyıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2022

Kezban ÖRÜCÜ

ÖZET

ALTAY, TUVA VE HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP DIRİLME MOTİFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Kezban ÖRÜCÜ

Danışman: Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

2022-x+191

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

Doç. Dr. Ezgi METİN-BASAT

Dr. Öğr. Üyesi Cavit GÜZEL

Türk Halk Edebiyatının önemli anlatı türlerinden olan destanlar, Türk milletinin tarihini, gelenek ve göreneğini, inanış ve düşünüş sistemini anlamının kapılarını açan birer anahtar konumundadırlar. Arkaik dönemin izlerini taşıyan ve sözlü gelenekte oluşarak halkın belleğinde nesilden nesle aktarılan bu destanlar içerisindeki önemli motiflerden biri ölüp dirilmedir.

Türk mitolojisinde ölüp dirilme iyi insanlar, özellikle toplumun menfaatini gözetan kahramanlar için tasarlanmış bir motiftir. Türk halk hikâyelerinde de görülen bu motif daha çok arkaik kahramanlık destanlarında ön plana çıkmaktadır. Destanlarda kahramanlar, genellikle Erlik Bey ve Erlik Bey'in hâkimiyetindeki kötü insanlar tarafından hileyle öldürüldüğünde diriltilebilmişlerdir. Dirilen kahraman, eskisinden daha güçlü ve daha bilge bir konuma ulaşarak yarım kalan mücadelesini tamamlamış, düşmandan intikamını almış ve halkını refaha ulaştırmıştır.

Bu çalışmada ölüp dirilme motifi, oldukça zengin bir sözlü edebiyata sahip olan Altay, Tuva ve Hakas Türklerinin destanlarında incelenmeye tabi tutulmuştur. Altay sahasından 14, Tuva sahasından 8, Hakas sahasından 8 destanda ölüp dirilme motifi tespit edilmiştir. Tespit edilen her ölüp dirilme motifi, kahramanın ölüm nedeni, ölüm tipi, dirilme tipi ve dirilme sonrası olmak üzere dört kategoride ele alınmıştır. Çalışmada ölüp dirilme motifinin destanın seyrine olan etkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca destan kahramanının ölüp dirilme şekli ile şamanın ölüp dirilerek erginlik kazanması arasındaki tipolojik benzerlik gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada ölüp dirilme motifinin kendi içinde sınıflara ayrılması ve destan içerisindeki görevinin belirlenebilmesi amaçlanmıştır. Çalışma ölüp dirilme motifi üzerinde daha önce tez bazında çalışma yapılmamış olması münasebetiyle önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Altay, Hakas, Ölüp Dirilme Motifi, Şamanizm, Tuva

ABSTRACT

THE MOTİF OF RESURRECTION İN ALTAİ, TUVA AND HAKAS EPİCS

Ph. D. Thesis

Preparer: Kezban ÖRÜCÜ

Advisor: Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

2022-x+191

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School of Social Sciences

Turkish Language and Literature Department

Jury:

Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

Assoc. Prof. Dr. Ezgi METİN-BASAT

Asst. Prof. Dr. Cavit GÜZEL

The epics, which are one of the important narrative genres of Turkish Folk Literature, are the keys that open the doors to understanding the history, tradition and tradition, belief and thought system of the Turkish nation. One of the important motifs in these epics, which carry the traces of the archaic period and which is formed in the oral tradition and transferred from generation to generation in the memory of the people, is death and resurrection.

In Turkish mythology, death and resurrection is a motif designed for good people, especially heroes who take care of the interests of society. This motif, which is also seen in Turkish folk tales, is more prominent in archaic heroic epics. In epics, heroes could be resurrected when they were killed by deceit, usually by Erlik Bey and bad people under Erlik Bey's rule. The resurrected hero reached a stronger and wiser position than before, completing his unfinished struggle, avenging the enemy and bringing his people to prosperity.

In this study, the motif of death and resurrection has been examined in the epics of Altai, Tuva and Khakas Turks, who have a very rich oral literature. The motif of death and resurrection has been identified in 14 epics from the Altai area, 8 from the Tuva area, and 8 from the Khakas area. Each identified death and resurrection motif has been dealt with in four categories: the cause of death of the hero, type of death, type of resurrection and post-resurrection. In the study, the effect of the motif of death and resurrection on the course of the epic is emphasized. In addition, the typological similarity between the way the epic hero dies and comes to life and the shaman's death and resurrection has been tried to be shown. In this study, it is aimed to divide the motif of death and resurrection into classes and to determine its purpose in the epic. The study is important because there has not been a thesis-based study on the motif of death and resurrection.

Keywords: Altai, Hakas, Resurrection Motif, Shamanism, Tuva

ÖN SÖZ

Destanlar, toplumların tarihini, inanış ve düşünüş sistemini, gelenek ve göreneğini anlamanın kapılarını açan anahtarlardır. Halkın belleğinde oluşarak nesilden nesle aktarılan bu destanlar içerisindeki önemli motiflerden biri ölüp dirilmedir. Türk mitolojisinde ölüp dirilme, toplumun menfaatini gözeten kahramanlar için tasarlanmış bir motiftir. Destanlarda kahramanlar, genellikle Erlik ve avanesi tarafından hile ile öldürüldüğünde diriltilebilmişlerdir. Dirilen kahraman, eskisinden daha güçlü ve daha bilge bir konuma ulaşarak yarım kalan mücadelesini tamamlamış, düşmandan intikamını almış ve halkını refaha ulaştırmıştır.

Toplumun kahramana yüklediği ayrıcalığın/kutsallığın bir göstergesi olan ve destanın seyri için son derece önemli olan ölüp dirilme motifi üzerine Türkiye’de, birkaç makale dışında tez bazında çalışma yapılmamış olması bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışma için belirlemiş olduğumuz araştırma sahalarının ve sahalara ait destan metinlerinin tanıtımı yapılarak Altay, Tuva ve Hakas Türklerinin destancılık geleneklerihakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ölüp dirilme motifi hakkında bilgi verilerek konu hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerine değinilmiştir. Üçüncü bölüm inceleme bölümü olup üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümün ilk kısmı Altay destanlarında tespit edilen ölüp dirilme motiflerine ayrılmıştır. Bu kısımda on dört Altay destanından tespit edilen ölüp dirilme motifleri teker teker, kahramanın ölüm nedeni, ölüm tipi, dirilme tipi, dirilme sonrası şeklinde dört kategoride incelenmiştir. İnceleme bölümünün ikinci kısmı Tuva destanlarında tespit edilen ölüp dirilme motiflerine ayrılmıştır. Bu kısımda da ilk kısımdaki tahlil metodu sekizTuva destanı için uygulanmıştır. İnceleme bölümünün son kısmı ise Hakas destanlarında tespit edilen ölüp dirilme motifine tahsis edilmiştir. Yine bu kısımda da diğer kısımlarda uygulanan tahlil metodu sekizdestan için uygulanmıştır. Üçüncü bölümün sonunda Altay, Tuva ve Hakas sahasına ait ölüp dirilme motifleri, kahramanın ölüm nedeni, ölüm tipi, dirilme tipi ve dirilme sonrası şeklinde sınıflandırılmış bir tabloda genel itibariyle gösterilmiştir. Çalışmaya Sonuç ve Kaynakça ile son verilmiştir.

Lisans dönemimden beri her daim desteğini hissettiğim, ilim ve tecrübesiyle ufku genişleten, çalışma konumun belirlenmesinden kaynaklara ulaşmama kadar her konuda yanımda olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Salahaddin Bekki’ye; savunma jürisinde

yer alan ve çalışmanın daha iyi bir noktaya ulaşabilmesi için kıymetli fikirlerini paylaşan hocalarım sayın Doç. Dr. Ezgi Metin-Basat ve Dr. Öğretim Üyesi Cavit Güzel'e; çalışma sürecinde desteklerini hissettiğim sevgili hocam Dr. Meltem Yılmaz'a; çalışmamın başından sonuna kadar sevgisi ve ilgisi ile bana destek olan sevgili annem Filiz Örucü'ye; çalışma sürecinde türlü fedakârlıklarda bulunarak hayatımı kolaylaştıran kıymetli eşim Burak Top'a; çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Enis Yalçın'a ve bu süreçte manevi desteğiyle yanımda olan arkadaşım Pınar Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Kezban ÖRÜCÜ

Kırşehir-2021

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
GRAFİKLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
BÖLÜM I: ARAŞTIRMA SAHALARI VE İNCELENEN DESTAN METİNLERİNİN TANITILMASI	1
1.1. ALTAY SAHASI VE ALTAY DESTANCILIK GELENEĞİ	1
1.1.1. Altay Sahası.....	1
1.1.2. Altay Destanları.....	2
1.1.3. AltayDestancılık Geleneği.....	4
1.2. TUVA SAHASI VE TUVADESTANCILIK GELENEĞİ.....	5
1.2.1. Tuva Sahası	5
1.2.2. Tuva Destanları	6
1.2.3. Tuva Destancılık Geleneği	7
1.3. HAKAS SAHASI VE HAKAS DESTANCILIK GELENEĞİ.....	8
1.3.1. Hakas Sahası.....	8
1.3.2. Hakas Destanları.....	9
1.3.3. Hakas Destancılık Geleneği	10

II. BÖLÜM: ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ	12
III. BÖLÜM: ALTAY, TUVA VE HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİNİN TESPİTİ VE İNCELENMESİ	16
3.1. ALTAY DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ	16
3.1.1. Er Samır Destanı.....	16
3.1.2. Kozın Erkeş Destanı	19
3.1.3. Altay Buuçay Destanı.....	27
3.1.4. Közüke Destanı	33
3.1.5. Oçı-Bala Destanı	36
3.1.6. Kan-Ceeren Attu Kan-Altın Destanı	38
3.1.7. Kögüdey-Kökşin Le Boodoy Koo Destanı.....	40
3.1.8. Kan-Kapçıkay Destanı.....	45
3.1.9. Ölöştöy Destanı	49
3.1.10. Katan-Kökşin Le Katan-Mergen Destanı	54
3.1.11. Ak-Biy Destanı.....	59
3.1.12. Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı.....	63
3.1.13. Alıp Manaş Destanı	65
3.1.14. Maaday-Kara Destanı	68
3.2. TUVA DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ.....	78
3.2.1. Alday-Buuçu Destanı	78
3.2.2. Kangıvay-Mergen Destanı.....	84
3.2.3. Boktu-Kiriş, Bora-Şeley Destanı.....	90
3.2.4. Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı	94
3.2.5. Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı.....	99
3.2.6. Mögaa Şagaan Toolay Destanı	102
3.2.7. Tanaa Herel Destanı	110

3.2.8. Ton Aralçın Haan Destanı	114
3.3. HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ.....	121
3.3.1. Altın Çüs Destanı	121
3.3.2. Ak Çibek Arığ Destanı	126
3.3.3. Altın Taycı Destanı.....	128
3.3.4. Kara Kuzgun Destanı	136
3.3.5. Altın Arığ Destanı	142
3.3.6. Ay Huucın Destanı	157
3.3.7. Han Orba Destanı	164
3.3.8. Kün Sarığ Han Destanı	168
SONUÇ	183
KAYNAKÇA.....	187
ÖZ GEÇMİŞ	191

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Dağılımı

Grafik 3.2. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.3. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.4. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Dağılımı

Grafik 3.5. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Dağılımı

Grafik 3.6. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.7. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.8. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Dağılımı

Grafik 3.9. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Dağılımı

Grafik 3.10. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.11. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.12. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Dağılımı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Tespit Edilen Ölüp Dirilme Motiflerinin Genel Tablosu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedeni Oranı

Şekil 3.2. Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tipi Oranı

Şekil 3.3. Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tipi Oranı

Şekil 3.4. Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Oranı

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1.Rusya Federasyonu İçinde Altya Cumhuriyeti'nin Konumu

Harita 1.2. Altay Cumhuriyeti Coğrafi Konumu

Harita 1.3. Rusya Federasyonu İçinde Tuva Cumhuriyeti'nin Konumu

Harita 1.4. Tuva Cumhuriyeti İdari Bölge Haritası

Harita 1.5. Rusya Federasyonu İçinde Hakas Cumhuriyet'nin Konumu

Harita 1.6. Hakas Cumhuriyeti Haritası

KISALTMALAR

AKAÇKM	Arzılan Kara Attığı Çeçen Kara Möge
Çev.	Çeviren, Çevirenler
E.T.	Erişim Tarihi
KCAKAD	Kan-Ceeren Attu Kan –Altın Destanı
KKLBKD	Köğüdey Kökşin Le Boodoy Koo Destanı
KKLKMD	Katan-Kökşin Le Katan-Mergen Destanı
MŞT	Möгаа Şagaan Toolay
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire

BÖLÜM I: ARAŞTIRMA SAHALARI VE İNCELENEN DESTAN METİNLERİNİN TANITILMASI

1.1. ALTAY SAHASI VE ALTAY DESTANCILIK GELENEĞİ

1.1.1. Altay Sahası

Güney Sibirya’da Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti 92.900 kilometre kare büyüklüğündedir. Dağlık Altay Cumhuriyeti topraklarının % 85’i dağlıktır ve ¼’i ormanlarla kaplıdır. 4506 metreyle Sibirya’nın en büyük zirvesi olan Kadın-Bajı Dağlık Altay Cumhuriyeti’nin sınırları içerisinde yer almaktadır. Dağlık Altay’da çok sayıda nehir ve 7000 civarında göl bulunmaktadır. Cumhuriyet, Rusya Federasyonu içinde Tuva Cumhuriyeti, Hakas Cumhuriyeti, Kemerova bölgesi ve Altay bölgesi ile sınırdadır. Ayrıca komşu olduğu ülkeler arasında Kazakistan, Çin ve Moğolistan da bulunmaktadır (Bekki 2009: 20).

Harita 1.1. Rusya Federasyonu içinde Altay Cumhuriyeti’nin konumu

Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti’nin toplam nüfusu 200.000 civarındadır. Bu nüfusun yaklaşık 65.000’ini Altay Türkleri oluşturmaktadır. Altay Türkleri Kuzey ve Güney olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Kuzey Altay grubunu Tuba, Kumandı ve Çalkandı; Güney Altay grubunu ise Teleüt, Telengit ve Altay-kiji Türkleri oluşturmaktadır (Bekki 2009: 21).

Harita1.2. *Altay Cumhuriyeti Coğrafi Konumu*

Bütün Türk boyları gibi oldukça zengin bir sözlü edebiyata sahip olan Altay Türklerinin folkloruyla ilgili ilk çalışmalar, XIX. yüzyılda Nikolay İvanoviç Ananin, Vasili İvanoviç Verbitski ve Wilhelm Radloff ile başlamıştır (Dilek 2002: 11).

1.1.2. Altay Destanları

Altay Türklerinin destanları üzerine Türkiye’de yapılan ilk çalışma Metin Ergun’a aittir. Metin Ergun çalışmasını, “*Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*” adıyla 1997 yılında yayınlamıştır. Çalışmanın ilk kısmı “*Altay Türklerinin Destanları Üzerine Araştırmalar*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Altay destanları üzerine yapılmış çalışmalar kronolojik sırayla aktarılır. Bir sonraki bölümde “*Altay Destancılık Gelenegi ve Alıp Manaş*” hakkında bilgi verilerek Alıp Manaş destanının Altay, Özbek Karakalpak, Kazak, Başkurt ve Tatar varyantları üzerinde durulmuştur. İlerleyen bölümlerde ise Dede Korkut hikâyeleri ve Alıp Manaş arasındaki uyuma değinilerek Alıp Manaş destanının teşekkül tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise 1775 mısradan oluşan Alıp Manaş destan metni hem Altay hem Türkiye Türkçesi ile aktarılmıştır.

Altay destanları üzerine yapılmış ikinci çalışma Emine Gürsoy-Naskali’nin yayımladığı “*Altay Destanı Maaday-Kara*” adlı kitaptır. 1999 yılında yayımlanan kitap “*Sunuş*”, “*Giriş*”, “*Altay Destanı Maaday-Kara*” ve “*Dizin*” bölümlerinden oluşmaktadır.

Maaday-Kara destanı hakkındaki bir diğer çalışma Salahaddin Bekki’nin 2001 yılında hazırlamış olduğu “*Altay Türk Destanı Maaday-Kara*” adlı doktora tezidir. Tez 2007 yılında Manas Yayıncılık tarafından “*Maaday-Kara Destanı*” adıyla neşredilmiştir.

Eser dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Altay-Türk destancılık geleneği ve Maaday-Kara ile ilgili araştırmaları içermektedir. İkinci bölümde genelde Altay destanlarının anlatıcıları, teren nüm düzenleri, konuları, teşekkül tarihi; özelde ise Maaday-Kara destanının konusu, teşekkül tarihi, üslubu gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Maaday-Kara destanının motifleri tespit edilerek Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserine göre incelenmesi yapılmıştır. Dördüncü bölüm motiflerin tahlilinden oluşmaktadır. Sonuç bölümünden sonra ise destan metnine yer verilmiştir.

Altay destanları üzerine çalışan bir diğer isim İbrahim Dilek'tir. Dilek, başkanlığını Fikret Türkmen'in yürüttüğü Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi kapsamında 3 ciltten oluşan bir eser yayımlamıştır. 1. cildi "*Altay Destanları I*" adını taşımaktadır. Kitabın ilk kısmında destan anlatıcısı Nikolay Ulagaşeviç Ulagaşev hakkında bilgi verilmiştir. Ardından destanların teşekkülü ve tasnifi meselesine, destanlar hakkında yapılan çalışmalara ve destanların özetlerine yer verilmiştir. 2002 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkan kitapta şu destanlar yer almaktadır: "Er-Samır (s. 33-111, 2664 dize)", "Ak-Tayçı (s. 112-171, 2044 dize)", "Kökin-Erkey (s. 172-199, 961 dize)", "Altay-Buuçay (s. 200-228, 1016 dize)", "Malçı-Mergen (s. 229-251, 802 dize)", "Kozın-Erkeş (s. 251-305, 1780 dize)" ve "Közüyke (s. 306-362, 1947 dize)".

"*Altay Destanları 2*" başlığını taşıyan cildin giriş kısmında destan anlatıcısı Aleksey Grigoreviç Kalkin hakkında bilgi verildikten sonra destan özetlerine yer verilmiştir. Daha sonra ise şu destanlar Altay Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: "Oçı-Bala (s. 40-119, 3561 dize)", "Ay-Sologoy lo Kün-Sologoy (s.120-135, 698 dize)", "Ösküs-Uul (s.136-216, 3655)", "Kan-Kapçıkay (s. 217-242, 5080)", "Kan-Ceeren Attu Kan-Altın (s. 343-393, 2234 dize)", "Temene- Koo (s. 394-414, 880 dize)", "Kara-Taacı Kıs (s. 415-425, 485 dize)", "Kögüdey-Kökşin le Boodoy- Koo (s. 426-445, 876 dize)" ve "Altın-Ergek (s. 446-464, 827 dize) adlı destanlar bulunmaktadır.

"*Altay Destanları 3*" başlığını taşıyan cildin ilk kısmında ise eserde yer alan destanların anlatıcıları hakkında kısaca bilgi verilerek destanların özetleri aktarılmıştır. Son kısımda ise sırasıyla şu destanlara yer almaktadır: "Eke-Koo (s. 32-67, 1612 dize)", "Ölöstöy (s. 68-259, 8686 dize)", "Katan-Kökşin le Katan-Mergen (s. 260-321, 2746 dize)", "Şulmıs-Şunı (s.322-369, 2151 dize)", "Ak-Biy (s. 370-405, 1549 dize)" ve "Üç Kulaktu Ay-Kara At (s. 406-455, 2189 dize)" başlığını taşıyan destanlar yer almaktadır.

1.1.3. Altay Destancılık Geleneği

Altay Türkleri, masal ve destan için genel olarak “çörçök” terimini, destanları masaldan ayırmak için ise “kay-çörçök” veya “kaylap aydar çörçök” terimini kullanmaktadırlar (Ergun, 1997: 19). Altay Türkleri, destan anlatıcılarına “kayçı” adını vermişler, destan söylemeyi ise *kayla-* fiili ile ifade etmişlerdir. Altaylarda destan, anlatım (icra) ve kay (gırtlaktan okuma) olmak üzere iki şekilde icra edilir (Bekki, 2007: 31).

Altay destanları formül ifadelerle başlayıp bitmektedir. Başlangıç formülü olarak en çok “Ozo ozo ozo çakta” (çok çok eski zamanlarda) ifadesi tercih edilmiştir. Ayrıca destanlara başkahramanın yaşadığı yerin özellikleri, anne-babası ve atının tasviri ile de başlanabilmektedir (Bekki, 2007: 37).

Şekil olarak art arda sıralanmış mısralardan oluşan Altay destanları, genellikle hece ölçüsünün 7-8’li kalıplarından vücuda getirilmiştir. Bir destanda 4, 5, 6 hatta 12 heceden oluşan mısraların varlığı da söz konusu olabilmektedir. Destanda mısralar arası ahengi sağlayan kafiye, redif, aliterasyon gibi sanatlardır. Destanın dili genel olarak mübalağa sanatı ile süslenmiştir (Bekki, 2007: 40).

Altay Türklerinin destanlarında Altay yurdunu düşmandan koruyan, düşman yurtlarına akınlar düzenleyen ve halkına liderlik yapan idealize edilmiş bir kahraman tipi vardır. Altay destanları genel olarak bu idealize edilmiş tipin maceralarından oluşmaktadır. Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen bu kahraman doğduktan çok kısa bir süre sonra büyür ve maceraya atılır (Ergun, 1997: 44).

Maaday-Kara Destanı adlı çalışmasında Salahaddin Bekki, genel itibarıyla Altay destan kahramanının yeryüzündeki kötü niyetli hanlar ve yeraltı dünyasının hâkimi Erlik Bey ve avenesi ile mücadele ettiğini belirtir. Aynı çalışmasında Bekki, İ. V. Puhov’ın *Altay Kahramanlık Eposu* isimli çalışmasında Altay kahramanlık destanlarında işlenen konuları beş maddede topladığını da ekler. Maddeler şu şunlardır:

- 1-Kahramanın ucubelerle savaşı
- 2-Kahramanın Erlik ile mücadelesi
- 3-Kahramanın evlenme elçiliği (Alplara mahsus evlilik)
- 4-Kahramanın yabancı hanlarla mücadelesi
- 5-Kahramanın zalim hanla mücadelesi (Bekki, 2007: 41).

1.2. TUVA SAHASI VE TUVADESTANCILIK GELENEĞİ

1.2.1. Tuva Sahası

Tuva Cumhuriyeti'nin güneyinde Moğolistan, kuzeyinde Krasnoyarsk ve Hakas Cumhuriyeti, doğusunda Buryat Özerk Cumhuriyeti, batısında Altay Özerk Cumhuriyeti bulunur. Tuva Cumhuriyeti'nin yaklaşık 310.000 olan nüfusunun % 70'e yakını Tuvalar oluşturmaktadır. 170.000 kilometre karelik bir alana yayılmış olan Tuva Cumhuriyeti'nin güneyi Tannu-Uula sıradağları, kuzeyi ise Sayan sıradağlarıyla çevrilidir. Ülke toprakları Yenisey'in üç ana kolu; Kaa-Hem, Bii-Hem ve Hemçik nehirlerinin çıkıp birleştiği nokta üzerindedir (Arıkoğlu, 2002: 296-306).

Harita 1.3. Rusya Federasyonu içerisinde Tuva Cumhuriyeti'nin konumu

Tuva'nın tarihi, demografik durumu, milli bilinç seviyesi ve coğrafik konumu ona Rusya Federasyonu içerisinde ayrıcalıklı bir konum sağlamıştır. Tuva Rusya Federasyonunun diğer üyelerinden farklı olarak, Bolşevik Devrimi'ni takip eden iç savaştan hemen sonra Sovyetler Birliği'ne dâhil olmamış, 1944 yılına kadar ayrı bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 1944'e Sovyetler Birliği'ne dâhil olan Tuva, 1961 yılından itibaren otonom cumhuriyet statüsüne geçmiştir (Somuncuoğlu, 2002: 275-291).

Harita 1.4. Tuva Cumhuriyeti İdari Bölge Haritası

Tuvalar Türk dilli bir halktır, ancak tarihi ve dini sebepler nedeniyle Moğol kültüründen etkilenmişlerdir. Bu ikili yapıdan dolayı Tuvaların kökeninin ne olduğu hakkında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bazı araştırmacılar Tuvaların dil yönünden Türkleşmiş, Moğol asıllı bir halk olduklarını savunsalar da Tuvalar sadece dil olarak değil, köken olarak da Türk'tür ve kökenleri Yenisey Kırgızlarına dayanmaktadır (Somuncuoğlu, 2002:275-295).

Çok zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Tuva Türklerinin inanış ve düşünüş sistemini, gelenek ve göreneklerini, sosyal hayatını, geleceğe yönelik beklentilerini ve geçmişte vermiş olduğu mücadelelerini yansıtan çok sayıda destanları mevcuttur (Ergun ve Aça, 2004: 25).

Tıpkı diğer Güney Sibirya Türk toplulukları gibi, Tuva Türklerinin sözlü geleneği de 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Wilhelm Radloff, Grigoriy Nikolayeviç Potanin, Nikolay Fyodoroviç Katanov gibi isimlerce araştırılıp incelenmeye başlanmıştır (Ergun ve Aça, 2004: 11).

1.2.2. Tuva Destanları

Tuva Türklerinin destanları ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalardan ilki *Tıva Kahramanlık Destanları* adını taşımaktadır. Metin Ergun ve Mehmet Aça tarafından hazırlanan bu çalışma iki ciltten oluşmaktadır. 2004 yılında yayımlanan ilk cildin birinci bölümünde Tıva Türklerinin destanları üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde Tıva Türklerinin destancılık geleneği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Tıva destanlarının motif yapısı incelenmiştir. Bibliyografyanın hemen ardından ise destan metinleri gelmektedir. “Metinler” başlığını taşıyan bu bölümde sırasıyla Alday-Buuçu, Boktu-Kiriş Bora-Şeeley, Kangıvay-Mergen, Aldın-Çaagay, Aldın-Kurgulday ve Erelzey-Mergen Haragalzay-Mergen Alışkılar adlı destanlara yer verilmiştir.

2005 yılında yayımlanan eserin ikinci cildi “Tıva Kahramanlık Destanlarının Poetikası”, “Tıva Kahramanlık Destanlarının Motif Yapısı”, “Bibliyografya” ve “Metinler” kısımlarından oluşmaktadır. Metinler Bölümünde sırasıyla Han-Şilgi Attıg Han-Hülük, Arı-Haan, Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge ve Şööğün Bora Attıg Şööğün-Kööğün destanları yer almaktadır.

Tuva destanları ile ilgili bir başka kaynak Ekrem Arıkoğlu ve Buyan Borbaanay tarafından hazırlanmıştır. 2007 yılında yayımlanan eser “Destanların Özetleri”, “Destanların Başka Baskı ve Nüshaları” ve “Destanlar” olmak üzere üç ana bölümden

oluşmaktadır. Kitapta sırasıyla Mögaa Şagaan Toolay, Tanaa-Herel, Ton-Aralçın Haan, Kangıvay-Mergen, Bayan-Toolay ve Aldın Çaagay adlı destanlar bulunmaktadır.

Salih Mehmet Arçın ise Emine Gürsoy-Naskali danışmanlığında Tuva destanları ile ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Tezin giriş kısmında Tuvalar ve dilleri hakkında bilgi verilerek inceleme bölümünde detaylı bir gramer incelemesi yapılmıştır. Son kısımda ise destan metnine yer verilmiştir. Çalışma 2014 yılında “Tuva Destanları 2: Haan Tögöldür ” adıyla Türk Dil Kurumu yayınları arasından yayımlanmıştır.

1.2.3. Tuva Destancılık Geleneği

Tuva Türklerinde hem destan hem de masal türünü karşılamak amacıyla “tool” terimi kullanılmaktadır. Kahramanlık destanlarına “maadrlıg tool” ya da “maadrlıg epos” denilirken destan için ayrıca “tooju” terimi de kullanılmaktadır (Ergun ve Aça, 2004: 25).

Kahramanlık destanlarının dizelerindeki hece ölçüsü standart değildir. Genellikle 7 ve 8 heceli dizeler birbirini takip ederken aynı metin içerisinde 4, 6, 8, 9, 10, 11 ve 13 heceden oluşan dizelere de rastlanmaktadır. Fakat 7 ve 8 heceli dizeler Güney Sibirya’nın diğer Türk halklarının destancılık geleneğinde olduğu gibi Tuva Türklerinin destanlarında da ana ölçüyü oluşturmaktadır. Ayrıca destanlarda, dize başı kafiyeyi de sıklıkla görmek mümkündür (Ergun ve Aça, 2004: 29).

L. V. Grebnev, Tuva kahramanlık destanlarını konu ve kompozisyon özellikleri bakımından üç gruba ayırmaktadır:

1. Bahadırların sadece eş bulmak ya da aramak, için sefere çıkmalarını ve mücadelelerini anlatan destanlar.

2. Bahadırların gelin ya da eş aramakla beraber hanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri anlatan destanlar.

3. Bahadırların sadece hanlara ve yabancı istilacılara karşı yürüttükleri ve kazandıkları mücadeleleri anlatan destanlar (Ergun ve Aça, 2004: 33).

S. M. Orus-ool, Tuva Türklerinin destanlarının, Altay, Hakas, Şor Türklerinin destanlarında olduğu gibi arkaik unsurlarla dolu olduğunu belirterek destanlardaki ana konuların kahramanın nişanlı/kız peşinden gitmesi, hanın verdiği zor görevleri yerine getirmesi, kahramanın yabancı istilacı hanlarla mücadele etmesinden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kahramanın yakın akrabaları tarafından ihanete uğramasını anlatan destan metinlerinin de olduğunu eklemektedir (Ergun ve Aça, 2004: 36).

1.3. HAKAS SAHASI VE HAKAS DESTANCILIK GELENEĞİ

1.3.1. Hakas Sahası

Kuzey ve doğusunda Krasnoyarsk, batısında Kemerova, güneyinde Dağlık Altay Cumhuriyeti ve Tuva Cumhuriyeti bulunan Hakas Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 62.000 kilometre karedir. Hakas Cumhuriyeti Büyük Yenisey ırmağına katılan Uybat, Uyuş, Erba, Askiz ve Abakan nehirlerinin bulunduğu su bakımından zengin bir bölge üzerindedir. Ülkenin 2/3'si dağlık ve ormanlık alanlardan oluşmaktadır. Hakas Cumhuriyeti'nde %80'i Rus olmak üzere kırka yakın etnik grup bulunmaktadır. Bu Cumhuriyet içinde Hakasların nüfusu 1989 yılı sayımlarına göre 80328 kişi olup genel nüfusun % 11.5'ini oluşturmaktadır (URL-1).

Harita 1.5. Rusya Federasyonu içinde Hakas Cumhuriyeti'nin konumu

Harita 1.6. Hakas Cumhuriyeti Haritası

Çin kaynaklarında eski Kırgız kelimesi Hia-kia-sseu, Hakas, Hyagas, Hagas, Syagesi, Hegesi, Hehe şeklinde kaydedilmiş ve Hakasların atalarının Kırgızlar olduğu belirtilmiştir. 1920’li yılların başında Sovyet ideolojisinin bir sonucu olarak bu terim yeniden diriltilmiş ve Yenisey’in Abakan kolu çevresinde yaşayan Türk boylarını birleştirmek amacıyla genel bir ad olarak verilmiştir. Ancak ne tarihin herhangi bir devrinde ne de günümüzde kendilerine “Hakas” adı verilen Türk boyları, bu adı kendi kimliklerini açıklayan bir kelime olarak kullanmıştır. Bugün “Hakas” olarak adlandırılan Türk boyları kendilerini “Tatar” kelimesi ile tanıtmaktadırlar. Ancak bu kelime de onlara Ruslar tarafından takılan bir addır ve genel kabul görmüştür (URL-2).

1.3.2. Hakas Destanları

Hakas Türklerinin sözlü geleneği üzerine yapılan çalışmalar, diğer Güney Sibirya Türk topluluklarında olduğu gibi 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Hakas sözlü geleneği, özellikle de kahramanlık destanları üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla derleme ve metin neşri şeklinde gerçekleşmiştir (Ergun, 2010: 7). Hakas kahramanlık destanlarının düzenli olarak derlenmesi ve araştırılması çalışmaları, üç aşamada değerlendirilmiştir. 1) Sovyet öncesi dönemdeki çalışmalar; 2) Sovyetler Birliği Döneminde yapılan çalışmalar; 3) Sovyetler Birliği sonrasında yapılan çalışmalar. İlk dönem çalışmalarını başlatan isimler arasında M. Alexander Castren, V. Titov, A. Schiefner, Wilhelm Radloff, N. F. Katanov bulunmaktadır (Killi Yılmaz, 2013: 15).

Hakas destanları ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda ön plana çıkan isim Ekrem Arıkoğlu’dur (Bekki, 2009: 24). Ekrem Arıkoğlu tarafından hazırlanan “Hakas Destanları 1” 2007 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkmıştır. Kitabın giriş kısmında eserde yer alan destanlar ve destanların anlatıcıları hakkında bilgi verildikten sonra destanların özetlerine yer verilmiştir. Kitapta sırasıyla şu destanlar bulunmaktadır: “Altın-Çüs”, “Ak Çibek-Arığ” ve “Ay-Huucın”.

Hakas destanlarından Türkiye’de yayımlanan ilk eser, Fatma Özkan’ın hazırladığı “Altın-Arığ Destanı”dır. 1997 yılında yayımlanmış olan kitap, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Hakas Türklerinin tarihi hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümde Hakas destanlarının teşekkül devri, Hakas destan anlatıcıları, Altın Arığ destanının motifleri gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Altın Arığ destanının özeti ve Hakas Türkçesinin ses özellikleri verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Altın

Arış destan metni, sözlük, bibliyografya ve Altın Arış destanının Kril harfli metnine yer verilmiştir.

Timur B. Davletov tarafından hazırlanan “Huban Arış Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı” adlı eser Türksoy Yayınları arasında yayımlanmıştır. Eser giriş ve metin bölümlerinden meydana gelmektedir. Huban Arış destanı 15587 dizeden oluşmaktadır.

Ali Ilgın’ın hazırlamış olduğu “Hakas Destanları 2 / Kara Kuzgun Destanı” adlı çalışma Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır. Kitabın girişinde Hakas Türklerinin kahramanlık destanları hakkında bilgi verildikten sonra 4244 dizelik destan metnine yer verilmiştir.

Pervin Ergun tarafından hazırlanan “Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın” adlı eser Kömen Yayınları arasında 2010 yılında yayımlanmıştır. Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Hakas destanları üzerine yapılan araştırmaları içermektedir. İkinci bölüm “Hakas Destancılık Geleneği” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde on beş destan anlatıcısı (haycı) tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde Ay Huucın destanındaki dünya, kahramanlar ve motifler üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm Ay Huucın destanının anlatım unsurları ile alakalıdır. Bu bölümün ardından ise 8050 dizeden oluşan destan metni ile kitaba son verilmiştir.

“Hakas Destanları 3 / Han Orbaa” adlı eser Erhan Aktaş tarafından hazırlanmış 2011’de Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitabın giriş kısmında Han Orba Destanı ve destanın anlatıcısı Semen İvanoviç Şulbayev hakkında bilgi verilmiştir. Ardından destanın özeti ve 8705 dizelik destan metni gelmektedir.

Gölsüm Killi Yılmaz’ın hazırlamış olduğu “Hakas Destanları 4 / Altın Taycı” adlı eser ise Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 2013’de yayımlanmıştır. Eserde önce Hakas destanlarının derlenmesi ve araştırılması, Hakas destancılık geleneği ve Altın Taycı destanı üzerine bilgi verilmiştir. Daha sonra 3605 dizeden oluşan destan metnine yer verilmiştir.

1.3.3. Hakas Destancılık Geleneği

Hakas Türklerinin kahramanlık destanları “alıptığ nımah” ve seyrek de olsa “çaalığ nımah” yani, bahadırların askeri kahramanlıkları hakkındaki anlatımlar diye adlandırılmaktadır. “Nımah” terimi Hakaslar arasında masal ve efsane türlerini karşılamak amacıyla kullanılan bir terimdir. Bu terimin başına getirilen “alıptığ”, kahramanlık anlamına gelen bir kelime olup “alıptığ nımah” birleşimi kahramanlık destanı anlamına gelmektedir (Ergun, 2010: 31).

Hakas Türklerinin sözlü edebiyatında kahramanlık destanları yaygın olması bakımından en önemli edebî türdür. Hakas kahramanlık destanları “haycı” olarak adlandırılan kişiler tarafından söylenmiştir ve haycılar çoğunlukla Hakasların Kızıl boyundan yetişmiştir. Kaycı destanını çoğunlukla “çathan” denen yatık ve yedi telli bir sazla veya kopuzla söylemiştir (İlgın, 2008: 15).

Kahramanlık destanlarında ortak kalıp yapılar söz konusudur. Bütün destanlar yeryüzünün nasıl oluştuğunun tasviriyle başlar. Genel bir evren tasvirinin ardından kahramanın yurdu tasvir edilir. Burada yüksek zirveli dağlar bulutlarla birleşir, ucu bucağı görünmeyen ovalar göğün ufkuna kadar uzanır. Destanlarda zaman ve mekân çoğunlukla izafidir. Kahramanlar kısa süre içinde büyüyüp ata binerler. Rakipleriyle görüşmeleri bazen yıllarca sürebilir. Atlarıyla üst dünyaya, alt dünyaya yolculuk ederler. İyi kahramanlar düşmanlar tarafından öldürülemez; öldürülseler dahi yakınları tarafından yeniden diriltirler. Hakas kahramanlık destanlarının diğer Türk boylarının kahramanlık destanlarından ayrılan en belirgin yönü ise başkahramanın çoğunlukla kadın olmasıdır. Bu kadın kahramanlar olağanüstü güçlere sahip olmalarının yanı sıra olağanüstü bir güzelliğe de sahiptirler (Arıkoğlu, 2007: 16).

Hakas destanlarında ölçü birimi olarak hece öcüsü kullanılmıştır. Destanlarda ahenk ise aliterasyon, asonans, uyak gibi sanatlarla sağlanmıştır. Hakas destanlarında hem dize başı hem de dize sonu uyaklara sıklıkla rastlanmaktadır (Killi Yılmaz, 2013: 26).

II. BÖLÜM: ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ

Kökü Latince “motivium” sözcüğünden gelen ve kelime anlamı “parça, bölüm, kısım” olan motif kavramı üzerine birden fazla araştırmacının tanımlaması mevcuttur. Arthur Christensen motifi, canlılıklarıyla kendilerini kabul ettiren, karmaşık bir psikolojik kanuna göre dinleyiciyi etkileyen ve ilkel fikir silsilelerinden yeni oluşumlara girmek için parçalara ayrılabilen unsurlar şeklinde ele alır. Max Lüthi’ye göre motif, kendisini gelenekte koruyabilen hikâye etmenin en küçük birimidir. Stith Thompson’a göre ise motif, gelenekte kalıcı bir güce sahip olan bir masaldaki en küçük elementtir (Gümüş, 2015: 34).

Türk mitolojisinde ölüp dirilme iyi insanlar, özellikle toplumun menfaatini gözeten kahramanlar için tasarlanmış bir motiftir. Türk halk hikâyelerinde de görülen bu motif daha çok arkaik kahramanlık destanlarında ön plana çıkmaktadır. Destanlarda kahramanlar, genellikle Erlik ve avanesi tarafından hile ile öldürüldüğünde diriltilebilmişlerdir. Dirilen kahraman, eskisinden daha güçlü ve daha bilge bir konuma ulaşarak yarım kalan mücadelesini tamamlamış, düşmandan intikamını almış, halkını refaha ulaştırmış ve huzurlu bir hayata kavuşmuştur.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade, ölüp dirilme motifinin eski yılın bitişi, yeni yılın başlangıcı ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Buna göre yaşamın yenilenişi demek olanbu yıl dönümü ayinsel bir arınmadır. Bu arınma, ifrit, hastalık, günah, açlık gibi insan yaşamını tehdit eden her türlü olumsuzluğun geride bırakılıp ilk yaratılıştaki temiz ve bereketli ana yeniden dönme anlamını taşımaktadır. Her ölüp dirilme hasta olanın öldürülüp daha güçlüsünün yeniden yaratılması anlamına geldiği için yıl dönümleri (karnaval, nevrüz) törenlerle kutlanmıştır (Eliade, 1994: 64-75).

Mircea Eliade, ölüp dirilme motifinin Şamanizm kökenli olduğuna da dikkat çekmektedir. Buna göre seçilen şaman adayının şamanlık vasfına ulaşabilmesi için eski kişiliğinden sıyrılıp yeni ve daha üstün bir kişilik kazanması gerekir. Bu ise sır-ra-erme töreninin geleneksel şemasını oluşturan “acı çekme, ölme ve dirilme” ile mümkündür (Eliade, 2018: 62).

Eliade, ölüp dirilme sırasında şaman adayının vücudunun ruhlar ya da şaman atalar tarafından parçalara ayrılarak yıkandığını veya kazanlarda pişirildiğini, daha sonra bir araya getirilerek tekrar diriltildiğini bildirir. Şaman adayının vücudunun parçalara ayrılıp

(ölmek) tekrar birleştirilmesiyle (dirilmek) kazanılan erginlik, Eliade'nın verdiği şu örnekte net olarak görülmektedir:

“Bir şaman adayı uzun süre bir çölde yürüdükten sonra bir dağ görmüş ve bulduğu ilk kovuktan içeriye girmiş. Karşısında kocaman bir ateşi körükleyen devasa boyutlarda bir adam duruyormuş. Ateşin üstünde ise çok büyük bir kazan duruyormuş. Adam onu görüp büyük bir kıskaçla tutmuş. Kafasını kesip bütün bedenini parçalara ayırmış ve kazanda üç yıl pişirmiş. Adam üç yılın sonunda şaman adayının kemiklerini toplayıp bir araya getirmiş ve etlerle kaplamış. Üç kemiğin fazla çıktığını görmüş. Bu üç şaman giysisi edinmesi gerektiğini gösteriyormuş. Adam, şaman adayının başını örste dövmüş ve içindeki harfleri nasıl okuyacağını öğretmiş. Şamanlık yaparken bedensel gözlerle değil tinsel/gizemcil gözlerle görebilsin diye gözlerini değiştirmiş. Kulaklarını delerek bitkilerin dilini anlayacak hale getirmiş. Bundan sonra şaman kendine gelmiş. Artık hiç yorulmadan sonsuza dek yır okuyabilir, şamanlık yapabilirmiş.” (Eliade, 2018: 72).

Eliade'nın aktardığı bu örnekte bir şaman adayının vücudunun neden parçalara ayrıldığı ve bu sayede nasıl erginlik kazandığı açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin şaman adayının kafasının örstele şekillendirilmesi, adayın düşünce yapısının değiştirilip ona çok daha bilge bir kişilik kazandırılmak istenmesi şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca gözlerinin yerine yeni gözler takılması, kulaklarına müdahalede bulunulması onun eskiden göremediklerini görebilmesi, duymadıklarını duyabilmesi için yapılmış uygulamalardır. Kısacası adayın bütün vücudunun baştan aşağı değiştirilmesi eski kişiliğini tamamen geride bırakıp yepyeni ve olağanüstü bir kişilik kazanması anlamına gelmektedir.

Mircea Eliade, şamanın öbür dünyadaki serüvenlerini, esrime halinde yeraltına iniş ve göğe çıkışlarını, ölüp dirilerek sırra ermesi/erginlik kazanmasını destan kahramanlarının başından geçenlere benzetir. Güçlü bir olasılıkla da epik edebiyatta rastlanan çok sayıda konu, motif, kişi, imge ve klişenin esrime kökenli, yani insan-üstü dünyalardaki yolculuk ve serüvenlerini anlatan şamanların öykülerinden alınma olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2018: 620). Ayrıca şamanların ölüp dirilme ritüeli sonucu kazandıkları erginlik, destan kahramanlarında ölüp dirilme sonucu kazanılan fiziksel güç ve bilgeliğe denk gelmektedir. Dolayısıyla arkaik destanlarda görülen ölüp dirilme motifinin temeli şamanların sırra erme ritüellerine dayanmaktadır.

Türkiye’de ölüp dirilme motifini konu edinen belli başlı çalışmalardan biri Mehmet Aça’nın kaleme aldığı “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk

Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye” adlı makalesidir. Aça bu çalışmasında şamanlığa geçiş ile belli bir yaş grubundan diğerine geçiş törenlerinde ve daha sonrasında ortaya çıkan ozanlık, âşıklık, cıravlık, vs. vasıflarını kazanmada görülen sembolik ölüp dirilme ritüelinin, sıradan bir kişiliğe sahip olan adayın önceki hayatını sona erdirip yeni bir kişilik kazanarak sanatını icra etmeye başlamasında önemli bir yere sahip olduğunu bildirir. Ancak Aça, bir yaş grubundan diğerine geçebilmek, gizli cemiyetlere ve kabile üyeliğine dâhil olabilmek için gerekli olan ölüp dirilmenin, bedenin ruhlar tarafından parçalara ayrılıp yeniden birleştirilmesinden ziyade, mezarlıklarda yatma ya da bir ölü gibi hiçbir şey yiyip içmeden kapalı bir mekânda günlerce beklemekten ibaret olduğunu da ekler. Buna göre aday, ölülerin bulunduğu bir mekânda geceler boyu kalmakta ve ölümü sembolik olarak yaşamaktadır. Sınavı başarıyla geçen aday yine sembolik olarak dirilmekte, eski kişiliğini yitirip yenisini kazanarak gizli cemiyetlere ya da kabile üyeliğine dâhil olabilmektedir.

Aça, şamanlık vasfını kazanma, belli bir yaş grubundan ötekine geçiş ve kabile üyeliğini kazanma sırasında görülen ölüp dirilme ritüelinin, kamlıkla şamanlığın bir devamı olan Türk ozanlık ve âşıklık geleneğinde daha yumuşatılmış bir şekle dönüştüğünü ifade etmiştir. Ozanlık ya da âşıklık vasfını kazanacak olan adayların tıpkı şamanlığa geçiş törenlerinde olduğu gibi, dayak yeme, yorgunluk, ruhsal rahatsızlık gibi etkenlerle kendilerinden geçmeleri ve bu kendinden geçme sırasında kutsal varlıklar tarafından kendilerine ozanlık ya da âşıklık vasıflarının verildiğini söylemiştir. Bu hususun bir çeşit ölüp dirilme olarak kabul edilebileceğini ve kabile üyeliğini kazanma ritüeliyle paralellik oluşturduğunu da eklemiştir.

Aça ölüp dirilme ritüelinin, ozan, cırav, kayçı, gibi sanatkârlar tarafından icra edilen Türk destanlarında da önemli bir motif olarak karşımıza çıktığını; destan veya halk hikâyelerinde yer alan bu motifin işlevinin, günümüze kadar, tabiatın ölüp dirilmesi, öldürülen kahramanın yeniden dirilerek intikam almak istemesi, reenkarnasyon gibi gerekçelere dayandırılarak açıklandığını dile getirmiştir (Aça, 2014: 75-85).

Türkiye’de ölüp dirilme motifi üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri de Ali Berat Alptekin’in “Türk Halk Anlatmalarında Ölüp-Dirilme Motifi Üzerine” adlı makalesidir. Alptekin, çalışmasında ölüp dirilme motifinin Türk destanlarının dışında masal ve halk hikâyelerinde de görüldüğünü dile getirmiştir. Alptekin, Anadolu ve Kıbrıs sahasından derlenen masal metinlerdeki ölüp dirilme motiflerinde kaval sesi, kuş sesi, dua,

kurban, kan, elma, kemik, ağaç ve ot ile dirilme şekillerinin bulunduğuna dikkat çekmiştir (Alptekin, 2011: 177-188).

Türkiye’de ölüp dirilme motifi üzerine yapılmış bir başka çalışma Fikret Türkmen’e aittir. Türkmen, “Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Ölümden Sonra Diriliş” adlı yazısında ölüp dirilme motifini daha çok reenkarnasyon ve tenasüh inancı açısından ele alır. Ölümden sonra ruhun başka bir surete geçmesi inancına yoğun olarak Bektaşilikte rastlandığını belirten Türkmen, konu ile ilgili menkıbelere yer verir. Türkmen, ölüp dirilme motifinin İslamiyetten sonra mistik bir özellik kazandığını ve peygamber mucizesi olarak karşımıza çıktığına değinir ve İslamiyet sonrası destan ve halk hikâyelerindeki ölüp dirilme motiflerine yer vererek çalışmasını sonlandırır (Türkmen, 2001: 15-19).

Metin And ise “Oyun ve Büğü Türk Kültüründe Oyun Kavramı” adlı kitabında ölüp dirilme konusuna “Anadolu Dramatik Oyunları” başlığı altında değinmiştir. Buna göre Anadolu’da oynanan dramatik oyunların başında ölüp-dirilme, kız kaçırma ve ölüp-dirilme + kız kaçırma gelmektedir. And, Anadolu’da oynan bu dramatik oyunları eski ritüel kalıntıları olarak değerlendirmiş ve ölüp dirilme oyununu, çoğu kez iki hasım arasında bir savaş, bunlardan birinin ölmesi, daha sonra ölenin ya büyüyle ya da kendiliğinden dirilmesi şeklinde açıklamıştır. And, ölüp dirilmenin hayvansal ya da bitkisel yaşamın ölüp dirilmesiyle ilintili olduğunu belirtir. Buna göre aslında ölüp dirilme oyunları ile anlatılmak istenen kışın gelmesiyle tabiatın ölmesi, ardından yazın gelmesiyle tekrar tabiatın canlanmasıdır. Metin And, Anadolu’da oynanan ölüp dirilme oyunlarını değerlendirirken mitik anlatımlardan yararlanır:

“Babilonya dinsel edebiyatında Temmuz veya Adonis her yıl ölüyor, onun kocası veya sevgilisi ana Tanrıça İştâr mutlu toprak yüzünden, iç karartıcı toprak altına giren Tanrıyı aramaya koyuluyor. Onun yokluğunda sevgi tutkusu duruyor, insanlar, hayvanlar üremeyi unutuyorlar. Onların geri gelmesiyle bütün doğa uyanıyordu.” (And, 2012: 187).

III. BÖLÜM: ALTAY, TUVA VE HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİNİN TESPİTİ VE İNCELENMESİ

İnsan hayatı tüm toplumlar için olduğu gibi Türk toplumları için de daima önemli olmuştur. Onlar mitolojik dönemlerden bu zamana ruhsal veya bedensel hastalıklardan sıkıntı çekmişler; avlanma, düşmanlarla mücadele, ekonomiye katkı, soyun devamı vb. gerekçelerle sağlıklı ve güçlü fertlere ihtiyaç duymuşlardır (Atnur, 2010: 51-70). Bu sebeple Türk milletinin tarihini, gelenek ve göreneğini, inanış ve düşünüş sistemini anlamak için birer anahtar konumunda olan destanlarda, toplumun gücünü simgeleyen kahramanların ya sağlıklı ve uzun yaşaması için yollar aranmış ya da ölseler dahi dirilme/diriltilmelerine olanak sağlanmıştır.

Ölüp dirilme motifi, mit ile klasik anlamda epos (kahramanlık destanı) arasında yer alması, kahramanları mitik güçlere sahip olması ve olayları üç boyutlu bir dünya anlayışı çerçevesinde cereyan etmesi gibi nedenlerle ‘arkaik destan’ olarak tanımlanan Türk destanlarında ön plana çıkan bir motiftir (Bekki, 2002: 569-579). Ölüp dirilme motifi özellikle Güney ve Kuzey Sibirya ile Türkistan bölgesi Türk topluluklarının destanlarında görülmektedir (Aça, 2014: 75-85). Dolayısıyla bu çalışmada Altay Türklerinden on dört, Tuva Türklerinden sekiz ve Hakas Türklerinden sekiz destan incelenmiştir. Tespit edilen her “ölüp dirilme motifi” ölüm nedeni, ölüm tipi, dirilme tipi ve dirilme sonrası unsurları göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

3.1. ALTAY DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ

3.1.1. Er Samır Destanı

3.1.1.1. Ölüm Nedeni ve Tipi

Er Samır destanında ölüp dirilen Er Samır’ın kardeşi Katan Mergen’dir. Katan Mergen, başıboş gezip milleti kırdığı, kan isteyip serserilik ettiği gerekçesiyle öldürülür. Katan Mergen’in atı Kara Kaltar ile kayınpederi Kün Kağan anlaşıp Katan Mergen’i yeraltında yakalar ve öldürürler. Er Samır, kardeşi Katan Mergen’in öldürüldüğünü Kara Kaltar’dan öğrenir:

*“Katan Mergen bahadır oğul
Kün Kağan’ın kızını aldı
Evine, yurduna uğramaz olup
Altay üstünde başıboş gezdi,
Halkı, milleti kırar oldu.*

*Bayan Silu adlı hatununu
Yıllarca terk edip bırakarak
Kan isteyip serserilik eder oldu,
Birçok halkı kırdı.
Güçsüz Kün Kağan'la
Doksan kulaç yeraltında
Durdurup onu yıkarız diye
Gizlice sözleşerek
İstemeyerek yıktık, diye
Kıymetli at söyledi.” (Dilek, 2002: 105).*

3.1.1.2. Dirilme Tipi

Kardeşinin öldüğünü ve yeraltında olduğunu öğrenen Er Samır, onu yeraltından çıkarır ve em (ilaç) ile tedavi eder. Ancak Katan Mergen dirilmez. Bunun üzerine Er Samır, “Aydan aldığı altın ilaç, Güneşten aldığı gümüş ilaç” ile Katan Mergen’i iyileştirir:

*“Kün Kağan em ile
Katan Mergen’i tedavi etse de
Katan Mergen Dirilmedi.
Kara gözüünü açmaz oldu.
Onu gören Er Samır
Ak Sarı atından inip,
Aydan aldığı altın ilaçla
Güneşten aldığı gümüş ilaçla
Kırılan kemiği tutuşturup
Kesilen eti kavuşturup
Katan Mergen’i iyileştirdi.
Katan Mergen dirilip
Şaşırp, öteye beriye baktı,
‘Ne kadar çok uyumuşum!’ diye
Gerilip, kahkahalarla güldü.” (Dilek, 2002: 107).*

Jean-Paul Roux’a göre Altaylıların bir hastayı iyileştirmek için kullandıkları ilaçlar sözde bilimsel, deneysel ve büyüsel-homeopatik çeşitliliğe sahiptir (Roux, 1999: 54). Genel olarak Altay, Tuva ve Hakas Türklerinin destanlarında yapılan inceleme Türklerin

dinsel, büyüsel, bitki, hayvan, maden, vb. kaynaklı iyileştirme ve diriltme ritüellerinin olduğunu göstermektedir (Atnur, 2010: 51-70). Bu çıkarıma göre Er Samır destanındaki diriltme yöntemi daha çok dinsel/büyüsel bir kategoriye girmektedir. Er Samır, Katan Mergen'i önce normal bir ilaçla diriltilmeye çalışılır. Ancak dirilme gerçekleşmeyince Ay ve Güneşten alınmış ilaca başvurur. Bu durum Güneş ve Ayın kutsallığından kaynaklanmaktadır. Mircea Eliade, ilkel kültürlerde Gök Tanrı'nın niteliklerini Güneşe devrettiğini ve Tanrı'nın Güneş ile özdeşleştirildiğini belirtmektedir. Ayrıca Eliade, Güneşi *"her sabah yeniden dirilen "ölünün" ilk örneği"* olarak tanımlar. Buna göre batan Güneş yeraltındaki ölümler diyarından ölmeden geçer ve her sabah yeniden dirilir (Eliade, 2020a: 165). Güneş ve Ay geleneksel Türk dini içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Hatta Eberhard, eski Türk dinini *"Güneş ve Ay kültlerinden müteşekkil Türk Gök Dini"* şeklinde tanımlamıştır (Günay ve Güngör, 2019: 61). Eski Türk inancına dayalı sistemin bir parçası olan bu iki gezegen, insanın ölümlü olmasına karşılık ebedidirler; güçlerini ve ışıklarını Tanrı'dan almışlardır (Kıyak, 2010: 133-143). Dolayısıyla Güneş ve Ay, ilahi bir nitelik taşıdıkları ve her gün batıp yeniden doğarak ölüp dirilmeyi simgeledikleri için ölüp dirilme ritüelinde kullanılmışlardır.

3.1.1.3. Dirilme Sonrası

Er Samır, Katan Mergen'i dirilttikten sonra onu döverek cezalandırır. Daha sonra ise Katan Mergen ile Bayan Sılu için büyük bir düğün yapılır:

*"Er Samır kardeşini
İki elini kavuşturarak tuttu.
'Deli kişiyi dövmek için
Diken kesip getirin' dedi.
Kün Kağan'ın alpleri
Diken kesip getirdiler.
Katan Mergen'i dört tarafından
Dört kazığa bağladılar.
'Sen delirip yürüyerek,
İnsanları boş yere
Niçin kırdın?' diye Er Samır
Katan Mergen kardeşini
Dikenle dövdü.
(...)*

*Bayan Silu adlı gencin
Dokuz örgüsünü açıp
İpek kuşağını çözüp
Saçın önünde altı gelin,
Saçın arkasında yedi gelin
İkiye ayırıp taradılar.
Dokuz yıl düğün etmeli diye
Uzakta olanı yazıyla,
Yakında olanı elçiyle,
Davet edip düğün yaptılar.
Dokuz yıl düğün yapıp,
Otuz yıl oynayıp,
Dağ gibi et yiyip,
Deniz gibi rakı içip,
Düğüne, eğlenceye başladılar.” (Dilek, 2002: 107-111)*

3.1.2. Kozın Erkeş Destanı

3.1.2.1. Ölüm Nedeni

Kozın Erkeş destanında başkahraman iki kez ölüp dirilmektedir. Kozın Erkeş’in ilk ölüm nedeni evlenmek istemesidir. Kozın Erkeş, evliliğe razı olmayan kızın babası ve kızla evlenmek isteyen rakipler tarafından hazırlanan suikast ile öldürülür:

“(Bahadırlar):
‘Kötü Kozın Erkeş’in
Nerede olduğunu bulduk.
Demir dağın öte yanında
Demir kavağın dibinde
Bayım Sur kızla ikisi
Şatra oynayıp oturuyorlar.’
Bunu işiten Karatı Kağan
Altı ikilici oğul seçtirdi,
Altı matara içki hazırlatarak,
Altı tekenin etini pişirip,
Meyve, yemiş, yiyecek vererek,

*Çabucak gönderdi.
'Birçok oyun oynayarak,
Birçok kojon söyleyerek,
Kayanatan çağırıyor diye söyleyin.
Gelmezsen, öfkelenir diye söyleyin.'*
*Karatı Kağan kojoncularla, ikilicilere
Öylece kesin talimat verdi.
Evde oturan dünürleriyle,
Emir bekleyen bahadırlarıyla
Şöyle kurnazlık düşündüler:
'Kozın Erkeş bahadır gelirse,
Önce içki içirelim.
O sarhoş olduktan sonra,
Otuz yıl boyunca acıtılan
Sarı zehiri içirip,
Onunla yakıp öldürelim.'*
*Böylece anlaşılarak,
Hazırlanıp, beklediler.” (Dilek, 2002: 277-278)*

3.1.2.2. Ölüm Tipi

Kozın Erkeş, içki ile sarhoş edildikten sonra otuz yıl boyunca acıtılan sarı zehirle öldürülür. Zehirle kaburgaları eriyen, dizleri bükülüp kalan Kozın Erkeş demir bir sandığa konarak yakılır:

*“(Kozın Erkeş)
Gümüş kadehi alarak
Hiç artırmadan içti.
Çok geçmeden,
İki gözü mahmurlaştı,
Er düşüncesi sarsıldı.
Ateş gibi ses çıkardı.
'İçirecekseniz, doğru dürüst içirin!'
Kozın Erkeş bağırdı.
Karatı Kağan'ın ak sarayının kapısını
Ayağıyla teperek çıktı.*

*At direğine yaklaşmadan,
Kozın Erkeş yüzüstü yıkıldı.
Onu gören Ceti Sabar
Hiddetli Karatı Kağan
Güneş değmiş gibi sevindiler,
Dökme demirden sandık yaparak,
Ceti Sabar yedi kardeş,
Hiddetli Karatı Kağan
Kaburgaları eriyip yatan,
Dizleri bükülüp duran,
Kozın Erkeş'i yüklenip
Getirip demirden sandığa soktular.
Altı ormanın ağacını yığıp
Dökme demir sandığı yaktılar.
O zaman Bayım Sur genç kız
Yeraltındaki sıçan şekline girip geldi.
Kozın Erkeş'in öldüğünü görüp
Öldüğüne inanamadı.” (Dilek, 2002: 282-283)*

3.1.2.3. Dirilme Tipi

Kozın Erkeş, eşi Bayım Sur tarafından dirilitir. Bayım Sur, İçtiği kara suyu Kozın Erkeş'in yüzüne püskürterek onu diriltir:

*“Ondan sonra kara sudan içerek,
Dökme demir sandığın içine
Yeraltından kazarak geldi.
Gelip sandığın içine girdiğinde,
Demir sandık yeni ısınmaya başlamış.
Kozın Erkeş'in yakılmasına
Çok az zaman kalmış.
Çaresiz, güzel Bayım Sur
Ağızındaki suyu
Kozın Erkeş'in yüzüne
Çabucak sıçrattı.
'Oy, ben ne yaptım?'*

Kozın Erkeş böyle bağırarak

Ayağa kalktığında,

Dökme demir sandık parçalanıverdi.”(Dilek, 2002: 283-284).

Zehir içirilerek öldürölüp demir sandık içerisinde yakılmak istenen Kozın Erkeş’i eşi Bayım Sur diriltir. Bayım Sur, Kozın Erkeş’in cesedi yanmak üzereyken ağzına aldığı suyu eşinin yüzüne akıtarak onu diriltir. Genel itibariyle su, diriltme ritüellerinde karşılaşılan önemli motiflerden biridir. İskender Oymak bir çalışmasında “*Türkler arasında yer gök tanrılarının dışında, vatani temsil eden bir takım yer-sular vardır*” demiş ve bu yer-suların “izi” olarak da adlandırılan küçük tanrılar olduğundan bahsetmiştir. Oymak, Altaylara göre, insanları yaratan, kötü ruhlardan, felaketlerden ve ölümden koruyan bu yer-su tanrıları olduğunu ifade etmiş ve genel olarak diriltme ritüellerinde yer alan tanrılarının yeraltı su kaynakları, pınarlar, nehirler, dağ ve ateş gibi kutsal yerlerden geldiklerini bildirmiştir. Oymak’ın Sedat Veyis Örnek’ten aktardığına göre, yer-su ruhları merhametli ve koruyucu oldukları için, ırmaklar, dereler ve pınarlar gibi akıntılı olan bütün sular kutsal su kavramı içine girmektedir ve bu sular adetlerde, inanışlarda, dini ve büyüsel pratiklerde önemli bir rol almaktadır (Oymak, 2010: 35-55). Bahaddin Ögel ise Eski Türklerde can veren suya hayat suyu denildiğini ve bazı Altay efsanelerine göre bu suyun göğün on ikinci katına kadar yükselen Dünya Dağı’nın üzerindeki bir kayın ağacının dibinde yer aldığını belirtmiştir. Ögel, hayat suyunun ihtiyarları gençleştirip sonsuz bir güç verdiği gibi hastaları ve ölüleri de iyileştirdiğinden bahsetmiştir (Ögel, 2014: 120-121). Dolayısıyla bu örnekteki diriltme işleminde kutsal suyun gücünden yararlanılmıştır.

3.1.2.4. Dirilme Sonrası

Kozın Erkeş dirildikten sonra kimseye bir şey söylemeden atına biner ve uzaklaşır:

“Kızıl Konır atına

Gelip binerek, kamçıladi.

Sis gibi yok oluverdi.

Durduğu yerdeki izi artıp kaldı.

Gittiği yer görünmedi.

(...)

Kara Küren ata binen

Hiddetli Karatı Kağan ’ın kendisi

Ceti Sabar dünürleriyle

*Kozın Erkeş'in gittiği yeri
Bilmeden, kalakaldılar.* ” (Dilek, 2002: 284)

3.1.2.5. Ölüm Nedeni

Bayım Sur, günlerce kocasını arayıp bulmayınca Kodur Uul'un yardımına başvurur. Ancak Kodur Uul da yıllardır Bayım Sur'u sevdiği için bir ağacın altında uyuklayan Kozın Erkeş'i uykuda sıkıştırıp yok etmeyi tasarlar:

“(Bayım Sur):
'Kodur Uul bahadıra geldi.
Onun ayaklarına baş eğdi.
'Kızıl Konır atlı
Kozın Erkeş'i arasan
Ölüp, yaşadığını öğrensen
Ölmezsem,
(Senin için) Ot toplarım'
Bayım Sur böyle istekte bulundu,
(...)
'Yıllar boyu niyetlendiğim gayemi
Şimdi tam olarak gerçekleştireceği!'
Kodur Uul kendi kendine düşündü,
Bayım Sur'u almayı düşündü. ” (Dilek, 2002: 285-286)

3.1.2.6. Ölüm Tipi

Kodur Uul, “Eşin ölmeni istiyor.” diyerek Kozın Erkeş'e yalan söyler. Kozın Erkeş inanarak eşinin arzusunu yerine getirmek ister. Kodur Uul, silahıyla boynuna ve göğsüne vursa da Kozın Erkeş ölmez. Bunun üzerine Kozın Erkeş, ayak tabanının ortasından çıkardığı bıçağı Kodur Uul'a vererek kendisini öldürmesini ister:

“(Kozın Erkeş):
'Benim eşim Bayım Sur
Ölsün dediyse, ölürüm,
Kinlenip, ona gitmem.'
İçinden böylece düşünerek,
Öfkelenip, bağırdı:
'Sevgili Kodur Uul,

*Senin sözlerine inanıyorum,
Kara çelik palanı alıp,
Kıl boynumu kesmek için vur.
Sivri kara kargıyı alıp,
Etimi, yüreğimi oyup,deş!’
Onu işiten Kodur Uul
Kara çelik palasıyla
Kıl boynuna vurdu,
Palası tam ortasından kırıldı,
Boynu sıyrılmadı bile.*

(...)

*Kat kat bronz kaplı ayak tabanının ortasından
Sarı saplı değerli bıçağını
Hızla çekip verdi.
‘Azalarımın kemiklerini kes!’
Böyle emrederek, düşüp yattı.
Kozın Erkeş’in emrini
Kodur Uul yerine getirdi.”(Dilek, 2002: 290).*

Bazı destan kahramanları her kılıçla ölmeyebilir. Böyle durumlarda kahramanı öldürebilecek tek silah yine kahramanın kendi silahıdır. Bunun nedeni kahramanın ruhunun bu silah içerisinde saklı olmasıdır. Salahaddin Bekki, bu durumu ölüm ruhu olarak adlandırır ve ölüm ruhu motifinin bir canlının ölebilmesi için vücutta veya vücut dışında bir nesne ya da bir hayvan şeklinde tasavvur edildiğini bildirir. Bekki, ölüm ruhunun beden dışında, ulaşılması ve bulunması zor yerde saklanma nedenini ise her an yaralanmaya ya da yok edilmeye açık olan beden korunmasına yönelik bir hareket olarak açıklar (Bekki, 2005: 34-47). Kozın Erkeş’in ruhu da ayak tabanının ortasında sakladığı bıçağındadır ve Kozın Erkeş yalnızca bu bıçakla ölür.

3.1.2.7. Dirilme Tipi

Kozın Erkeş’i ikinci kez diriltten yine eşi Bayım Sur’dur. Bayım Sur, Kozın Erkeş’in kemiklerini kutsal su ile yıkayıp, ak şal ile silerek birleştirir. Ancak diriltmeye gücü yetmez:

“Ondan sonra Bayım Sur

*Kozın Erkeş'in kemiklerini
Yıkayıp yerli yerine yerleştirdi,
Ak şalla silip yeniledi.
Kozın Erkeş bahadırın
Kemikleri tutuşuverdi.
Genç eti canlanıverdi,
Güzel yüzü doluverdi.
Bunu gören Bayım Sur'un
Ak siması aydınlandı.
Fakat Kozın Erkeş bahadırı
Canlandırmaya gücü yetmedi. ” (Dilek, 2002: 295).*

Bayım Sur'un kullandığı altmış çeşit ilaç da işe yaramayınca ağlamaya başlar. Yukarı çıkan sesi Tanrı Ülgen tarafından, aşağı inen sesi Erlik tarafından duyulur. Göğü açıp yere bakan Tanrı Ülgen, kıza yardım etmez ve başkasıyla evlenmesini tavsiye eder. Erlik de yardım etmez ve kendi küçük oğluyla evlenmesini söyler. Bayım Sur teklifleri kabul etmez ve ağlamaya devam eder. Bu sırada Kozın Erkeş'in arkadaşı Baçıkay Kara gelerek Kozın Erkeş'i diriltmeyi dener:

*“Bahadır Baçıkay Kara
Atından sıçrayıp indi.
Ak şalı alarak,
Kozın Erkeş bahadırın üstüne
Öteye, beriye yayıp sürdü.
Kozın Erkeş iki gözünü açıp baktı,
Ayağa kalkıp yürüyerek
Sonra tekrar devrildi,
Yere yatıverdi. ” (Dilek, 2002: 297).*

Daha sonara Kozın Erkeş'in atı Kızıl konır, toprağı eşeleyerek ortasından kırılan sarı saplı bıçağı Bayım Sur'a gösterir:

*“Ansızın Kızıl Konır at
Şırltı gibi kişnedi.
Kozın Erkeş'in yanındaki
Yerin kırtısını tepip eşeledi.*

*Tam ortasından kırılıp kalan
Sarı saplı değerli bıçağı
Yer üstüne çıkardı.
Onu gören Bayım Sur
Çarçabuk değerli bıçağı
Eline aldı.
Kutsal yeraltı suyuyla yıkadı.
Kırılan yerini iyice tutuşturarak
Kuvvetli altmış ilaçla
Tutup sıvazladı.
Ak ipek şalına
Sararak yüreğine tuttu.
'Oy, ben ne çok uyumuşum!'
Kozın Erkeş böyle bağıarak,
Yattığı yerden kalkıp yürüdü.'”(Dilek, 2002: 298).*

Kutsal su, ak şal ve altmış çeşit ilaçla dirilmeyen Kozın Erkeş, yalnızca kendi bıçağıyla öldüğü gibi yine yalnızca bu bıçakla dirilir. Daha önce de bahsedildiği gibi bu durum Kozın Erkeş'in ruhunun bu bıçakta saklı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira insanı sağaltmak veya diriltmek için uygulanan tekniklerin doğrudan bıçağa uygulanması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Öyle ki bıçak, Kozın Erkeş'in yüreğine tutulmadan önce kutsal su ile yıkanır, kuvvetli ilaçlarla sıvazlanır ve ak ipek bir şala sarılır. Diğer taraftan demir madeninin Türkler için çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Mircea Eliade, eski Türklerin demiri gök menşeli kabul ettikleri için kutsal saydıklarını ve dünya mitolojisinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de demirin ve demircinin kutsallığının büyüsel-dinsel bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2020b: 32.). Türklerin zihinsel algı tasarımı da “Gök Tanrı” anlayışının merkezi konumunda olan demir, Tanrı'nın özüdür. Türkler doğrudan Tanrı ile bağlantısı bulunan bu madeni kötü ruhlardan, hastalıklardan ve ölümden kurtulmak için kullanmışlardır (Uğur Çerikan, 2014: 318). Ayrıca şamanın prototipini oluşturduğu destan kahramanı da şaman adayının ölüp dirilerek erginlik kazanması gibi bir olgunlaşma süreci yaşar. Eliade, bazı şaman adaylarının sırra erme/erginlik kazanma için yeraltına indiğini, burada vücudunun bir demircinin örsüyle şekillendirildiğini ve bu sayede sırra erdiğini belirtmektedir (Eliade, 2018: 72). Bütün bu açıklamalar Kozın Erkeş'in neden sarı saplı değerli bıçağıyla dirildiğini açıklar niteliktedir.

Kozın Erkeş, Tanrı'nın özü ve gücün temsilcisi kabul edilen demirle dirilerek aynı zamanda şamanların mistik sırta ermesi gibi bir olgunlaşma kazanır.

3.1.2.8. Dirilme Sonrası

Kozın Erkeş'in dirilme sonrası güç kazanması ise şu mısralarla anlatılır:

*“Evvelkinden daha iyi,
İlk halinden iki kat daha iyi,
Bahadır oluverdi.
İki gözü çoban yıldızı gibi,
İki yanağı kızıl çiçek gibi,
Kozın Erkeş güzelleşti.”* (Dilek, 2002: 299).

Kozın Erkeş, ölüp dirilerek güç kazandıktan sonra kayınpederi Karatı Kağan'dan intikamını alır:

*“Benim kaynatam Karatı Kağan
Çıkıp beni karşıla!
Onu işiten Karatı Kağan
(...)
Kozın Erkeş'e karşı
Hiddetlenip uçar gibi çıktı,
Kara gözüne kan toplandı.
Onu gören Kozın Erkeş
Sivri kara kargıyı
Üç sıçrayışta kladırdı,
Şimdi Karatı Kağan'ın
Yüreğine sapladı,
Yerin yedi kat altına kadar
İyice oyarak basıp batırdı.”* (Dilek, 2002: 303).

3.1.3. Altay Buuçay Destanı

3.1.3.1. Ölüm Nedeni

Altay Buuçay destanının başkahramanı olan Altay Buuçay, karısı Ermen Çeçen ile kızı Caraa Çeçen'in ihanetinden dolayı ölür. Altay Buuçay, ava gidip altmış yıl

dönmeyince Ermen Çeçen kocasının öldüğünü düşünüp Aranay ile Şaranay’a kızı ile kendisini almaları için haber gönderir:

“(Ermen Çeçen)

Yerinde oturamaz oldu.

‘Altay Buuçay’ dan korkmaz

Alp yiğitler yaşıyormuş,

Onlara elçi göndermeli’ diye

Kendi kendine böylece düşündü.

Kızına şunları söyledi:

‘Baban otuz yıl için gitmişti

Altmış yıla ulaştı.

Tekrar bizlere geri dönmez,

Ölüp kaldığı anlaşıldı.

Onun için biz ikimiz

O kağana elçi gönderelim.

‘Sahipsiz mal kaldı,

Ersiz yurt kaldı,

Bizi gelip alsın!’ diyelim.

Sen o kağana gidip gel,

Benim mektubumu götürüp ver.’

Ak kâğıdı aldı,

Altın suyla yazdı,

‘Aranay, Şaranay, gelin’ dedi. (Dilek, 2002: 202)

3.1.3.2. Ölüm Tipi

Ermen Çeçen ve Caraa Çeçen Aranay ve Şaranay ile evlendikten sonra Altay Buuçay gelir. Ermen Çeçen Altay Buuçay’ı sarhoş ederek kara çelik bıçağı yüreğine saplar:

“(Ermen Çeçen)

Meyve, yemiş yiyeceği koydu,

Sonra içki döktü.

Altay Buuçay yiyecekten yedi,

Sonra sert içkiyi içti.

(...)

Kızgın demir gibi oluverdi.

'Daha içki var mı?' diye

Altay Buuçay tekrar sordu.

'Deri torbanın arkasına bak' diye

Hatunu cevabını verdi.

Altay Buuçay ayağa kalktı,

Deri torba arkasına elini soktu.

İkili matara yerine

Aranay'la aranay'ın elinden tuttu.

Kalkarak, tutuuverdiler.

(...)

Altay Buuçay bağırdı:

'Evlendiğim eim Ermen een,

Beslediğim kızım Cara een,

Bana yardım etmezlermi.

Öyle de olsa bir isteğim var:

İki boz köpeğimi,

İki kara doğanımı,

Üç kıymetli atımı

Salıp serbest bırakın

Kıymetli at, kanatlı kua,

Tırnaklı ite acıyın!'

Fakat aldığı eği Ermen een

Bu sözleri duymazlıktan geldi.

Kara elik bıçağıyla

Altay Buuçay'ın yüreğinin köküne

Doğruca vurup sapladı.

Altay Buuçay'ın yüreğinin kanı

Rüzgâr gibi ses çıkardı.

Aranay'la aranay iki kağan

Ondan sonra Altay Buuçay'ı

Bütün kemiklerini kestiler,

Sıcak kanını döktüler.

Erkemel adlı erkek çocuğunu

Babasıyla birlikte kestiler,

Vücutlarını iyice parçaladılar.” (Dilek, 2002: 205-206-207).

Bu örnekte Altay Buuçay ve Erkemel’in bütün kemiklerinin kesilme nedeni, kemiklerinden tekrar dirimelerini engellemektir. Zira ilkel toplumlar ruhun kemiklerde dolaştığına ve ölen insan veya hayvanın kemiklerinden tekrar dirilebileceğine inanmışlardır (Eliade, 2018: 211).

3.1.3.3. Dirilme Tipi

Atlar savaşta ve uğraşta kahramanların en yakını kabul edilmişlerdir. Bunun için ölen yiğidi, atı diriltmiş veya diriltmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Bazen de atın biri sahibinin ölüsünü beklerken diğeri gerekli ilacı getirmek için mücadele vermiştir (Ögel, 2014: 743). Altay Buuçay destanında da durum tam olarak böyledir. Altay Buuçay’ın avlanırken bindiği Bay Çookır’ı, hayvan otlatırken bindiği Kayçı Ceeren’i, Savaşa giderken bindiği Kamçı Ceeren’i Altay Buuçay ve Erkemel’in kemiklerini saklayarak korurlar. Diğerleri kemikleri korurken Kamçı Ceeren ilaç aramaya gider. Sahibinin dokuz başlı Celbegen’in beni ile dirileceğini öğrenen Kamçı Ceeren, beni alarak Altay Buuçay’ı diriltir:

“(Kamçı Ceeren)

Altay Buuçay bahadırın

İki parmağını iyice tuttu,

İki ayağını iyice yerleştirdi,

Üç yaşındaki koyun büyüklüğünde

Kızıl kahverengi beni

Kesilen yerine sürdü,

Kara ipek şalla sildi.

Artan beni alıp

Altay Buuçay’ın ağzına koydu.

Kırılan elini çektiğinde,

Altay Buuçay kalkıp yürüdü,

Yüksek sesle kahkaha atıp konuştu.

‘Ne kadar uzun uyumuşum?’ dedi.” (Dilek, 2002: 216).

Orta Asya'daki Türk boylarına ait destanlarda öldürülmüş kişilerin diriltilebilmelerinin yolu onların kemiklerinin bulunmasından geçmektedir (Aça, 2011: 01-20). Eliade, hem insanlar hem de hayvanlar için kemiklerin yaşamın en son kaynağını temsil ettiğini belirtir. Eliade'ya göre her iki türde de can/ruh kemiklerde bulunur ve dolayısıyla ölenlerin kemiklerinden yeniden dirileceklerine inanılır (Eliade, 2018: 211). Bu bakımdan Altay Buuçay'ın kemikleri de sâdık yardımcıları tarafından özenle korunmuştur. Kemikleri korunan Altay Buuçay, daha sonra Celbegen'in kızıl kahverengi beni ile tedavi edilmiştir. Celbegen'in benindeki sır ise onun ölüm ruhu ile alakalıdır. Canlılara Tanrı tarafından verilen yaşamsal güç (kut/ruh) vücudun çeşitli bölgelerinde; kanda, iskelette, saçlarda bulunur ve hareket halindedir. Ruhun bulunduğu uzuv yaralandığında canlı da yok olur (Bekki, 2004: 53-66). Celbegen'in ruhunun ise beninde olduğu anlaşılmaktadır ve beninin koparılması ruhunun yani canının alınması anlamına gelir. Destandan çok güçlü olduğu anlaşılan dokuz başlı Celbegen'in ruhu ile en az onun kadar güçlü olan Altay Buuçay dirilitir. Yani Celbegen'e Tanrı tarafından verilen can, Altay Buuçay'a aktarılmış olur.

Altay Buuçay'ın oğlu Erkemel'i diriltten ise gökyüzünde yaşayan Teneri Kağan'ın kızı Temene Koo'dur. Temene Koo, Erkemel'i ak ipek şalla diriltir:

“(Temene Koo) *ak ipek şalı aldı,*
Erkemel'in kemiklerinin
Hepsini iyice iyileştirdi,
Şalla yenileştirdi.
Erkemel adlı oğulcuk
Eti, kanı doluverdi,
Parçalanmış kemikleri tutuşuverdi.” (Dilek, 2002: 226)

Altay Buuçay destanında yakın akrabanın ihaneti sonucu ölen kahramanlar, kemiklerden yeniden dirilmişlerdir. Kemikleri bir araya getirilen kahramanlardan Altay Buuçay, Tanrı kutunun içinde olduğu düşünülen Celbegen'in beni ile dirilirken, Erkemel Teneri Kağan'ın kızı tarafından ak şalla dirilitir. Kemiklerin içinde ve bende bulunan ruh ve Tanrı'nın kızının yardımı ile dirilme tanrısallığın işaretleridir. Ak şal ise aydınlığı, yüksekliği, mutluluğu simgeleyen renginin yanısıra muhtemelen sihirli bir nesne olduğu için dirilmede etkilidir. Dolayısıyla bu destandaki kemik, ben ve şal ile gerçekleştirilen dirilme yönteminde dinin ve büyü'nün birlikte yer aldığı görülmektedir.

3.1.3.4. Dirilme Sonrası

Dirildikten sonra eski haline göre çok daha güçlü olma durumu bu destanda da söz konusudur:

*“Kayçı Ceeren ata binen
Altay Buuçay bahadır
İlk hâlimden on kat daha yakışıklı,
Evvelki hâlimden iki kat daha güçlü
İki gözü çaban yıldızı gibi,
İki kızıl yaban gülü gibi,
Bahadır siması yakışıklı
Burada durdu.”* (Dilek, 2002: 225).

Altay Buuçay, dirildikten sonra kendisini öldüren Aranay ile Şaranay’dan intikamını alır:

*“ ‘Altay üstünü karıştırdınız,
Huzurlu yaşayan halkımı
Yurdundan sizler sürdünüz.
Yavrulu kısrağın yavrusunu ayırıp
Çok ağlatan sizler
Şimdi bunun hesabını vereceksiniz!’
Altay Buuçay böyle söyleyerek,
Kara çelik palasıyla
Aranay, Şaranay ikisinin
Yüreklerinin köküne sapladı,
Yürek kanını akıttı,
Buzlu dağı çekerek
Onların cesedinin üstüne koydu.”* (Dilek, 2002: 221).

İntikamını alan Altay Buuçay, Tmene Koo ile evlenir:

*“(Temene Koo):
‘Bana kurban kesmez
Altay Buuçay’a yardım ettin
Onunla birlikte yaşa,
Benim yerime çıkma! diye*

Babam bana kötü konuştu. '

'Aldırma, Temene Koo!

Babanın söyledikleri acı da olsa,

Yarın, öbür gün tanışıp anlarız.

Ateşimizi yakalım,

Yatağımızı bir yere hazırlayalım,

Hayatımızı birleştirip,

Tek vücut olup yaşayalım.

Tek oğluma ana ol,

Bana eş ol!'

Altay Buuçay böyle konuştu. " (Dilek, 2002: 227)

3.1.4. Közüyke Destanı

3.1.4.1. Ölüm Nedeni

Destanlarda genellikle ölüp dirilen müspet tiplerdir. Anacak Közüyke destanında menfi tiplerin ölüp dirildiği görülmektedir. Destanın başkahramanı Közüyke'ye kayın pederi ve kızı almak isteyen rakipleri tarafından tuzak hazırlanır. Közüyke, kendisi için hazırlanan tuzağa düşmanlarını düşürür.

"İki dünür şu şekilde anlaştı:

'Kara yeraltı suyunu

Zehir yapalım,

Kara zehiri ise

Yeraltı suyu yapalım' diye

İkisi böyle sözleşti. " (Dilek, 2002: 353).

3.1.4.2. Ölüm Tipi

Közüyke'yi bu tuzağa karşı uyaran eşi Bayan'dır. Bayan'ın ikazıyla Közüyke, kendisi için hazırlanan zehiri düşmanlarına içirir:

"Kurban olduğum eşi Bayan

İki gözüne yaş dolup,

Közüyke'ye şöyle söyledi:

'Kara düşünceli benim babam

Seni akraba yerine koyup çağırtmış değil,

Kara başını yok etmek için

Kara düşünüp seni çağırıyor.

Sen sana konulan aşı içme

Söylenenleri dinleme. '

(...)

Meyve, yemiş yiyecek

Altın tabağa yığıldı.

Közüye bunlara bakarken gördü ki,

Onun önüne konan et

Sarı zehirde kaynatılmış.

İnsanlara görünmeyen biricik dostu

Ağaçkakanı saldı.

Ağaçkakan insanlara bildirmeden,

Tabakaları değiştirdi.

(...)

Sahtekâr Karatı Kağan

'İyi' dünürü Sanıskan bay

Onlardan başka diğer insanlar

Oturdukları yerden kalkamadı,

Ateşli köz gibi kızardılar.

Çok zaman geçmeden

Kurumuş odun gibi devrilip düştüler,

Ak buhar gibi kaynadılar. ” (Dilek, 2002: 353-354)

3.1.4.3. Dirilme Tipi

Közüye, zehirli yemek yedirdiği düşmanlarını, yaptıklarının yanlış bir şey olduğunu anlamaları için yeraltının kutsal suyuyla yeniden diriltir:

Bunu gören Közüye

Kahkahalarla güldü.

Yeraltının kutsal suyuyla şimdi

Dünürleri iyileştirdi.

Sonra şöyle konuştu:

'İnsana kötü düşünme, dedi,

Zararı sana çıkar.

Öksüzü aşağılarsan,

Hiçbir zaman onmazsın.”(Dilek, 2002: 355).

Közüye destanında kutsal su/hayat suyu ile dirilme söz konusudur. Su, tüm dünya mitolojilerinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de çok önemli bir yere sahiptir. Eliade, bütün potansiyel ve üretken güçlerin temsilcisi olan suların, varoluşun kaynağı olduğunu ifade eder. Buna göre dünyanın temelini ve bitkilerin özünü oluşturan su, yaratıcı bir güçtür, uzun ömür sağlar ve her derde devadır. Dolayısıyla dinsel açıdan önemli bir yere sahip olan su, dirilme ritüellerinde ölümsüzlük iksiri olarak kullanılmıştır. Temelde suya batma ve sudan çıkış ölüp dirilmeyi simgelemektedir. Buna göre suya batma, ilk biçime geri dönüşü yani biçimlerin biçimlerini kaybedişi ve varoluş öncesindeki ayrışmamış olanla yeniden bütünleşmeyi temsil eder. Sudan çıkış ise yeniden yaradılışı, biçimin ilk kez dışa vurulduğu yaradılış eyleminin tekrarını temsil etmektedir. Suyla temas etmek her zaman yenilenme anlamına gelmektedir; çünkü su temas ettiği her şeyi kötülüklerden, günahlardan, hastalıklardan arındırır (Eliade, 2020a: 216-217).

Geleneksel Türk dini çerçevesinde su, gökle alakalı kabul edilmiş ve önemli bir dini anlam kazanmıştır. Bu bakımdan su kaynakları, pınarlar, göller, ırmaklar, vs. kutsiyet kazanmışlardır. Orta Asya Türklerinde, Oğuzlarda, Sibiry ve Altayların Türk topluluklarında suyu, ona tükürerek veya abdest bozarak kirletmek ve hatta bazen onu temizlik aracı olarak kullanmak bile yasaktır (Günay ve Güngör, 2019: 68). Dolayısıyla bu kadar kutsal olan bir maddenin Türk destanlarında hastalıkları iyileştirmede olduğu gibi ölümleri diriltmede de en etkili maddelerden biri olarak karşımıza çıkması doğaldır. Öyle ki Közüye destanında bu kutsal madde, her derde deva olması, felaketi temizlemesi, ölümün ardından doğumu getirmesi gibi özellikleri sebebiyle diriltme ritüelinde tek başına kullanılmıştır.

3.1.4.4. Dirilme Sonrası

Közüye, düşmanlarına ders vermek için onları önce öldürür, sonra diriltir ancak düşmanları bundan bir ders çıkarmazlar ve dirildikten hemen sonra Közüye'nin peşine düşerler:

*“Kahraman askerlerini donattılar,
Nice bahadırlarını donattılar.
‘Ölmeyen Közüye’yi
Şimdi gidip öldürüelim’ dediler.
Cük-Cürük adlı yere doğru,*

Gürültüyle gittiler.

(...)

Şimdi attıkları ok,

Közüye'nin boynunu aştı.

'Şimdi belki ölmüştür' deyip,

Hepsi gelip yaklaştılar.

Közüye'yi tutmayı düşündüler.

Okların içinde kaybolmuş Közüye

Yattığı yerden kalktı.

Kara çelik palasıyla

Sağı, solu kesti.

Çok zaman geçmeden

Askerlerin hepsini kırdı.

En son gelerek,

Karatı Kağan'la Sanıskan Bay'ı

İkisini sıkıca tuttu,

İki kırın üstünden fırlattı.” (Dilek, 2002: 358-359)

3.1.5. Oçı-Bala Destanı

3.1.5.1. Ölüm Nedeni

Oçı-Bala destanında da menfi bir tip olan Ak Calaaölüp dirilmektedir. Bahadır bir kız olan Oçı Bala, Kan Taacı Kağan'ın oğlu Ak Calaa'yı yurdunu yağmalamak istediği için öldürür:

“Yurdunu dağıtacak

Yetmiş tümen asker hazır.

Bütün servetini parçalayacak

Otuz tümen bahadır hazır.

Kağan Kan Taacı'nın

Sert söylenmiş emri şu:

Dinç atın Oçı Ceeren

Atımızın kulunu olur,

Sen, Oçı Bala

Yurdumuzun kulu olursun.

*Ak hayvanını vermezsen
Başını kesipayağına asarım, dedi.
Halkını vermezsen
Ayağını kesip başına asarım, dedi.
Keserek parçalayıp saçarız,
Esir alıp gideriz,
Yağmalayıp gideriz.” (Dilek, 2007: 52-53)*

3.1.5.2. Ölüm Tipi

Oçı Bala, yurdunu yağmalama isteğiyle gelen Ak Calaa’yı döverek öldürür:

*“Oçı Bala onu görünce
Ak Calaa’yı tutup
Sırtına tepip,
İki ayağına vurarak,
İki bacağından da tutup,
Ak boz atına yükleyip,
Kanatlı ak boz atın
Altın dizginini çekerek,
Kan Taacı’nın yerine git deyip
Ak boz atını saldı.” (Dilek, 2007: 55).*

3.1.5.3. Dirilme Tipi

Ak Calaa’yı babası Kan Taacı Kağan diriltir. Ancak neyle dirilttiği belli değildir:

*“Bahadır oğlu Ak Calaa’nın
Sırtını iyileştirdi,
Bacaklarını iyileştirdi.
Altmış tümen bahadırı toplayıp
Oçı Balaa’nın Altay’ına
Tekrar savaşçı gönderdi.” (Dilek, 2007: 60).*

3.1.5.4. Dirilme Sonrası

Ak Calaa, dirildikten sonra tekrar Oçı Bala’nın yurduna savaşmaya gider ve yine Oçı Bala tarafından öldürülür. Oçı Bala, babasına oğlunu diriltmesi için tekrar gönderir. Fakat destanda ikinci bir diriltme motifi görülmemektedir:

“Altmış tümen bahadırı toplayıp

Oçı Balaa'nın Altay'ına

Tekrar savaşçı gönderdi.

(...)

Altın çölün bir ucunda

Ak boz ata binen

Ak Calaa duruyordu.

Oçı Bala ona yeterek

Sirtına vurup,

Tepip omurgasını parçaladı,

Kaburgasını büktü.

İnce belini kırarak

Ak boz atına yükledi.

Bahadır delikanlının altın cesedini

Tekrar götürüp ver,

Ölen askerini yerine koysun,

Ölen oğlunu diriltsin.” (Dilek, 2007: 60-66).

3.1.6. Kan-Ceeren Attu Kan-Altın Destanı

KCAKA destanında “ölüm nedeni, ölüm tipi, dirilme tipi ve dirilme sonrası” şeklinde oluşturduğumuz ölüp dirilme şemasına tam olarak uyan bir ölüp dirilme motifi yoktur. Ancak destanın başkahramanı Kan-Altın, altın kaval ile ölüm nedeni belli olmayan ve dirilme sonrası herhangi bir icraatta bulunmayan üç ölüleri diriltmektedir. Kan-Altın’a üç ölüyü diriltten altın kaval, doğrudan Tanrı tarafından verilmiş sihirli bir nesnedir. Kan-Altın’ın eşi Altın Çaçak, üç göğün dibindeki Tanrı Ülgen’in kızıdır ve birbirine eş altın ile gümüş kaval Tanrı Ülgen tarafından Altın Çaçak’a çeyiz olarak vermiştir. Kan-Altın, altın kavalı çalınca üç ölüler dirilir, gümüş kavalı çalınca tabiat canlanır. Ancak yeraltının halkı ve şeytanları bu durumdan rahatsız olur:

“Altın Çaçak eşli,

Ak kilimin üstünde

Kan Altın adlı bahadırım

Kutsal kitabı okuyordu.

Eşi Altın Çaçak

Üç göğün dibindeki

Tanrı Ülgen'in kızıymış.
İnmez yere inerek,
Hayatı güzel yaşamış.
Gelinmez yere gelerek,
Gelin olup evlenmiş.
Kan Altın'ın evinde
Yıllarca eş olmuş.
Kan Altın adlı bahadırım
Ülgen Biy'den hisseli,
Birkan Biy'in parçası
Çeyiz olarak verilmiş
Birbirine eş iki kavallı.
Hünerli bahadıra
Hazırlayıp verdiği hediyesi
Ülgen Biy'in hissesi
Üç ölüyü diriltir
Bu altın kavalmış.
Birkan Biy'in hissesi
Hayvanı kuşu diriltir,
Bol hayvanı çoğaltır
Hünerli gümüş kaval
Bahadırda varmış.
Anlı şanlı Kan Altın
Altın kavalını alarak,
Altı boğumundan çaldı.
Altı boğum çalınınca,
Kuru ağaçtan kök çıktı.
Yeraltı ülkesinin halkı
Altı kez dönüp ürktü.
Üç ölüler dirildi,
Sönmüş ateşleri yandı.
(...)
Aysız yerde ay ışıdı,
Güneşsiz yerde güneş ışıdı.

Gökyüzü ülkesinin halkının

Kemikleri gevşedi.

Yeraltı ülkesinin halkının

Ay gibi kulakları sağırlandı.” (Dilek, 2007: 346-347)

Eliade, Şamanizm ile ilgili çalışmasında bazı enstrümanların ya da ok ve yay gibi bazı nesnelerin kendilerine has müzikal büyülerinin olduğundan bahsetmektedir. Buna göre enstrümanlar ya da ses çıkarmaya yarayan aletler genel itibariyle cin ve şeytan gibi kötü ruhları kovmak için yapılan gürültü büyüünde kullanılmaktadır. Ancak şaman davulu ve kopuz gibi kutsal kabul edilen enstrümanlar, başlangıçta kötü ruhları kaçırmada kullanılsa da asıl işlevleri bu değildir. Şaman davulunun ve kopuzun işlevini belirleyen müzikal büyüdür. Buradaki ses artık gürültü sesi değil ruhların sesidir (Eliade, 2018: 228-229). Dolayısıyla Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında geçen üç ölüyü diriltiren altın kavalın işlevinin de buradaki müzikal büyü ile alakalı olduğu düşünülebilir. Çünkü destandaki enstrümanın kutsallığı da doğrudan Tanrı’ya ait olmasından kaynaklanır. Destandaki yeraltı şeytanlarının sestten rahatsız olması gürültü büyüü, ölülerin dirilmesi ruhların sesi yani müzikal büyü ile alakalı olmalıdır. Öyle ki bu ses sayesinde ölüler dirilmekte, tabiat canlanmaktadır.

3.1.7. Kögüdey-Kökşin Le Boodoy Koo Destanı

3.1.7.1. Ölüm Nedeni

KKLBK destanında iki ölüp dirilme motifi söz konusudur. İlk ölüp dirilen kız kardeş Boodoy Koo’dur. Boodoy Koo, Celbegen ve Altın Targa tarafından öldürülür. Celbegen ve Altın Targa’nın Boodoy Koo’yu öldürme nedenleri kızın yurdunu yağmalamak istemeleridir:

“Celbegen şimdi şöyle dedi:

‘Hey, hey delikanlılar, dedi.

Kurnaz bahadırlar, dedi.

Boodoy Koo yenine yaslandı,

Kөгüdey Kökşin ava gitti.

Ak hayavanını sürüp getirin,

Halkının hespsini göçürüp getirin.

Yurdunu dağıtın,

Ellerinize servetini yükleyin,

*Ağaç yosununu kazıyın.
Yabani hayvanı güdün ' diye,
(...)
Üç yiğidi saldı. ” (Dilek, 2007: 433)*

3.1.7.2. Ölüm Tipi

Boodoy Koo, yetmiş yedi başlı Celbegen'in eşi Altın Targa tarafından büyü yapılarak boğazına bağlanan iple öldürülür:

*“Celbegen'in eşi
Boodoy Koo'nun ince boynuna
Kıldan ince kızıl ipi
Büyü yapıp bağladı.
(...)
(Boodoy Koo)
Kara dağın koltuğuna geldi.
Altın Targa hatunun
Büyü yapıp bağladığı
Kıldan ince kızıl ip
İnce boğazını sıktı.
Ondan sonra Boodoy Koo
Yüz üstü yıkıldı. ” (Dilek, 2007: 432-433).*

3.1.7.3. Dirilme Tipi

Boodoy Koo'yu diriltten ağabeyi Kögüdey Kökşin'dir. Kögüdey Kökşin, kız kardeşini ormanın ardıcı, kırın çalısıyla yedi gün boyunca yıkayarak diriltir:

*“(Kөгüdey Көкşin)
Boodoy Koo'nun ince boynundaki
Kızıl ipi kesip attı.
Ormanın ardıcıyla,
Kırın çalısıyla
Celbegen'in kirini
Yedi gün boyunca yıkayıp çıkardı.
O zaman Boodoy Koo
Eskisinden on kat iyi*

*İlk halinden iki kat iyi olarak
Ayağa kalaktı.” (Dilek, 2007: 436).*

Kögüdey Kökşin’in kız kardeşi Boodoy Koo’yu bitkilerle dirilttiği görülmektedir. Jean-Paul Roux, en mükemmel ilaçların bitki kökenli olduğunu ifade etmektedir. Roux’a göre bitkilerin gücü büyü ve kesindir (Roux, 2000: 164). Gücü kesin olan bitkilerin başında kutsal ağaç/hayat ağacı gelmektedir. Ağacın kutsallığı, göğe doğru uzanması, yerden bitmesi, yapraklarını kaybedip yeniden kazanması, kendini birçok defa yenilemesiyle alakalıdır. Kutsal ağaç daha sonraki dönemlerde gençleştiren, uzun ömür bahşeden, ölümsüzlük veren bazı bitkilerin prototipi olarak düşünülmüştür (Eliade, 2020: 298-323).

Genel olarak bitkilerle ilgili inanış bu şekildeyken Türk mitolojisinde özellikle önem verilen bazı bitkiler bulunmaktadır. Örnekteki diriltme için kullanılan ardıç ağacı da bunlardan biridir. Türk toplumları ardıç ağacının tanrısal, sihirli bir gücünün olduğuna inandıkları için ardıç ağacını Tanrı ile özdeşleştirmişlerdir. Ardıç ağacını kutsal kabul ettiklerinden ona saygı duymuşlar ve temizlenerek yakınına gitmişlerdir. Ardıç ağacına karşı hiçbir şekilde olumsuz bir olay sergilememişler, sergiledikleri takdirde ölümle cezalandırılacaklarına inanmışlardır (Işık, 2019: 546-566). Ayrıca ardıç tohumunun Uygurlar arasında hastalıkları iyileştirmede çok etkili bir ilaç olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Ögel, 2014: 602). Dolayısıyla Boodoy Koo, Türk mitolojisinde Tanrı ile özdeşleştirilen ardıç ağacının gücüyle diriltmiştir.

3.1.7.4. Dirilme Sonrası

Dirildikten sonra eski haline göre çok daha iyi olan Boodoy Koo’nun intikamını abisi Kögüdey Kökşin alır:

*“Kögüdey Kökşin şöyle dedi:
‘Rahattaki ak hayvanı
Sahiplenmeye gelenler,
Altayı güzel halkı
Kul yapmaya gelenler,
Celbegen’in şeytanları
Yeraltının canavarları
(...)
Altay üstünün altmış bahadırının*

*Evini yurdunu yağmalayan
Kurnaz canavarların
Kızıl kanını dökerim, dedi.
(...)
Kanlı savaşa girdi,
Çekinmeden savaştı.
Celbegen'in askerlerinin
Aşağı inip, kırk binini,
Yukarı çıkıp, yetmiş binini,
Beri geçerken, elli binini
Kesip, dağıttı.” (Dilek, 2007: 436-437)*

Celbegen'in askerlerini Kögüdey Kökşin öldürürken, Celbegenin kendisini ise Boodoy Koo öldürür. Boodoy Koo, tavşan kılığına girerek Celbegen'in önünden geçer. Celbegen baltasını tavşana vurmak isterken kendine vurur ve ölür:

*“(Celbegen):
'Alçağın ince belini
Keskin baltayla keserim' deyip,
Ay gibi baltasını sallayıp
Kara dağın başına
Çıkarak bekledi.
Anlı şanlı Boodoy Koo
Boz tavşana dönüşüp,
Önünden geçmek için koştu.
Bunu gören ihtiyar Celbegen
Y gibi baltasını sallayıp,
Iskalayınca
Kendi ayağını kesti.
Acı acı bağırıp,
Acı acı feryat edip,
Yetmiş yedi başı
Yenine ytaslanıp yıkıldı.” (Dilek, 2007: 442)*

3.1.7.5. Ölüm Tipi

Destanda ikinci olarak Kögüdey Kökşin ölüp dirilir. Kögüdey Kökşin'in belirli bir ölüm nedeni yoktur. Ani bir şekilde ölür:

*“Bahadır delikanlı Kögüdey Kökşin
Gök boz atından yıkılıp
Birden ölüverdi.”* (Dilek, 2007: 437).

3.1.7.6. Dirilme Tipi

Kөгüdey Kökşin'i diriltten kız kardeşinin alıp getirdiği Kara Taacı'dır. Kara Taacı, Ayı ve Güneşi indirip eşinin yüreğine bastırınca Kögüdey Kökşin dirilir:

*“Kağanın kızı Kara Taacı
Kөгüdey Kökşin bahadırın
Uyuduğunu sanıp
Yedi gün boyunca bekledi.
Bahadır delikanlının öldüğünü
Sekizinci günde ancak anladı.
Acı acı ağladı,
Çaresiz kalıp, yürüyüp durdu.
En sonunda ayı, güneşi indirip
Yüreğine bastırdı,
Sönen ateşi yaktı,
Ölen insanı diriltti.”* (Dilek, 2007: 445).

Yine bu destanda da Ayın ve Güneşin gücü ile dirilme söz konusudur. Eski Türklerde Güneş ve Ay kutsal varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Mircea Eliade, ilkel kültürlerde Gök Tanrı'nın niteliklerini Güneşe devrettiğini ve Tanrı'nın Güneş ile özdeşleştirildiğini belirtmektedir. Ayrıca Eliade, Güneşi her “*sabah yeniden dirilen “ölünün” ilk örneği*” olarak tanımlamaktadır. Buna göre batan Güneş yeraltındaki ölümler diyarından ölmeden geçer ve her sabah yeniden dirilir (Eliade, 2020a: 165). Ay ise “*Mükemmel bir ritmik devir, ölüm ve yeniden doğuş simgesidir.*” (Eliade, 2020a:184-238). Dolayısıyla Güneş ve Ayın kutsal olmaları, ışıklarını Tanrı'dan almaları, ölüm ve doğum yasalarıyla olan ilişkileri dirilme ritüellerinde kullanılmalarında etkili olmuştur.

3.1.7.7. Dirilme Sonrası

Kөгüdey Kökşin, dirildikten sonra eşi Kara Tacı ile birlikte uzun yıllar boyunca, varlık içinde yaşar. KKL BK destanı bu şekilde mutlu bir sonla biter:

*“Canlanan Kögüdey Kökşin
Kağanın kızyyla selamlaşyp,
Eli, halkıyla görüşüp,
Boodoy Koo kız kardeşini
Halkın içinde bulamadı.
Eyerin kaşını okuyup,
Tek kız kardeşinin
Başına gelenleri öğrendi.
Celbegen’den öcünü aldığını,
Kağanın kızını getirdiğini
Hepsini buraya yazmış.
Böylece Kögüdey Kökşin
Kağanın güzel kızyyla
Ak hayvanı hayvandan çok,
Halkı halktan çok
Çağlar boyunca yaşadı.” (Dilek, 2007: 445)*

3.1.8. Kan-Kapçıkay Destanı

3.1.8.1. Ölüm Nedeni

Kan-Kapçıkay destanında bağışlanmış erkek çocuk ölüp dirilmektedir. Yurdu yağmalamak için gelenler çocuğun anne ve babasını öldürür. Çocuk, yağmacılardan anne-babasının intikamını almak isterken ölür:

*“(At anlatır):
‘Bos Kağan’ın yurdundan
Üç Monus çıkarak
Altayımızda savaştı.
Bağışlanmış erkek çocuğu
Babasının desteğini alıp,
Annesinin öcünü alıp,
Canavarla savaştı.
Onun gücü yetmedi
Güçlenmemiş, bağışlanmış delikanlıyı
Canavarın büyüğü öldürdü.*

*Yerin göbeği kara taşı
Sert taşla kesip,
Üzerini yazarak,
Bahadırı bastı.” (Dilek, 2007: 301-302)*

3.1.8.2. Ölüm Tipi

Kan Kapçıkay, küçük erkek çocuğunun nasıl öldüğünü, mezarının başındaki yazıt ve görsellerden öğrenir:

*“Küçük çocuğu kağanlar
Tepip omurgasını un ufak ederek,
Tepip kaburgasını kırarak,
Vurup başını oyarak,
Ağaç kabuğu beşikte sallayıp,
Taş mezara koyarak,
Cesedini buraya gömmüşler.
Yerin göbeği kara taşla
Sonsuza kadar çıkamaz yapıp
İyice bastırmışlar.” (Dilek, 2007: 304).*

3.1.8.3. Dirilme Tipi

Bağışlanmış erkek çocuğunun yerini çocuğun atından öğrenen Kan Kapçıkay, çocuğu bulur ve diriltir.

*“Anlı şanlı Kan Kapçıkay
Altın bezle
Bahadır oğlanı yelpazeledi.
Dokuz köşeli kara yada taşını
İnce beline tuttu.
Üç ölüyü diriltten
Altın yüzüğü
Ak bezden çıkarıp
Yüreğine tuttu.
Bağışlanmış küçük çocuk
Gülümsüyordu,
Rengi yavaş yavaş değişti.*

Ay gibi kutsal kitabı alıp,
Kan Kapçıkay baktı ki,
Birbirine eş yedi kızıl kısrığın
Sütünü duayla sağıp,
Bağışlanmış oğulcuğun
Ağzına damlatırsa
Yeniden dirilirmiş.
Çok geniş ak nehirden
At başı gibi altın köpük alarak,
Pınar suyunda bahadır oğlanı
Yedi gün yıkarsa
Bağışlanmış oğlan
Tekrar kalkabilirmiş.
(...)
Bahadır Kan Kapçıkay
Demir bukağıyı alıp,
Birbirine eş yedi kızıl kısrığın
Yedisini de bukağılayarak
Bir kadehin içine sağdı.
Yer iyesi yedi kısrığı
Bukağıdan çözüp,
Kemendini çıkardı.
Kızıl kısrakların sütünü
Bahadır delikanlının ağzına
Altın kaşıkla damlattı.
O vakit Kan Ceeren at
Üçüncü göğün dibinden
Aydın, güneşin altında yaratılmış
Sudur nehri adlı nehirden
At başı gibi altın köpüğü
Getirip verdi.
Kan Kapçıkay, bahadır oğlanı
Pınar suyuna götürüp,
Ak köpüğü sürüp,

*Gece uyumadan,
Gündüz dinlenmeden,
Yedi gün bayunca yıkadı.
Bağışlanmış erkek çocuk
Önceki hâlimden on kat iyi,
İlk hâlimden iki kat iyi olup,
Ne kadar derin uyudum deyip,
Ayağa kalkıp yürüdü. ” (Dilek, 2007: 306-307)*

Örnekte birden fazla dinsel-büyüsel nesne ile dirilme söz konusudur. Bunlardan biri yada taşıdır. Türk kültür tarihinde yada taşının önemli bir yeri vardır. Bu taş, özellikle yağmur ve kar yağdırmak, fırtına çıkarmak için kullanılmıştır. Hunların savaşta rakiplerini alt edebilmek için de bu taşı kullandıkları bilinmektedir. Kâhinler, savaşın akıbetine göre gerektiğinde kar, yağmur, dolu yağdırmak; fırtına ve rüzgâr çıkarmak için bu taşı kullanmışlardır (Öğreten, 2000: 863-900). Genel olarak hava olaylarında kullanılan taşlar, belli bir dinsel değere sahiptirler. Yağmur yağdıran bu taşlar kutsal ve çok bereketli bir yer olan gökten geldikleri için değerli sayılmışlardır (Eliade, 2020a: 255). Metinlerde yada taşının dokuz köşeli olarak tasvir edilmesi ise taşın kutsallığının bir başka göstergesidir. Zira Türk mitolojisinde yeryüzü ve gökyüzünün yedi veya dokuz katmandan oluştuğuna (Uğurcan, 2016: 100); insanoğlunun ise dokuz dallı bir ağacın altında yaratıldığına inanılmaktadır.

Yine bu örnekte ölüyü diriltmek için madenin gücünden yararlanıldığı görülmektedir. Kan Kapçıkay, önce altın bezle çocuğun yüzünü yelpazeler. Daha sonra üç ölüyü diriltten altın yüzüğü yüreğine tutar. Eliade, doğanın bitkilerde ve hayvanlarda olduğu gibi metallerde de doğum-ölüm döngüsünü işlettiğini ancak altının, bu süreçte en çok zamana ihtiyacı olan metal olduğunu belirtir. Buna göre altın, metaller içerisinde en soylu ve en olgun olanıdır. Çünkü göğün, özellikle de Güneşin etkisiyle iyice arındırılmış olan altın, ateşin yakıp yok edemeyeceği bir özellik kazanmış, böylece Güneş ile özdeşleştirilmiştir (Eliade, 2020b: 54). Dolayısıyla hem yerin hem göğün kutsallığını aynı anda bünyesinde barındıran bu değerli maden diriltme ritüellerinin de önemli bir nesnesi olmuştur.

Türkler için at çok önemli bir hayvandır. Bu yüzden örnekte yedi kızıl kırsığın ak sütünün duayla sağılıp çocuğunun ağzına damlatılmasından bahsedilmiştir. Buradaki süt motifi, Türklerin geleneksel inanç sistemindeki cennet betimlemesini hatırlatmaktadır.

Buna göre cennette “Süt gölü” adında bir göl bulunmaktadır. İnananlara ilk ruh ve ilk hayat bu gölden alınan damla ile verilmiştir. (Uraz, 1994: 101). Dolayısıyla kısrağın sütü ile hayat bahşeden süt birbiriyle özdeşleştirilmiş olmalıdır. En sonunda ise çocuk, Türkler için kutsal olduğu bilinen suda yedi gün boyunca yıkanarak diriltilmiştir.

3.1.8.4. Dirilme Sonrası

Dirilmeden sonra bağışlanmış çocuk (Altın Topçı) eski halinden on kat iyi olarak kendini öldürenlerden intikamını alır:

“(Altın Topçı)

Altın sırlı sandığı

Altı yerinden kırdı.

Güzel paltoya yaka olmaya yetmez,

İyi avcıya pay olmaya yetmez

Parıltılı su samurunun yavrusunu

İkisini de sıkıca tutup

Tam ortasından sıktı.

‘Ee’ diye çıkan narayı

Erlik Biy duydu.

‘Ah’ denen bağırtıyı

Ülgen Biy duydu.

(...)

Büyük boz at yelesine yaslandı

Büyük Monus yenine yaslandı.” (Dilek, 2007: 339).

3.1.9. Ölöştöy Destanı

3.1.9.1. Ölüm Nedeni

Ölöştöy destanında ölüp dirilen Ölöştöy’ün oğlu Erkin-Koo’dur. Erlik, Erkin-Koo’nun eşi Caraa-Çeçen’e büyü yaparak kocasını öldürmesini sağlar. Erlik’in Erkin Koo’nun ölümünü isteme nedeni ise Caraa-Çeçen’in kendi gelini olmasını istemesidir:

“Bahadır Erkin-Koo

Bakır kapıyı çekerek açıp,

Bakır eşiği adımlayıp,

Geniş kara saraya

Girerek, şöyle dedi:

*‘Yerine zarar vermek için gelmedim,
Bu kötülüğü sen başlattın.
Benim evleneceğim kızı
Zorla esir alıp götürdün.’*
(...)
*Erlik Biy esneyerek konuştu.
Güneşli yerin çocuğunu
İsteyerek gelin etmek için aldım.
İhtiyarlığımda
Kazan astırmayı düşündüm.
Dünürlü olduğunu bilemedim.
Eşini sana vereceğim.*
(...)
*Sen yavrum, Caraa-Çeçen
Seni kötileyip, sana kinlenmedim.
Hoşça kal!
Elini uzat.’ diye
Ata Erlik konuştu,
Elini uzattı.
Caraa-Çeçen bir şey sezmedi.
Kötülük olacağını anlamadı.
Erlik Biy’in elinden
Kötü büyü
Caraa-Çeçen’in parmağının dibine
Giriverdi.
Kötülüğünü akıtıp:
‘Erkin-Koo’nun canına yet’ diye,
Erlik Biy fısıldadı.” (Dilek, 2007: 157-158-159)*

3.1.9.2. Ölüm Tipi

Erlik’in yaptığı büyüyle akıllı karışan Caraa-Çeçen, Erkin-Koo’nun ölüm ruhunun nerede olduğunu Erkin-Koo’dan öğrenerek onu öldürür:

*“Eşi Caraa-Çeçen
Yüz çeşit sihir yaptı,*

*Yüz çeşit büyü yaptı,
Kirişi sıvazladı.
Altın bıçağı bulup aldı,
Sihirle, büyüyle çekip aldı.
(...)
Avlanacak vakti geçirmeden,
Altay'ın gövdesine çıkayım, diye
Erkin-Koo konuştu.
(...)
Bahadır Erkin-Koo
Vedalaştıktan sonra
Hızla uzaklaşıp gözden kayboldu.
'Ayın başı dolanıp geldi,
Avlanacağı yere yetti' diyerek,
Caraa-Çeçen hatun
Altın bıçağı tuttu,
Ak ipeğe sararak,
Ayakkabısının kenarına dikti.
(...)
Caraa-Çeçen gelinin
Aklı karışıp gitti.
Zavallı anne Altın-Topçı
Oğlu Erlik-Koo'nun öldüğünü
Bilinmez yerden bildi." (Dilek, 2007: 169-170-171).*

Daha önce de ifade edildiği gibi eski Türk inançlarından kaynaklanan ve değişerek günümüze kadar ulaşan ölüm ruhu motifi, canlıların ölebilesi, düşman ise öldürülebilmesi için vücutta veya vücuttan başka bir yerde bir nesne veya bir hayvan şeklinde tasavvur edilmiştir. Ölümün gerçekleşebilmesi için ölüm ruhunun ele geçirilmesi ve yok edilmesi gerekir (Bekki, 2004: 53-66). Erkin-Koo'nun ölüm ruhu ise kırıste sakladığı altın bıçağıdır ve Erkin-Koo, altın bıçak ele geçtiği için ölür.

3.1.9.3. Dirilme Tipi

Erkin-Koo'nun cesedini yeraltından oğlu Kan-Mergen bulur. Kutsal dağda yaşayan iki ihtiyar Erkin-Koo'yukemiklerinden tekrar diriltir:

*“Kan-Mergen delikanlı
Katlı ipeği alıp verdi,
İki ihtiyar onu alarak,
Açıp yaydılar.
Bir parçasını ihtiyar kadın
Ağzına soktu,
Bir parçasını ihtiyar erkek
Ağzına soktu.
Kemikleri çekip çıkardılar,
Ufakları yoktu.
‘Ufak kemikleri getirin’ diye
Canlılara emrettiler.
İhtiyar kadın aşağı bakıp
Etrafı inceledi.
Kemik götüren canlıların
Ölenleri olsa da
Dirilenlerine emretti:
‘Hemen gidip getirin’ dedi.
Akarsuyun çamurunu alıp,
Şekil verip ete benzettiler,
Kurumuş kemiklere yapıştırdılar.
‘Zor zamanda er iyisini
Hemen diriltmek gerek” dediler.
İki ihtiyar gece gündüz
Eğilip çalıştılar.
Kırılmış canı uzatıp
Bedenine yapıştırdılar.
Can verilince
Kemikleri gerildi,
Çamur bedeni ısıttı.
Çamur damarlar birleşti,
Canlanmaya başladı.
Erkin- Koo derin bir nefes çekti,
İki gözünü açtı.”(Dilek, 2007: 198-199).*

Kemik hem insan yaşamının hem de tüm hayvanların pay aldığı büyük yaşamın öz kaynağını temsil etmektedir. İskelete indirgemekse büyük yaşam döngüsüne tekrar katılmak, mistik bir biçimde doğmaya hazırlanmakla eş değerdir (Eliade, 2018: 98). Şamanın kemiklerinin ve etinin parçalanıp arındırılarak tekrar birleştirilmesiyle erginlik kazanması gibi, destan kahramanı da öldükten sonra dağılan kemiklerinin bir araya getirilmesiyle tekrar dirilerek eskisinden daha güçlü olur. Bu yüzden destan kahramanı dirildikten sonra intikamını çok rahat bir şekilde alır.

Bu dirilme ritüelinde dikkat çeken bir diğer husus akarsuyun çamurundan yapılmış et/vücuttur. Bu durum Türk mitolojik anlatılarının bazılarında geçen insanın balçıktan yaratılışını andırmaktadır. Örneğin Altay yaratılış mitinde şu ifadeler dikkat çekicidir: *“Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize, bakarak duruyordu, şaşırdı birdenbire. Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu, toprağın üzerinde, bir kil görünüyordu. ‘Toprak üstündeki şey’ dedi, ‘nedir acaba?’ İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba. Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil, birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil”. Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik*”. Yine Türkler arasında tespit edilen bir yaratılış mitinde ilk insan, ulu ata-ana mağarada tabiatın dört unsurunun iştiraki ile yani Güneşin (sıcaklık), toprağın (balcık), suyun (sel) ve rüzgârın vasıtasıyla oluşmuştur (Enveri, 2018: 91-99). Burada da Erkin-Koo’nun akarsuyun çamuruyla dirilmesi hem ilk yaratılış ile olan bağlantıdan hem de su ve toprağın kutsallığından kaynaklanmaktadır.

3.1.9.4. Dirilme Sonrası

Erkin-Koo dirildikten sonra, zamanında babası için türlü kötülükler yapmış olan, şimdi ise kendisi ve oğlu için kötü duygular besleyen dedesi Monıs-Kağan’dan intikamını alır:

“(Erkin-Koo)
Ölöstöy babamın öcü, diyerek
Monıs-Kağan’ı kaldırdığı gibi,
Kendi hazırladığı deliğe attı.
Bahadır delikanlı Kan-Mergen
Kas-Manday’ı tutarak
Kocasının arkasından
Deliğe fırlattı.
Onun peşinden Kara-baatır’ı

İnleterek fırlatıp attı. ” (Dilek, 2007: 206).

3.1.10. Katan-Kökşin Le Katan-Mergen Destanı

3.1.10.1. Ölüm Nedeni

KKLKM destanında, Katan-Kökşin üç kez ölüp dirilmektedir. Katan-Kökşin’in üç ölümünün nedeni de karısını kaçırın adamlarının elinden onu kurtarmak istemesidir. Ancak temelde yatan asıl sebep Katan-Kökşin’in doyumsuzluğudur. Karısının ve kardeşinin tüm uyarılarına rağmen ikinci bir eş için yola çıkan Katan Kökşin, geri döndüğünde hem ilk eşini hem de yurdunu kaybeder. İlk ölümüne karısını kaçırın Eki-Toş neden olur:

“(Katan-Mergen)

‘Evlendiğim eşim Altın-Sırgaa

Geriye kalan tek kardeşim

Katan-Mergen,

Siz beni dinleyin, dedi.

Aylı, güneşli Altay’da

İleri baksa, ay gibi,

Beri baksa, güneş gibi,

Tüyleri farklı hayvan besleyen,

Dilleri farklı halk yöneten,

Ak-Boro ata binen

Altın-Tana adlı genç kızın

Yaşadığını düşümde gördüm.

Yaşayacağım hayatım

Onunla birlikteymiş.’

Bunu işiten Altın-Sırga

Birden öfkeleni.

‘Bir eşle daha evleneceksen,

Bunu onylayacak hâim yok.

Başına bela getirip,

Ağlayıp kaldın, Katan-Kökşin’ diye,

Söyledi.

‘Evini barkını terk edersen,

Yurtsuz yuvasız kalırsın, Katan-Kökşin
Eş aramaya gidersen,
Erlik'in eline düşersin' diye,
Katan-Mergen söyledi." (Dilek, 2007: 283)

Katan-Kökşin, ikinci eşi Altın-Tana'yı alıp yurduna geri döndüğünde ilk eşi Altın-Sırğa'yı Eki-Toş adlı kardeşlerin kaçırdığını öğrenir:

"Katan-Kökşin bahadır
Babasının yurduna
Yetip geldi.
Şimdi baktı ki,
Halkın durduğu yerde,
Concoloy otu yetişmiş.
Hayvanların durduğu yerde
Ayrık otu yetişmiş.
Ak sarayı yıkılmış,
Taş ocağı dağılmış.
Katan-Kökşin öfkelenerek,
Yerdeki taşı tepti,
Taş altından bir mektup çıktı.
Onu alıp baktı ki,
Karısı yazmış:
'Katan-Kökşin bahadır, dedi,
Beni tekrar arama, dedi,
Yurdunda huzur içinde
Altın-Tana'ya yaşa, dedi.
Bu Altay'da onların
Kızarıp akacak kanı yok,
Eki-Toş adlı kardeşler
Esir alıp götürdüler' dedi." (Dilek, 2007: 289-290)

3.1.10.2. Ölüm Tipi

Katan-Kökşin, eşini kurtarmak için gittiği Eki-Toş'un yurdunda dövülüp, etleri kesilerek öldürülür:

*“İki yolun kavşağında
Eki-Toş'un nöbet yeri vardır.
Orada iki bahadır durur.*

(...)

*Katan-Kökşin onlarla
Geri çekilmeden savaştı.
Çok zaman geçmedi,
İki bahadır delikanlı
Katan-Kökşin'i tutup,
İleri geri fırlatıp
Oraya buraya vurdular,
Kaşık kaşık kanını döktüler,
Parmak parmak etini kestiler.” (Dilek, 2007: 291-292).*

3.1.10.3. Dirilme Tipi

Katan-Kökşin'in öleceğini anlayan atı Kara-Küren, Katan-Mergen'e haber verir. Yardıma gelen Katan-Mergen abisini diriltir:

*“En sonunda Katan-Mergen
Çeşit çeşit ilaç yaptı,
Katan-Kökşin'i tedavi etti,
Pınar suyundan getirip
Ağabeyini yıkayıp içirdi.
İlk halinden on kat iyi,
Eski halinden iki kat iyi
İki ayağının üstünde durdu.” (Dilek, 2007: 294-295).*

Bu destanda Katan-Mergen'in Katan Kökşin'i pınar suyu ile dirilttiği görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Eski Türk inancında pınar suyu gibi akıntılı sular mukaddes su kabul edilmiş ve diriltme ritüelleri de dâhil olmak üzere birçok dinsel/büyüsel pratikte önemli bir rol üstlenmişlerdir (Oymak, 2010: 35-55). Bazı Altay efsaneerine göre göğün on ikinci katına kadar yükselen bir dağın zirvesinde yer alan bu hayat suyu ihtiyaçları gençleştirdiği gibi hastaları veya ölüleri de iyileştirmiştir (Ögel, 2014: 120-121).

3.1.10.4. Dirilme Sonrası

Ölmeden önce eşini kurtarmayı başaramayan Katan-Kökşin, dirildikten sonra tekrar Eki-Toş'un peşinden giderek karsını kurtarmaya çalışır:

“(Can-Toş)
Söyledikleri şunlar oldu:
‘Öcünü almaya geldiysen,
Öleceğin yer burasıdır, dedi,
Başını bulamayacaksan,
Basılacağın yer burasıdır’ dedi,
Yetip Katan-Kökşin’e geldi,
Sağlı, sollu vurdu.

(...)
Kaburgadan tutunca,
Kaşık kaşık kan saçıldı,
Bedenden tutunca,
İki tutam et koptu.

(...)
“Kara düşünceli Eki-Toş
Şimdiyse Katan-Kökşin’i
Vurup sert yere çarptı,
Karnını, ciğerini parçaladı.” (Dilek, 2007: 300).

Katan-Kökşin’i ikinci kez diriltten yine kardeşi Katan-Mergen’dir. Katan-Mergen, toprağın yetmiş çeşit ilacı, altmış çeşit pınar suyuyla ağabeyini diriltir:

“Katan-Mergen bahadır
Şimdi bakıp gördü ki,
Katan-Kökşin ağabeyi
Yenine yaslanıp ölmüş,
Kara kanı akarak
Kara göl gibi yığılmış.
Toprağın yetmiş çeşit ilacını
Hemen verdi,
Altmış çeşit pınar suyuyla
Hemen yıkadı.
Ağabeyi Katan-Kökşin

*İlk halinden on kat iyi
Eski halinden on kat iyi
Olarak ayağa kalktı.” (Dilek, 2007: 305-306).*

Katan-Kökşin dirildikten sonra yine eşi Altın-Sırğa’yı kurtarmaya çalışır. Bu sefer eşi için yeraltına iner ve orada Koo-Şilti ile savaşıarak ölür. Katan-Kökşin’i üçüncü ve son kez kardeşi Katan-Mergen ile Kara-küren atı diriltir:

*“(Katan-Mergen) şimdi baktı ki,
Ağabeyi Katan-Kökşin
Kara ağacın dibinde
Yenine yaslanıp yıkılmış,
Onun kara kanıysa
Kara ırmak gibi akmış.
(...)*

*Katan-Mergen bahadır
Şimdi duydu ki,
Kıymetli at Kara-küren
Şöyle dedi:
‘yetmiş çeşit ilacı
Altmış çeşit suyu
Alıp bana ver, dedi.
Katan-Kökşin bahadırı
Ben hemen iyileştireyim’ dedi.
(...)*

*Kıymetli at Kara-Küren
Katan-Kökşin’e yetip
Yetmiş çeşit ilacı verdi.
Katan-Kökşin bahadır
İlk halinden on kat iyi,
Eski halinden iki kat iyi halde
Bedeni ayağa kalktı.” (Dilek, 2007: 313-314-315).*

Katan-Kökşin dirildikten sonra Katan-Mergen’le birlikte Altın-Sırğa’yı ve onunla birlikte yeraltının demir sarayına hapsedilen halkı kurtarır:

“(Katan-Kökşin ve Katan-Mergen)
Atlarını koşturup geldiler.
Kara sarayın kapısını
Geri çekip girdiğinde,
Caan-Toş’un karısı
‘Bilmiyorum’ diye ses çıkardı.
Katan-Kökşin onu defalarca
Kayış kamçıyla dövdü,
Sayısız suçlarını söyletti.
‘Altın-Sırga ise
Bronz sarayın içinde’ dedi.
Çeşit çeşit anahtarları
Hemen alıp verdi.
Bronz saraya yönelip,
İki kardeş yürüyerek geldi,
Kapısını tepip parçaladı.
Altmış gelinin içinden
Altın-Sırga göründü,
Katan-Mergen öfkelenip
Demir sarayı tepip parçaladı,
Zorla getirilen halk
Oradan çıktılar.
‘Aylı, güneşli yurdunuza
Rahat, huzur içinde dönün’ diye
İki kardeş söyledi.” (Dilek, 2007: 317-318)

3.1.11. Ak-Biy Destanı

3.1.11.1. Ölüm Nedeni

Ak-Biy destanında başkahraman Altın-Koo ölüp dirilmektedir. Altın-Koo’nun ölüm nedenievliliğine karşı gelinmesidir. Kızın ağabeyi Cüs-Kezer, kız kardeşini Kalcu-Mize’ye verince Altın-Koo, kızı almak için mücadeleye girer:

“(Altın-Koo)
İlerleyip Cüs-Kezer’e şöyle dedi:

*‘Çok iyi damadın diye,
Kara-kaltar atlı
Kalcu-Mize bahadıra
Tek kız kardeşini
Altın ve gümüşle bezeyip, etle
Sütle verdin,
Servete donatıp verdin, dedi.
Yosunlu yurdunu dağıtırım,
Başaklı yurdunu yıkarım,
Bekle’ diyerek,
Hızla yurduna doğru
Uçup gitti.” (Dilek, 2007: 388)*

3.1.11.2. Ölüm Tipi

Altın-Koo, nişanlısını alıp götüren Kalcu-Mize ile girdiği mücadelede oklanarak ölür:

*(Altın-Koo)
Atını geceli, gündüzlü koşturup,
Yazlı, kışlı yayıp,
Çalkamlı ırmak geçip,
Dumanlı dağ aşıp,
Üstü karlı ırmak geçip,
Yerin tam ortasına
Gelip yetince baktı ki,
Bahadır Kalcu-Mize
İki vadiye dolan,
Kalabalık askerini donatmış,
Bütün halkı yığmış
Tenek-Bökö bahadıyla ikisi
Burada bekliyorlarmış.
Bunu gören bahadır Altın-Koo
Ak yılan balığı gibi kılıcını çekip,
Aya, güneşe karşı salladı.
(...)*

*İleri doğru saldırıp,
Altmış binini vurup kesti,
Beriyeye doğru saldırıp,
Elli binini vurup kesti.
(...)
Ne kadar böyle kırıp geçirse de,
Ordu iyice çoğalıp, güçlenir oldu.
Altın-Koo bahadıra
Gelip saplanan oklar
Kara ağaç gibi oldu,
Atı Ak-Sur'a saplanan oklar
Anlatılamayacak kadar çok oldu.
(...)
Ayakları takılıp yıkıldılar.
Artık yapacak bir şeyi kalmayıp,
Ölüm vakti geldi.” (Dilek, 2007: 388-389-390)*

3.1.11.3. Dirilme Tipi

Altın-Koo, ölmek üzereyken Tanrı Üç-Kurbustan'dan yardım ister. Ettiği dua sonucunda gökten etkili bir ilaç düşer:

*“Tanrım bedenimi yarattınız,
Tanrım bedenime kan verdiniz, dedi,
Kanlı savaşa girdim, dedi.
Ölmek üzereyim, dedi,
İçim, yüreğim soğudu,
Çaresiz kaldım, dedi.
Gökyüzü ülkesi, Üç-Kurbustan
Yardım edin
Çare gösterin, dedi.
İleri bakıp beri bakmaya fırsat olmadan,
Ak beze sarılmış
Bir şey dolanıp düştü.
Birisi atıyla kendisinin paylaşıp yiyeceği
Çok sert ilaçmış.*

*Altın-Koo bahadır aldığı gibi,
Altın ilacı, sert ilacı
Atıyla birlikte paylaşıp yedi.
İlk halinden on kat iyi oluverdi,
Eski halinden iki kat iyi oluverdi.” (Dilek, 2007: 390)*

Bu örnekte Tanrı’ya edilen dua sonucunda gökten düşen bir ilaç ile dirilme söz konusudur. Dua, gökteki Üç-Kurbustan’a edilir. Tanrı Üç-Kurbustan, Altın-Koo’nun duasını duyar ve çok etkili bir ilaç gönderir. Dolayısıyla bu dirilme ritüeli doğrudan Tanrı’nın elinde olduğu için dinsel bir özellik taşımaktadır.

3.1.11.4. Dirilme Sonrası

Altın-Koo dirildikten sonra Kolcu-Mize’den intikamını alır. Daha sonra on yıl süren bir düğünle evlenir:

*“Bronz okunu alır almaz,
Sihir, büyü sözleri söyledi,
Demir yayını çekti,
Demir okunu çentiğe yerleştirdi.
Akşam çekmeye başladı, sabah oldu,
Sabah çekmeye başladı, akşam olup,
Sihir, büyü sözlerini fısıldadı:
‘Kara-kaltar atlı
Kalcu-Mize’nin kalabalık ordusunu yak,
İyi kalplilerini tutup ye,
Küçüklerini kesip ye,
Hepsini yak, dedi.
(...)
Bronz ok Kara-Kaltar atlı
Kalcu-Mize bahadırın
Kalabalık ordusunu kırıp geçirdi.” (Dilek, 2007: 390-391)*

Altın-Koo, Kalcu-Mize’den intikamını aldıktan sonra on yıl süren bir düğünle evlenir:

*Cüs-Kezer’in dünür gelen halkını
Ak saraya indirip,*

*İçki, çegen doldurup, hürmet etti.
Ondan sonra şölen düzenleyip,
Dokuz yıl boyunca toy yapıp,
On yıl boyunca eğlenip,
Toy, şölen yaparak,
Cüs-Kezer'in halkı
Rahatlayıp yurtlarına,
Rahat, huzurlu döndüler.” (Dilek, 2007: 397)*

3.1.12. Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı

3.1.12.1. Dirilme Tipi

Üç Kulaktu Ay Kara At destanında ölüp dirilen genç kız Altın-Kıldığa'dır. Destanda Altın-Kıldığa'nın neden ve nasıl öldüğü yer almamaktadır. Altın-Kıldığa'nın ölüm ruhu olan “ay desenli örtü” yeraltındaki yedi şeytanın eline geçmiştir. Kan-Toodıy, genç kızın ruhunu yeraltı şeytanlarıyla savaşarak kurtarır ve kızı diriltir:

*“En sonunda Kan-Toodıy
Yuvarlak başları kesiverdi.
Yedisini keserek
İkisine sordu:
'Altın-Kıldığa'nın
Ay desenli örtüsünü verecek misiniz?' dedi.
İki yuvarlak baş
İleri geri yuvarlanıp,
Bir yerlerden bulup
Ay desenli örtüyü getirip verdiler.
Kan-Toodıy örtüyü alıp,
Sağ cebine koyup
Kalan iki yuvarlak başın
Başlarını da kesti.
(...)
(Altın-Kıldığa) yarı canlı yatıyordu
Ay deseni ipek örtüyü çekip verdiler.
Ardıç otumla alasladi,*

Ak sütümle yıkadı.

Genç kız Altın-Kıldığa

İç çekip nefes aldı,

Islık çalıp içine rüzgâr çekti.” (Dilek, 2007: 431-432).

Bu örnekte kişinin ölebilmesi için gerekli olan ölüm ruhu motifinin, dirilebilmesi için de gerekli olduğu görülmektedir. Altın-Kıldığa'nın ruhu olan ay desenli ipek örtü Altın-Kıldığa'ya verilir. Ardıç tohumu ve ak süt de diriltme ritüelinde kullanılan diğer nesnelerdir. Türk toplumları ardıç ağacının tanrısal, sihirli bir gücünün olduğuna inandıkları için ardıç ağacını Tanrı ile özdeşleştirmişlerdir. Ardıç ağacını kutsal kabul ettiklerinden ona saygı duymuşlar ve temizlenerek yanına gitme ihtiyacı hissetmişlerdir. Ardıç ağacına karşı hiçbir şekilde olumsuz bir olay sergilememişler, sergiledikleri takdirde ölümle cezalandırılacaklarına inanmışlardır (Işık, 2019: 546-566). Ayrıca ardıç tohumunun Uygurlar arasında hastalıkları iyileştirmede çok etkili bir ilaç olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Ögel, 2014: 602). Süt motifi ise Türklerin geleneksel inanç sistemindeki cennet betimlemesini hatırlatmaktadır. Buna göre cennette ‘Süt Gölü’ adında bir göl bulunmaktadır. İnananlara ilk ruh ve ilk hayat bu gölden alınan damla ile verilmiştir. (Uraz, 1994: 101). Dolayısıyla Altın-Kıldığa'da ruhu kendisine verildikten sonra Türkler için önemli olan iki nesne, ardıç ve süt ile dirilmektedir.

3.1.12.2. Dirilme Sonrası

Altın-Kıldığa dirildikten sonra kızın babası Kan-Biley, kutsal kitaptan Altın-Kıldığa ile Kan-Toodıy'ın evleneceklerini öğrenir. Kan-Biley iki gencin düğününü yapar:

“Ak-Çaldar atlı Kan-Biley

Şöyle konuştu:

‘Aa, yavrularım, dedi,

Kutsal kitabınızı okuyun,

Kâğıdınıza bakın, dedi.

Yaratıcı sizi eş mi yaratmış?

Kürek kemiğine bir mi yazılmışsınız?

Dedi.

Kutsal kitaplarını açıp okusalar,

Ak Kâğıtlarını tutup baksalar ki,

Yaratıcı onları bir yaratmış,

*Kürek kemiğine bir yazılmışlar,
Dağa denk et doğradılar,
Deniz gibi içki yığdılar.
Alp Kan-Biley
Halkına duyurdu:
‘Tek kızımın, dedi,
Ulu düğününü yapmak için,
Ulu şöleni tertiplemek için gelin’ dedi.
Tekrar düğün yaptı,
Tekrar şölen yaptı.
Altın takılar takıldı,
Alpın yurdu coştı.” (Dilek, 2007: 433-434)*

3.1.13. Alıp Manaş Destanı

3.1.13.1. Ölüm Nedeni

Alıp Manaş, evlenme yolculuğuna çıkar. Ancak evlenmek istediği kızın babası, bu evliliğe razı değildir. Bu nedenle Alıp Manaş, kızın babası tarafından kuyuya atılır:

*“(Alıp Manaş) haykırıp bağırdı:
Yerle göğün birleştiği yerde,
Ak-Çal ata binen,
Ak-Kağan vardır.
Onun erkek yüzü görmeyen,
Erkek eli değmeyen
Erke-Karakçı diye kızı var.
Ateşim onunla birlikte yanmış.
Yatağım onunla birlikte serilmiş.
Varıp onu almayınca,
Kıçımı döşeğe koymam.” (Ergun, 1997: 99).*

3.1.13.2. Ölüm Tipi

Bundan sonra Alıp Manaş, Ak-Kağan’ın yurduna ulaşır ve Ak-Kağan’ın adamları tarafından kuyuya atılır:

*“(Ak-Kağan) tekrar emir verdi,
Doksan kulaç çukur kazın,*

*Alıp-Manaş'ı içine atın.
Onu duyan bahadırları,
Bütün benzer yiğitleri,
Dokuz gün geçmeden,
Doksan kulaçlık çukuru,
Kazıp hazırladılar.
Alıp Manaş bahadırı,
Oraya yuvarlayıp attılar.
Fakat Alıp-Manaş bahadırın,
Ova gibi olan koşumu,
Demir tarlası gibi yatıverdi.
(...)
Alıp Manaş bahadır,
Dokuz ay uyanmadan
Hareketsiz uyudu.” (Ergun, 1997: 111-112).*

Bu örnekte sembolik bir ölüm motifi söz konusudur. Sembolik ölüm, kişinin gerçek ölümü değil ölmüş gibi görünmesidir. Bu durumda kişi bedenen ölmez fakat sembolik olarak sıkıntılı bir durum içine girer ve ölmüş kabul edilir (Uğurcan, 2016: 235). Joseph Campbell kahramanın erginlenme yolculuğunun bir merhalesi olan ve ölmü andıran bu aşamayı balina evresi olarak adlandırır. Buna göre kahraman “*bilinmeyenin içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür.*” Ayrıca Campbell, balina karnının ana rahmini simgelemesinden dolayı ölen kahramanın yeniden doğumuna hazırlandığı yer olduğunu da belirtir (Campbell, 2013: 107,). Destanlarda ise kahramanın ölmüş gibi görünmesi ya atıldığı bir ¹çukurda uzunca bir süre uyumasıyla ya da yeraltına gidip gelmesiyle gerçekleşir. Öyle ki Alıp Manaş da atıldığı derince bir çukurda uzun bir süre uyuyarak sembolik olarak ölür. Mehmet Aça, bu uzun uykuyu “*ölüp dirilme motifinin daha yumuşatılmış bir hâli*” olarak açıklar. Aça, özellikle yeni girilen dinin etkisiyle kişilerin sadece kıyamet gününde dirileceği inancının ön plana geçmesinden dolayı reel ölümün yerini uyku motifine bıraktığından bahseder (Aça, 2014: 75-85).

3.1.13.3. Dirilme Tipi

¹ Kuyu, çukur, mahzen gibi mekânlar doğurgan rahmin bilinen folklorik imgeleridir. Fakat bu mekânların en önemli özelliği ölümü sembolize etmeleridir. Çünkü bu tür büyük delikler şeytanın açılmış ağzına benzetilmiş ve dolayısıyla cehennem/yeraltının kapısı olarak tasavvur edilmişlerdir (Bahtin, 2016: 364).

Alıp Manaş'ı diriltten kutsal bir at olan Ak-Boz'dur. Ak-Boz at, rüyasında üç kutsal göl görür ve Alıp-Manaş'ı onunla dirilteceğini analar:

*“Kutsal Ak-boz at,
At başınca altın köpüğü,
Alıp Manaş'a getirdi.
At kılı gibi incelip,
Alıp Manaş'a götürdü.
At başınca altın köpüğü
Ortasından bölüp yuttu.
Ak-boz at,
Eskisinden altı defa,
Öncekinden on defa daha iyileşti.
Alıp Manaş bahadır,
Eskisinden altı defa,
Öncekinden on defa artık iyileşti.”* (Ergun, 1997: 130-131).

Bu destanda da kahramanı diriltten onun en sadık yardımcısı olan atıdır. İnsani niteliklere sahip olan at, sahibini diriltebilecek olan kutsal nesneyi rüyasında görür ve zaman kaybetmeden işe koyulur. Alıp Manaş, üç kutsal göl/süt gölünün köpüğüyle dirilmektedir. Türk inanış sistemine göre gökteki cennette yer alan bu göl, ilk hayatın, ruhun verildiği yerdir. Bu nedenle Altay Tatarları, Tanrı Ülgen'in yeni doğan çocuklar için bir elçi tayin ettiğine inanmışlardır. Buna göre elçi, yeni doğan çocuklaraverilecek hayati gücü, bu kutsal gölden bulup getirmiştir (Roux, 1999: 40). Dolayısıyla Alıp Manaş da ilk hayat, yaşam gücü anlamına gelen süt gölü ile dirilmiştir.

3.1.13.4. Dirilme Sonrası

Alıp Manaş, dirildikten sonra Ak-Kağan'dan öcünü almıştır:

*“Ak-Kağan pehlivanı,
Alıp Manaş bahadır,
Havaya tutup kaldırdı.
Ak buluta gömdü.
Gökyüzüne kaldırdı.
Gök buluta soktu.
Demir tayga kırına,*

*Üç adımda tepip vurdu.
Demir tayga ortadan,
Parçalanıverdi.
Zalim Ka-Kağan'ı
Yerin yedi kat dibine,
Sokup batırdı. ” (Ergun, 1997: 134).*

3.1.14. Maaday-Kara Destanı

3.1.14.1. Ölüm Nedeni

Kögüdey-Mergen, yurdunu yağmalayıp anne ve babasını kaçıran Erlik Bey'in damadı Kara-Kula'yı öldürür. Kara-Kula ölünce karısı Abram-Moos Kara-Taacı, Kögüdey-Mergen'e kendisini almasını söyler. Ancak Kögüdey-Mergen bu teklifi kabul etmeyince Kara-Taacı onu öldüreceğini söyleyip yeraltına kaçıır:

*“Şimdi kıymetli kara kızım
Erlik Bey'in Abram-Moos
Kara-Taacı'sı, dedi:
'Yeryüzüne hükmeden Kara-Kula
Koluna yaslanıp öldü, dedi.
Benim eşimi öldürdün, dedi,
Şimdi ben ne yapayım? dedi.
Ay ışığı olmayan dünyadan
Ay ışığı olan yere geldim,
Güneş ışığı olmayan dünyadan
Güneş ışığı olan yerde yaşamaya alıştım,
Büyük kağanın eşi olarak
Rahat hayata alıştım ben.
Kendi vatanıma dönmem, dedi,
(...)
Bende kin yok idi, dedi.
Kin Kara-Kula'da idi, dedi.
Seninle kalayım, dedi.
Senin gibi bir gençle ev kurayım'
dedi.*

*Kögüdey-Mergen genç bahadır
Erlik Bey'in sevimli kızının
İki gözüne tükürüp:
'Tüküreyim sana, sür git buradan!
dedi.*

Yeraltının elçisi, dedi.

(...)

Hiç incinmemiş olan Kara-Taacı

Şimdi çok incindi.

Hiç aşağılanmamış olan Erlik'in kızı

Şimdi çok aşağılandı.

Kara-Taacı genç gelincik

Sövüp saydı:

'Senin toprağında ben, dedi,

Kuru dal olur, yatarım, dedi.

Yoluna ben senin

*Köknar kütüğü olup yuvarlanırım,
dedi,*

Canlı halinle, sen benimle

Aynı evde yaşamak istemezsen,

Cansız ruhunla yaşarım, dedi.

Yedi kat yeraltına

Çekerim ben seni, dedi.

Ay ışığı olmayan dünyaya

Götürürüm ben seni, dedi.

Erlik Bey'in kapılarını

Açtırırım ben sana, dedi.

Atın ölümsüz mü görelim, dedi,

Görelim sen de ölümsüz müsün'

dedi. (Bekki, 2007: 492-493)

3.1.14.2. Ölüm Tipi

Kögüdey-Mergen, Erlik Bey'in kızı Abram-Moos Kara Taacı'nın yaptığı büyüyle yeraltına kaçırlır:

“(Abram-Moos Kara-Taacı):
‘Erlik Bey’in kapısına
Neye binip geldiğini bir gör’ dedi.
Vadi dolusu konır at yalkası diye
Köğüdey-Mergen’in gördüğü
Zehirli sarı çekirgeler imiş.
Ak renkli at diye
Bahadır delikanlının görmüş olduğu
Bu şey
Meğer çayır çekirgeleri imiş.
Yorga at olarak gördüğü
Zehirli sarı yılanlar imiş.
Yetmiş arşın boyundaki yılanı
Güzel yorga bir ata dönüştürerek,
Onu bu yılanın sırtına bindirmişti.
Aklını kaybedince
Kendi atını da kaybetmiş
Şimdi ondan ayrı kalmıştı.
Yedi kat yeraltına uzanıp gelmişti.
Erlik Bey’in kapısına
Büyü ile getirilmişti.
‘Oy oy oğul, dedi,
Artık geri dönemeyeceksin, dedi
Şimdi kemiklerini yakacağım,
Ruhunla yaşayacağım’ dedi.” (Bekki, 2007: 499-500).

Daha önce de bahsedildiği gibi destanlardaki sembolik ölüm, kahramanın ya derin bir çukura atılmasıyla ya da ölümler diyarı olan yeraltına gidip gelmesiyle gerçekleşir. Bu destanda da Abram-Moos Kara-Taacı’nın yaptığı büyüyle yeraltına kaçırılan Köğüdey-Mergen, yeraltına gidip gelmekle sembolik olarak ölüp dirilmektedir. Dahası Köğüdey Mergen’i yeraltına kaçırın Kara-Taacı, burada onun kemiklerini yakacağından ve ruhuyla yaşayacağından bahseder. Dolayısıyla bu Köğüdey-Mergen’in öldüğünün ancak kemikleri henüz yakılmadığı için yeniden dirilebileceğinin de imasıdır.

3.1.14.3. Dirilme Tipi

Kögüdey-Mergen'i yeraltından çıkaran ve iyileştiren pamuk yeleli koyu kır attır.
Koyu kır, Kögüdey Mergen'i süt gölünün suyu ile iyileştirir:

*“Değerli koyu kır at
Sahibinin ruhunu korumaya alıp
Ay ve güneşin altında duran
Şifalı pınarın ak suyuna
Güneşin ve ayın altındaki
Dokuz benzer süt gölüne
Kögüdey-Mergen genç bahadırı
Batırıp çıkardı.
Birbirine benzer dokuz ak göl
Kaynayıp duruyordu.
Üçü soğuk, üçü sıcak,
Üçü ılık göl idi.
Çıkıkları burada yerine geldi,
Kırık kemikleri burada kaydadı.
Ağrıyan yerlerini
Şifalı pınarın suyu iyileştirdi.” (Bekki, 2007: 501).*

Maaday Kara destanında süt gölünün şifalı suyu ile dirilme söz konusudur. Daha önce de bahsedildiği gibi Türkler gökyüzündeki cennette ‘Süt Gölü’ adında bir gölün olduğuna ve insanlara ilk ruhun bu gölden alınan damla ile verildiğine inanmışlardır (Uraz, 1994: 101). Ayrıca Türkler, süt gölünün doğum ilahesi Umay’ın meskeni olduğuna ve Umay’ın bu gölde beslenip arındığına inanmışlardır (Aktaş, 2016: 65-78). Dolayısıyla doğum ilhesi olan Umay ile süt gölünün birlikte anılması, süt gölünün ölüp dirilme ritüellerinde kullanılma nedenini açıklar niteliktedir.

3.1.14.4. Dirilme Sonrası

Kögüdey-Mergen dirildikten sonra evlilik yolculuğuna çıkar ve eşini alıp yurduna döndüğünde dokuz yıl süren bir düğünle evlenir:

*“Kögüdey-Mergen şöyle dedi:
‘Durun, bekleyin anneciğim
Babacığım,
Amacıma ulaştım, dedi,*

İstediğimi elde ettim, dedi.
Ay-Kağan'ın kızını,
Altın-Küskü'yü alıp geldim' dedi.
Dokuz yıl sürececek bir düğün
Yapalım diye,
Yedi yıl sürececek bir şenlik edelim
diye,
Tüm halkı bir araya topladılar.
(...)
Dokuz yıllık düğün yaptılar,
Yedi yıllık şenlik yaptılar.” (Bekki, 2007: 554)

Daha sonra Erlik, Abram-Moos Kara-Taacı'yı göndererek Kögüdey-Mergen'i çağırır. Kögüdey-Mergen bunun üzerine Abram-Moos Kara-Taacı'yı öldürür:

“Muhteşem Kögüdey- Mergen
Erkek ayı gibi böğürüp,
Erlik Bey'in sevimli kızını
Ayağa fırlayıp, yakaladı.
(...)
Sarı dikenleri kırıp, toplayıp,
Yetmiş çubuklu bir tutam yapıp,
Yedi kemiği çıkana kadar,
Arkasına, sırtına vurdu.
(...)
Yılan gibi kıvrılıp,
Ölüverdi Kara-Taacı.” (Bekki, 2007: 556-557)

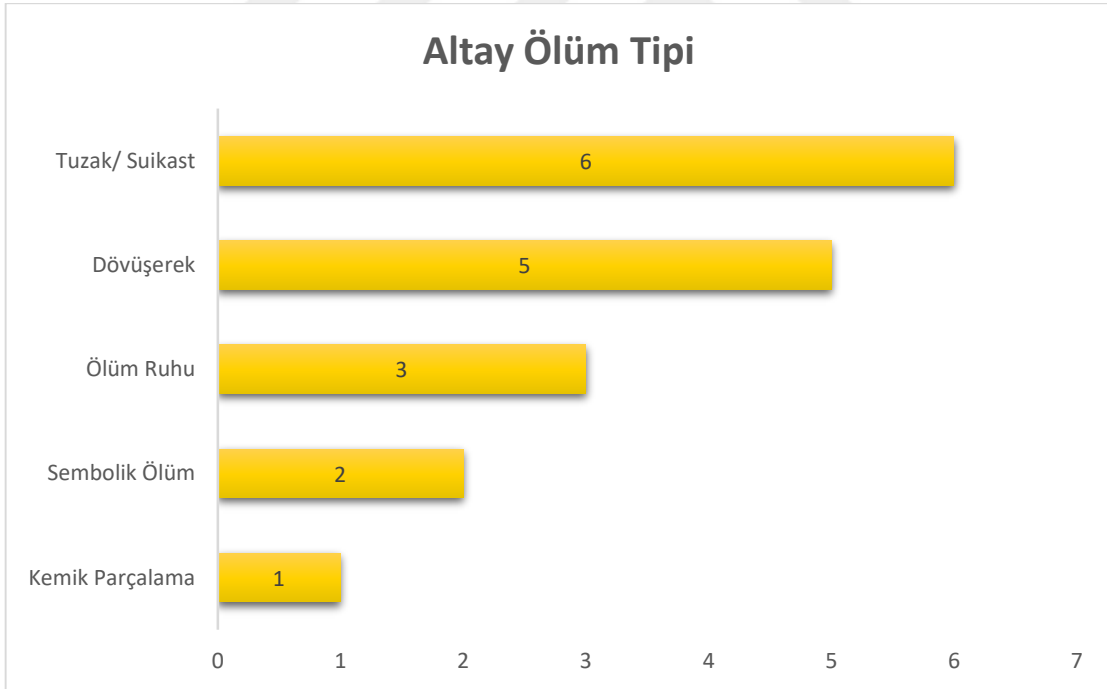
Kөгüdey-Mergen Abram-Moos Kara-Taacı'yı öldürdükten sonra ise Erlik'i öldürerek yeraltı halkını kurtarır:

“Kөгüdey-Megen'in attığı oku
Erlik Bey'in halkını
Kurbağa kılıklı bahadırlarını,
Kan emen cinlerini,
Domuz kılıklı muhafızlarını,

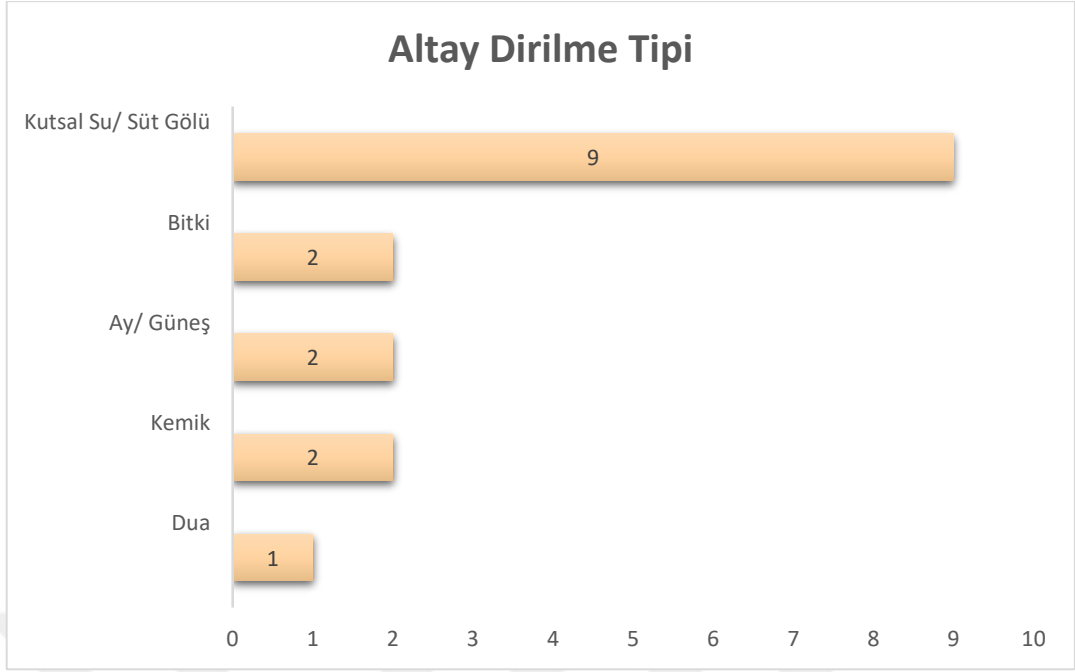
*Yılan görünümlü lanetlilerini,
Hepsini birden biçip geçti.
Anlı şanlı Erlik Bey'i
Bir daha canlanamayacak şekilde
Kara kömür gibi yaktı.
Bunları yaptıktan sonra
Aylı güneşli Altay'ın
Anlı şanlı bahadırları
Aylı güneşli Altay'dan
Yeraltına işkenceye getirilmiş olan
İyi huyluları serbest bırakıp,
Kötü huyluları orada bıraktı.
(...)
Kırlangıç sürüsü gibi çok halk
Bahadırı şöyle övdü:
'Bizim sönmüş ateşimizi sen
Canlandırdın,
Ölmüş ruhlarımızı sen dirilttin.
Bizim sıkıntılı günlerimiz sona erdi,
dediler.' (Bekki, 2007: 562-563)*

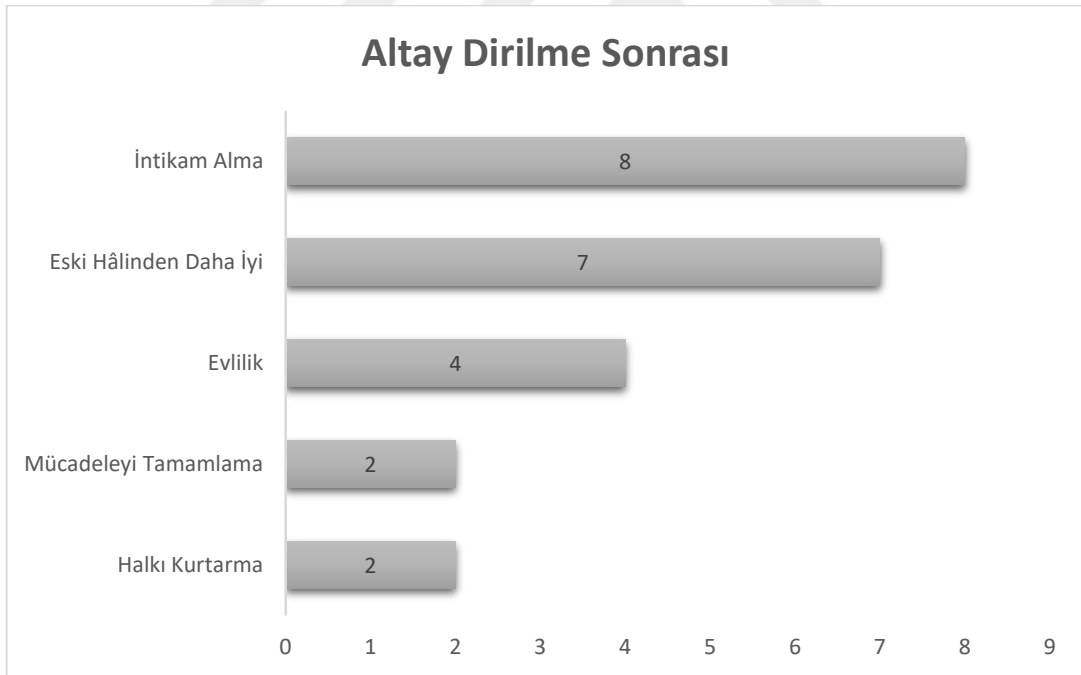
Grafik 3.1. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Dağılımı

Grafik 3.2. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.3. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.4. Altay Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Dağılımı

Altay destanlarından tespit edilen ölüp dirilme motiflerinde ölüm nedenin genellikle toplumun bir geçiş dönemi olan evlilik olduğu görülmektedir. Evlenme isteğiyle yola çıkan başkahramanın önüne çıkan engeller, onun erginlik kazanarak emelini yerine getirebilmesi için birer araçtır. Başkahraman, evliliğini engellemek isteyen kişilerce öldürülür ve genellikle evlenmek istediği kız tarafından yeniden dirilitir. Böylece daha güçlü bir konuma ulaşan kahraman, eski toyluğunu da geride bırakarak olağanüstü bir kişiliğe bürünür ve amacına ulaşır. Altay destanlarındaki ölüp dirilme motifinin en önemli nedenlerinden biri ise yurdun yağmalanmasıdır. Oçı-Bala, Kögüdey Kökşin, Kan Kapçıkay destanlarında yurdu yağmalamaya gelen düşman, kahramanı öldürüp halkı esir alır. Kahraman, düşmandan intikamını alıp halkı kurtarması için tekrar dirilitir. Altay destanlarına ait ölüp dirilme motiflerinde etkili olan bir diğer ölüm nedeni yakın akrabasının ihanetidir. Bu yakın akraba genellikle kahramanın eşi, çocukları, kardeşleri ya da en yakın dostlarıdır. Kahramana olan yakınlıklarından dolayı kahramanın zaaflarını da en iyi bilenler yine bu kişilerdir ve böylece kahramanı öldürmeyi başarırlar. Örneğin Altay Buuçay destanında kahramana ihanet ederek onun ölümüne neden olan karısı ve kızıdır. Karısı Altay Buuçay'ın içkiye olan zaafını bildiği için önce onu sarhoş eder; daha sonra da evlenmek istediği kişi ile birlikte kocasını öldürür.

Altay destanlarından tespit edilen ölüp dirilme motiflerinde kahramanın en fazla ölüm tipinin tuzak/suikast olduğu görülmüştür. Kahraman sıra dışı bir güce sahip olduğu için kolay öldürülemez. Bu yüzden ona zehir içirmek, sarhoş etmek, uykuda yakalamak, gibi çeşitli tuzaklar hazırlanır. Er Samır, Kozın Erkeş, Altay Buuçay, Közüyke, Kögüdey Kökşin, Maaday Kara destanları bu ölüm tipine örnektir. Altay destanlarındaki ölüm tiplerinde dövüşmek ikinci sırayı alır. Kahraman, yurdunu yağmaya gelen düşmanla amansız bir mücadeleye girer ve hayatını kaybeder. Altay destanlarındaki üçüncü ölüm tipi ölüm ruhu motifidir. Ne yapılsa yapılsın bir türlü ölmeyen kahramanın ölüm ruhu bulunarak kahraman öldürülür. Kozın Erkeş, Öleştyöy, Üç Kulaktu Ay Kara At bu ölüm tipinin görüldüğü destanlardır. Reel ölüm tiplerinin dışında kahramanın sembolik ölüm tipleri de mevcuttur. Bunlar kuyuya hapsedilme, uzun uyku, yeraltına gidip gelme şeklindedir. Bu tipte kahraman doğrudan ölmez; ölüm vurgusu yapılır. Alıp Manaş ve Maaday Kara destanında sembolik ölüm tipi tespit edilmiştir.

Altay ölüp dirilme motiflerindeki dirilme tiplerinde kutsal su birinci sırayı almaktadır. Destanlardaki dirilme ritüellerinde su: hayat suyu, pınar suyu, süt gölünden alınmış su gibi kategorilere ayrılarak karşımıza çıkmaktadır. Kozın Erkeş, Közüyke, Kan

Sekiz Altay destanında kahramanın dirildikten sonra düşmanından intikam aldığı; yedi destanda ise kahramanın eski hâline göre on kat daha iyi olduğu görülmüştür. Dört destanda ise dirildikten sonra kahramanın evliliği söz konsudur. İki destanda ise kahraman dirildikten sonra yarım kalan mücadelesini tamamlayıp halkını refaha ulaştırmıştır.

3.2. TUVA DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ

3.2.1. Alday-Buuçu Destanı

3.2.1.1. Ölüm Tipi

Alday-Buuçu'nun oğlu Han-Buuday, evlilik yolculuğuna çıkar. Yolda karşısına çıkan üç adamı öldürür. Han-Buuday'ın bu adamları neden öldürdüğü tam olarak belli değildir. Ancak Han-Buuday'a engel oldukları vurgusu vardır. Han-Buuday, adamlardan ilkini altın sırlı kamçıyla, ikincisini tepip yuvarlayarak, üçüncüsünü ise altın örgülü kamçısıyla öldürür:

*“Erin eri er, yolda giderken
‘Buraya böyle biri basmadı, gelmedi,
Kara bağrına dek saplayıp vurayım’ diye
Bağırıp haykıran birisi varmış.
Han-Buuday bakıp görse ki,
Yüzsamur kürkünden börkünü
Yalçın alnına indirmiş,
Ateşli okunu ucuna kadar
Çekmiş, hazırlamış
Erler eri bir er yatarmış.
Han-Buuday'ın Han-Şilgi'si
Bir şahin çevikliğiyle
Kalkıp fırlayınca
Boş yere ok atıp
Bolçatılıg Bora Tepe'yi tam ortasından
İkiye ayırırvermiş.
Han-Buuday çaptırıp gelip:
‘Serseri ok musun,
Kuduran boğa mısın, adi?
Irak-uzak yolun yolcusuyum ben.
Seninle ok, sadakaçıp
Silah çekecek halim yok’ diyerek
Altın sırlı kamçısını
Göğe dek kaldırıp vurup*

*Ortasından ikiye ayırıp
Göğsünü bir nehre,

Belini bir nehre tepip atıp
Yönüne dönüp çaptırıp gitmiş.
O, yoluna devam ederken, yine
Erler eri biri bağırarak gelmiş.
Han-Şilgi birden atlayınca vuramamış,
Han-Buuday da vurup başını ikiye ayırıp
Tepip yuvarlayıp
Yönünü tutup gitmiş.
O, yoluna devam ederken, yine
Erler eri bir er
'Bu yere böyle biri gelmedi,
Ayak basmadı,
Kara bağrını vurup deleyim
İki ağabeyimi öldüren adi' diye
Erlerin eri haykırmış.
(...)*

*(Han-Buuday):
'Yolcuyu engelleyen,
Oturanı yoran
Senin gibi biriyle oyalanacak
Silah çekecek halim yok' diyerek
Altın örgülü kamçısını
Aya dek kaldırıp
Belinin ortasından parçalasın diye vurunca
O erin beli kırılmamış.
Han-Buuday kızıp şaşırıp gelip,
Yedi bronz okunun birini hızla çıkarıp
Kara bağrını delip
Başını alt dünyaya
Ucunu üst dünyaya
Takıp dayamış da*

*Yönüne doğruluverince
Deminki er, elleri ve ayaklarının yettiği yere kadar
Yeri ezip tutup, vurup tepip
Okta takılıp kalmış. ”(Ergun ve Aça, 2004: 238-239)*

3.2.1.2. Dirilme Tipi

Han-Buuday, yolda bu üç adamın annesinden iyilik gördüğü için geri dönüşte öldürdüğü adamları tekrar diriltir:

*“(Han-Buuday) Yollanıp giderken
Oka takıp bağladığı
Kişisine rastlayınca
Hala bağırip çağırın
Canlı-yaşar haldeymiş.
Dermanlı, şifalı otlarla
Emleyip koyunca:
‘Ben de ağamla birlikte
Gideceğim!’ deyivermiş.
(...)
O, yolda giderken
Ortada öldürdüğü kişiye çaptırıp gelip
Belini bir nehirden
Göğsünü bir nehirden bulup
Birleştirip koyup
Dermanlı, şifalı otuyla
Emleyip koyunca:
‘Ben de ağamla birlikte
Gideceğim’ deyivermiş.
(...)
Yola devam ederken
Başta öldürdüğü kişiye çaptırıp gelip
Belini bir nehirden
Göğsünü bir nehirden bulup
Birleştirip koyup
Dermanlı, şifalı otlarla*

Emleyip koyunca:

'Ben de ağamla birlikte

Gideceğim' deyivermiş. "(Ergun ve Aça, 2004: 267-268).

Bu örnekte Han-Buuday'ın üç kişiyidermanlı şifalı otlarla dirilttiği görülmektedir. Jean-Paul Roux, en mükemmel ilaçların bitki kökenli olduğunu ifade etmektedir. Roux'a göre bitkilerin gücü büyümlü ve kesindir (Roux, 2000: 164). Gücü kesin olan bitkilerin başında kutsal ağaç/hayat ağacı gelmektedir. Ağacın kutsallığı, göğe doğru uzanması, yerden bitmesi, yapraklarını kaybedip yeniden kazanması, kendini sürekli yenilemesi, yani ölüp yeniden dirilmesiyle alakalıdır. Kutsal ağaç daha sonraki dönemlerde gençleştiren, uzun ömür bahşeden, ölümsüzlük veren bazı bitkilerin prototipi olarak düşünülmüştür (Eliade, 2020a: 298-323). Dolayısıyla bitki kutsaldır ve öleni diriltebilecek güce sahip olduğundan destanda diriltme unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Dirildikten sonra kardeşler, eski hallerinden tamamen farklı bir insana dönüşmüşlerdir. Ölmeden önce menfi tipte insanlar olan kardeşler, dirildikten sonra müspet tiplere dönüşüp Han-Buuday'a yoldaşlık etmişlerdir. Bu durum ölüp dirilmenin ardından gelen erginleşmenin bir sonucudur.

3.2.1.3. Ölüm Nedeni

Alday-Buuçu destanında başkahraman olan Han-Buuday da ölüp dirilmektedir. Han-Buuday, evleneceği eşini hem almaya giderken hem de alıp memleketine dönerken Erlik-Lovun kağanın huzuruna çıkmaya tenezzül etmediği için Erlik-Lovun tarafından öldürülür:

"(Han-Buuday)

Erlik-Lovun kağanın obasının ardında

Hırçın deniz gibi göle gelip

Altın boyunlu ördeğe dönüşüp

Yüzüp geçer olmuş.

Erlik-Lovun kağan koşup çıkıp:

'İleride yüzen ördek değil,

Bizim âlemin ördeği değil,

Aydınlıklar âleminin ördeğidir!' diye

Bağırınca:

'Adi şey, bizi tanıdı' deyip

*Han-Buuday, Kara-Bula ile birlikte
Altın boyunlu güvel ördek oluvermiş.
Erlik-Lovun kağan yine tanıyınca
Altın başlı kaz oluvermişler.
Yine tanıyınca,
Su köpüğü olup
Yüzüp çıkıvermişler.
Erlik-Lovun kağan:
'Sen adi, Hüürtün-Kızıl tayganın hâkimi
Çeeren-Demiçi atlı
Alday-Buuçu'nun oğlu,
Han-Şilgi atlı
Han-Buuday'dırsın!
Vardığında da döndüğünde de uğramadın,
Sana ne yapacağım, gör!' deyip
Lanetler okuyup kalmış.'”(Ergun ve Aça, 2004: 268-269)*

3.2.1.4. Ölüm Tipi

Han-Buuday huzuruna çıkmadığı için öfkelenen Erlik-Lovun kağan, Han-Buuday'ın karısını kaçıtır. Bunun üzerine Han-Buuday, karısını bulmak için Erlik-Lovun'un yurduna gider ve Erlik Lovun'un gök bağırışından ödü patlayıp ölür:

*“Erlik-Lovun kağan o an
Çıkıp koşup gelmiş de
'Hüürtün-Kızıl tayganın hâkimi
Çeeren-Demiçi atlı
Alday-Buuçu'nun oğlu
Han-Şilgi atlı
Han-Buuday, demek gelip yettin mi?'
Deyince
'Evet, yetip geldim!' demiş de
Erlik-Lovun kağan
Bağırılmaz gök bağırışını bağırınca
Han-Buuday'ın ödü patlayıp ölüvermiş.” (Ergun ve Aça, 2004: 276-277).*

3.2.1.5. Dirilme Tipi

Han-Buuday'ın babası Alday-Buuçu, kutsal kara kitaptan oğlunun öldüğünü anlayınca sinirlenip Erlik-Lovun'un yurduna gider. Alday-Buuçu'dan korkan Erlik-Lovun, Han-Buuday'ı diriltmeye razı olur:

*“Erlik-Lovun kağan
Han-Buuday'ı diriltivermiş.
(...)*

Han-Buuday'ın kadını bunun üzerine:

*‘Diriyken ediğinin izini de
Basmayayım diyen kişiyim ben,
Han-Buuday beni özlediysen
Bir kıpırdayıver’ demiş de,
İç eteğiyle baldır kökünü yelleyip
Üstünden atlayınca
Bir kıpırdayıvermiş.
‘Diriyken ediğini de
Basmayayım diyen kişiyim ben,
Han-Buuday beni özlediysen
İki kere kıpırda!’ demiş de
İç eteğiyle bel köküne yelleyip
Üstünden atladığında
İki kere kıpırdayıvermiş.
‘Diriyken eteğinin ucuna da
Dokunmayayım diyen kişiyim ben,
Beni özlemiş isen
Ayağa kalkıver!’ diyerek
İç eteği ile boyun kökünü yelleyip
Üstünden atlayıverince
Han-Buuday:*

*‘Of aman! Uyuya kalmışım ben!’ diyerek
Yüzünü ovuşturup kalkıvermiş.” (Ergun ve Aça, 2004: 278-279).*

Bu örnekte Erlik'in Han-Buuday'ı dirilttiği söylenmektedir. Ancak asıl diriltme ritüelini Han-Buuday'ın karısı gerçekleştirmektedir. Han-Buuday'ın karısı eteğinin ucuyla kocasının baldır, bel ve boyun köküne yelleyip üstünden atlayınca Han-Buuday dirilir. Bu

dirilme yönteminde herhangi bir kutsal madde, bitki ya da maden kökenli bir ilaç kullanılmamıştır. Erlik'in Han-Buuday'dan aldığı yaşama gücünü ona tekrar vermesinin ardından büyü'nün gücünden yararlanıldığı görülmektedir. Kadın sihirli sözler söyler ve eteğiyle kocasının belirli bölgelerini yelleyerek kocasını diriltir. Diriltme ritüelinde kadının iç eteğini kullanması cinsel güçten yararlanmış olma olasılığını akla getirirken; kocasının üstünden atlaması ise bir durumdan diğer duruma (ölü hâlden diri hâle) geçişi sağlamak için yapılmış bir hareket gibi görünmektedir.

Mircea Eliade *“her jestin bir ilk eylemi tekrarladığı ölçüde anlam ve gerçeklik kazandığını”* ifade eder. Örnek olarak dansı ele alan Eliade, dansın ilk kez bir Tanrı tarafından yaratıldığını ve dolayısıyla *“her zaman ya bir arketipik jesti taklit ettiğini ya da bir mitsel anı hatırlattığını”* dile getirir (Eliade, 1994: 19-41-42). Bu açıklamaya göre kadının hareketleri arketipik dansa yönelik bir eylem olabilir. Ayrıca ilk eylem ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde, kadının iç eteğinin diriltme ritüelinde kullanılmasıysa dünyaya ilk geliş anı olan anneden doğum olarak yorumlanabilir.

3.2.2. Kangıvay-Mergen Destanı

3.2.2.1. Ölüm Nedeni

Bu destanda destanın başkahramanı olan Kangıvay-Mergen ölüp dirilmektedir. Kangıvay-Mergen eşinin ihaneti sonucunda ölür. Kangıvay-Mergen, yurdunu yağmaya gelen Han-Küçü'yü öldürüp derin bir çukura atar. Kangıvay-Mergen'in karısı Karan-Çüzün, Han-Küçü'nün ölmediğini görüp çukurdan çıkarır ve onunla birlikte yaşamaya başlar. Sonuç itibarıyla Kangıvay-Mergen, eşinin ihanetinden dolayı hem malından hem canından olur:

*“Karan-Çüzün kadın denileni
Kangıvay-Mergen'in
İzini izleyip yürüyüp,
Kanlı savaşlar gören Han-Küçü bahadırın
Gömüldüğü çukurun ağzını kapatan
Kara buğranın cesedinin altında ölmeden
Sağ-esen yattığını görüp getirip
Otağının yerinde bulunan
Çardağının altına
Yetmiş bacak boyu çukur kazıp,*

*Gündüz olduğunda onu
Gizleyip
Gece olduğunda onunla
Yatağı paylaşmış.
Bunun üzerine, Kangıvay-Mergen'in
Üç vakitte sayılamayacak kadar çok malını,
Kaç vakitte eksilmeyecek kadar çok etini
Öten kuzgun ile
Bağıran saksağan dahi bırakmadan
Soyup yağma edip,
Han-Küçü bahadırın yurduna doğru
Göçüp gitmiş.” (Ergun ve Aça, 2004: 503-504)*

3.2.2.2. Ölüm Tipi

Bir gün Karan-Çüzün, kocası Kangıvay-Mergen'i sarhoş edip ölümüne zemin hazırlar. Kangıvay-Mergen'in cesedi bir şekilde hırçın sarı denizde kaybolur. Cesedi bulmak için Kangıvay-Mergen'in dünürü Demir-Möge, Sug-Han'dan yardım isterler:

*“(Aksagalday Sayın-Havıççı anlatmış)
'Bütün halk ile
Rakı içip eğlenmiştik.
Fark ettim ki,
Aksagalday Sayın-Havıççı'yı
Önce öldürürüz deyip
Danıştıklarını duyup
Doğanın çevikliğiyle
Kartalın saldırısıyla
Koşturup varıp
İki atı çözüverip
Zar zor sıvıştım dünürler'
Diye cevap vermiş.
'Kangıvay-Mergen dünürün
Yaş cesedini yukarı çekip
Kuru cesedini aşağıya çeksek' deyip
Bulamamışlar.*

*Yüksek yüksek yerlerden etrafı gözleyip
Bel bel yerlerden iz sürüp
Araya araya gelirken
Dümdüz kuzey tarafa doğru
Yerin kara toprağını
Yarıp giden iz yatarmış.
Takip edip yakalamak için
İzleri sürmüşler.
Yalçın kara kayanın tepesine
İzleri takip ederek çıkıp
Dalgalanıp duran hırçın denize
İtip düşürmüşler.” (Ergun ve Aça, 2004: 506).*

Bunun üzerine Demir-Möge, hırçın sarı denize atlar. Kangıvay-Mergen’in cesedini bütün aramalarına rağmen bulamayınca Sug-Han’dan yardım ister:

*“Suyun hanı bin askerini
Sevk etmiş.
O asker de varıp,
Bulamayınca
Hanın huzuruna gelmişler.
Ondan sonra han, Sarı Deniz’in
Dört tarafına,
Sarı Deniz’in ortasında
Büyük toplantı olacak,
Gece gündüz demeden orada toplanın-diye
Ferman buyurmuş.
(...)
Sarı Deniz’in balıkları
Denizin ortasına
Kara çöp, süprüntü gibi
Toplanmışlar.
‘Kangıvay-Mergen’in cesedi hakkında
Ne öğrendiniz, ne duydunuz?’ diye
Sormuş.*

*Bunca canlının içinden
Gören de yok,
Bilen de yok,
Meclis dağılmak üzere iken
En sonunda zayıf
Kırılğan Bel ile Mezil
(...)
Salına salına gelmişler.
'Bu Sarı Deniz'in içine
Cesur-mert Kangıvay-Mergen'in
Cesedi gelmiştir.
Onu işiteniniz var mı?' diye sormuşlar.
'Kaynayıp yatan hırçın Sarı Deniz'in
Dipsiz göbeğinde
Takılıp kalan
Kara kaya parçası o olmasın?' diye
Soruya soruyla karşılık vermişler
Bel ile Mezil.
Bel ile Mezil'in yanına katıp
Yollamış Sug-Haanı.
Denizin dipsiz göbeğine vardıklarında
Takılıp kalan kara kaya parçası
Kangıvay-Mergen'in cesedi
İmiş. " (Ergun ve Aça, 2004: 506-507).*

3.2.2.3. Dirilme Tipi

Demir-Möge ve kardeşleri Kangıvay-Mergen'i kutsal kuyu suyu ve iki atın nefesi ile diriltirler. Ancak Kangıvay-Mergen konuşma ve yürüme yetilerini yerine getiremeyince eksik kemikleri denizde aranır:

*"Kangıvay-Mergen'in cesedini
Kutsal kuyu suyu ile yıkayıp
İki atını soluk soluğa koşturup
Ağzından burnundan nefes verip
Ruhunu geri döndürüp*

Diriltmişler.
Dirilip gelse de
Bir şey demeye sesi yok,
Yürümeye ayağı basmaz
Böyle durup dururmuş.
Ne diye böyle oldu diye,
Yüz sekiz kemiğini kontrol ettiğinde
Konuşamamasının sebebi ağzında
Bir dişinin olmaması,
Yürüyememesinin sebebi ise
Ayağının büyük parmağının
Tırnak altında bir yuvarlak
Parmağının olmaması imiş.
Demir-Möge altın çantasının içinden
Demir süzgeç çıkarıp getirip
Sarı Deniz'i bir süzmüş
Hiçbir şey çıkmamış,
İkinci kez süzmüş, yine bomboş,
Üçüncü kez süzmüş, bir tek yuvarlak
Parmağı çıkıp gelmiş.
Sarp kayalığın önünü
Araştırıp dururken
Su geçmez engel varmış.
O engelin üstünde
Dört yaşındaki inek gibi bir ak taşın
Başı görünüp dururmuş.
O ak taşı süzünce
Kangıvay-Mergen'in dişi
İşte oymuş.
Dişini getirip yerine yerleştirince
Sesi-sedası çıkıp
Parmağını getirip taktığında
Kalkıp yürümüş
Kangıvay-Mergen.” (Ergun ve Aça, 2004: 507-508).

Kangıvay-Mergen, kutsal su ve atın nefesi ile yani anasır-ı erbaanın (dört unsur) iki unsuru olan su ve hava ile dirilir. Ancak bu unsurlarla her ne kadar dirilse de kemikleri eksik olduğu için konuşamaz ve yürüyemez. Mircea Eliade, bütün avcı halkların inancında, hem avcı hem de av için yaşamın en son kaynağının kemikler olduğunu ve canlı türünün bu kemiklerden tekrar türeyebildiğini ifade eder. Bu yüzden ilkel toplumlarda kemikler kırılmadan özenle toplanıp uygun yerlerde saklanmıştır (Eliade, 2018: 211). Dolayısıyla bu destanda da kemiklerin eksiksiz olması gerektiği aksi takdirde dirilme gerçekleşse dahi eksik uzuvların işlevsiz kalacağı vurgusu yapılmıştır. Kangıvay-Mergen eksik olan kemikleri bulunduktan sonra yürümüş ve konuşmuştur.

3.2.2.4. Dirilme Sonrası

Dirildikten sonra Kangıvay-Mergen, Han-Küçü'den intikamını alır:

“(Kangıvay-Mergen):

‘İşte, seninle hal hatır soracak

Güç-kuvvetim de bitmiş,

Karşılıklı içecek tütünüm de bitmiş,

Güç-kuvvetin hediyesi budur’ deyip

Altın küçük kamçısı ile

Üç kez vurduğunda

Han-Küçü bahadırın başı

İğne yapraklı sarı kozalağın başından

Daha beter yarılıp,

Dağılmış imiş.

-Eh! Adinin dersini verip

Kirini yalatıp durunca

Ölür demişler.

Kurtla

Kuşa yem olsun diye düşünüp

Han-Küçü’nün başını

İneğin yalayacağı kemik bırakmadan

Tilkinin koklayacağı koku bırakmadan

Çiğneyip ezip

Bırakmış.” (Ergun ve Aça, 2004: 518-519).

3.2.3. Boktu-Kiriş, Bora-Şeley Destanı

3.2.3.1. Ölüm Nedeni

Boktu-Kiriş (erkek) ile Bora-Şeley (kız) iki kardeştir. Boktu-Kiriş daha öncesinden annesini ve teyzelerini yemek isteyen Şulbus'u öldürüp kemiklerini yakar. Bunun üzerine Şulbus'un kardeşi Amırğa Moos, iki kardeşe düşman olur ve Şulbus'un intikamını iki kardeştan almak ister. Bora-Şeley'in ölüm nedeni Amırğa Moos'un almak istediği bu intikamdır:

“(Boktu-Kiriş’in) iyi atı duruverip:
‘Er gövden erleşse de
Er aklın yetmez’ diye
Atı konuşup gidermiş.
‘Güzel atım çok şey görüp
Kalmışsındır.
Nedir bu Şülbü,
Nasıl düşmandır?’ diye
Boktu-Kiriş atından sormuş.
‘Ağabeyinin öcünü süren
Yaktığının, öldürdüğünün öcünü süren
Düşman olsa gerektir’ demiş.
‘Kazan gibi koca gözlü
Kara Şulbus’u öldürmüştün,
Onun kardeşi altı başlı
Amırğa Moos’tur’ diye
Anlatıvermiş.” (Ergun ve Aça, 2004: 336)

3.2.3.2. Ölüm Tipi

Bir gün Boktu-Kiriş avlanmaya gittiğinde Bora-Şeley evde tek başına kalır. Ocağın ateşinin söndüğünü gören Bora-Şeley, Amırğa Moos’tan ateş almaya gider. Bora-Şeley ateşi alıp giderken Amırğa Moos kızın arka eteğine görünmez kızıl ipi bağlayıp kızın evini bulur. Kardeşlerin evine gelen Amırğa Moos, Bora-Şeley’in kanını emerek öldürür:

“(Amırğa Moos)
‘Ateş almaya gelen kızımın
Çayını içmeye diye geldim’ diye

*Demin ki ihtiyar işte girivermiş.
'Çay içmeden nasıl olur,
Oturuverin' derken
Kaşla göz arasında
Bora-Şeley'i tutup kavrayıverip
Şahdamarının kanını ısıdırıp
Hiçbir şey görmez kılıp
Kanının hepsini soruverip
Bırakıvermiş.*” (Ergun ve Aça, 2004: 341)

3.2.3.3. Dirilme Tipi

Bunun üzerine Boktu-Kiriş, Bora-Şeley'i günlerce ardıç-arça ile yıkayarak temizler. Derman veren otu kardeşinin ağzına koyunca Bora-Şeley dirilir:

*“(Boktu-Kiriş) Ölüp kalan kardeşini
Günler geceler boyunca
Ardıç-arça² ile temizleyip
Yıkayıp durmuş.
Baldırının etini dört parmak gibi kesip
Sürüvermez mi.
Ölen canlıyı diriltebilir,
Em veren, derman veren otunu
Ağzına tutup yedirmez mi.
Baldırında kesilen yerine
Erteye yetmez em veren otunu,
Öğleye yetmez derman veren otunu
küvermiş.
Yarası beresi de yok olup
İyileşivermez mi.”* (Ergun ve Aça, 2004: 344).

² Yakutçadaki *arçt* sözcüğü “dumanla arındırma” anlamına gelmektedir. Bu sözcük Kazakça ile Kırgızcada bulunan ve “ardıç” anlamına gelen *arça*, *arşa* sözcükleriyle ilişkilidir. Ardıç dumanı ile arındırma pek çok Türk halkında görülen bir uygulamadır. Tuva şamanlarının ayinlerine başlamadan önce kostümlerini ve ellerini ardıç dumanıyla arındırdıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca Kırgızların, Kara-Han Oğlu Alman-Bet Destanı'nda geçen şu dizeler, ölüm/doğum/mezar ile ardıç bitkisinin ilişkisini göstermesi açısından önemlidir: “Bütün kutsal yerlerin takdisiyle doğmuştu, ardıçlı mearların tanrısıyla doğmuştu” (Hayırsever, 2019: 131).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi ilkel dönemde en etkili ilaçlar, gücü büyüğe kesin olan bitkilerden elde edilmiştir (Roux, 2000: 164). Gücü büyüğe ve kesin olan bitkilerin başında ise kutsal ağaç/hayat ağacı gelmektedir ve hayat ağacı daha sonraki dönemlerde ölümsüzlük veren bazı bitkilerin prototipi olarak düşünülmüştür (Eliade, 2020: 298-323). Türk mitolojisinde ise kutsal kabul edilen bazı ağaçlar bulunmaktadır. Örnekteki diriltme ritüelinde kullanılmış olan ardıç ağacı da bunlardan biridir. Türk toplumları ardıç ağacının tanrısal, sihirli bir gücünün olduğuna inanmışlar ve ardıç ağacını Tanrı'yla özdeşleştirmişlerdir (Işık, 2019: 546-566). Ayrıca ardıç tohumunun Uygurlar arasında hastalıkları iyileştirmede çok etkili bir ilaç olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Ögel, 2014: 602). Dolayısıyla ardıç ağacı bu niteliklerinden dolayı diriltme işleminde kullanılmıştır. Ayrıca örnekte epiteti doğrudan “öleni diriltebilir” olan otun kızı yedirilmesiyle bitkilerin gücünden yoğun olarak yararlanıldığı görülmektedir.

3.2.3.4. Dirilme Sonrası

Dirilme sonrasında düşmandan intikamını dirilen kişinin kendisi alınırken bu destanda durum farklıdır. Ölüm dirilenBoktu-Kiriş'in intikamını Amırğa-Kara-Moos'dan ağabeyi Boktu-Kiriş alır:

“Amırğa-Kara-Moos oba avlusuna yakın yerde

Başı önünde yürüyüp gelirmiş.

Ulu kara çadırın

Eşiğinin ağzından giderken

Döşünün üstündeki dört yaşındaki inek gibi

Kara bene kendini kaybedercesine atılıp

Kaşla göz arasında

Kardeşini koltuklayıp

Aylık, yıllık yere

Bırakıvermiş.

(...)

Amırğa-Kara-Moos'un

Tepe gibi karnını

Otuz kulaç çelik kılıcıyla

Yarıverdiğinde

Onun içinden eskiden yuttuğu,

Yeni yeni yuttuğu kişileri

Çürüyüp kokmaktaymış.” (Ergun ve Aça, 2004: 343).

3.2.3.5. Ölüm Tipi

Bu destanda ölüp dirilen yalnızca Bora-Şeley değildir. Boktu-Kiriş de ölüp dirilmektedir. Boktu-Kiriş’in belirli bir ölüm nedeni yoktur. Bora-Şokar at, taşta takılıp düşünce Boktu-Kiriş’in boynu kırılır ve ölür:

*“O koşturup giderken
Bora-Şokar atı, kara taşta
Yan basıp takılıp düşmüş.
Boktu-Kiriş’in boyun kemiğini
Düşürüp kırmış.
Bora-Şokar, orada kanını-sidiğini döküp
Çokça üzülüp kederlenmiş.” (Ergun ve Aça, 2004: 346).*

3.2.3.6. Dirilme Tipi

Boktu-Kiriş’in dirilmesi için Bora-Şeley mücadele verir. Önce ağabeyinin cesedini otacının üç çeşit kutsal kuyu suyu ile yıkar ve yalçın sarı kayanın içine koyar. Bora-Şeley, ağabeyini gökteki üç altın prensesin iyileştireceğini haberci kutsal kitaptan öğrenir. Ağabeyinin kılığına girerek göğün üç prensesi için düzenlenen yarışa katılır ve bütün yarışları kazanarak prensesleri ağabeyinin yanına getirir:

*“Bu kadar yiğit eri
Öldüğünde bırakmak
Nasıl olur! deyip durmuşlar.
Ay-Haan’ın altın prensesi de
Altın ipek şalını çıkarıverip
Üç öleni diriltir
Üç söneni tutuşturur
Altın ipek şalı ile
Yüzünü örtüverip
Üstünden atlayıvermiş.
Bir dönüp uyuyup
Kalıvermiş.
Han-Haan’ın güzel prensesi ise
Küren ipek şalını çıkarıp*

*‘Üç ölen canlı dirilmeli,
Üç sönen ateş yanmalı!’ diyerek
Küren şalıyla yelleyip
Üstünden atlayıvermiş.
Doğruluverip
Boktu-Kiriş oturup oturup
Geri düşüvermiş.
Ulug ege-Haan ’ın Ulaan-Saygıl prensesi
Ayağa kalkıverip
Dokuz öleni diriltir,
Dokuz söneni tutuşturur
Kızıl ipek şalını çıkarıp
Üç dolandırıp yelleyiverip
‘Cevher gibi er kişinin
Eteğinden atlanmamalıdır,
Üç defa atlamanın gereğidir’ diyerek
Üç defa atlayıp
İtip doğrultuvermiş.
Boktu-Kiriş de doğrulup
Ayağa kalkıvermiş.” (Ergun ve Aça, 2004: 412-413).*

Boktu-Kiriş’i göğün üç prensesi diriltir. Tanrıların kızları olan bu üç prenses öleni diriltebilen sihirli nesnelere sahiptir. Prenseslerin herbiri sihirli sözlerini söyleyerek, sihirli şallarını Boktu-Kiriş’in üzerinde sallayıp üçer defa atlayınca Boktu-Kiriş dirilir. Boktu-Kiriş’in doğrudan Tanrıların kızları tarafından diriltilmesi, kızların diriltme işlemiinde sihirli nesneler kullanması bu diriltme ritüelinin dinsel-büyüsel bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu örnekte üç formel sayısı dikkat çekmektedir. Mükemmellik ve bütünlük sayısı olarak kabul edilen üç sayısı, baba-anne ve çocuk şeklinde kutsal bir bileşimi veya beden-can-ruh üçlemesi şeklinde insanı sembolize etmek için kullanılmıştır. “Sembolize edilen üçlü yapı ilk Türk inançlarında gök-yer-yeraltı üçlemesi ve üçlü tanrı düşüncesiyle kutsallık kazanmıştır.” (Bozkurt ve Bozkurt, 2012: 717-728). Dolayısıyla kutsallık kazanan bu rakam diriltme ritüellerinde de kendisine fazlasıyla yer bulmuştur.

3.2.4. Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı

3.2.4.1. Ölüm Nedeni

Han-Şilgi Attığı Han-Hülük destanında Han-Hülük'ün ölümüne neden olan şey eşi Say-Kuu'nun ihanetidir. Say-Kuu, Kögeldey-Mergen ile yaşamak istediği için eşinin ölmesini ister:

“(Say-Kuu, Kögeldey-Mergen’e)
Biz ikimiz yaşayalım,
Han-Hülük ha ölü
Ha diri diyende,
Kögeldey-Mergen buna:
‘Ben Han Hülük’e
Böyle bir şey yapamam,
Onunla güreşip yenilip,
Dokuz andını sözünü verip,
Kardeş olup,
Yılıksını götürmek için
Yetip gelip,
Daha yeni yattım,
İşte’ demiş,
Say Kuu kadın da:
‘Han Hülük’ü ölümünün yerine
Göndereyim.
Seni ben kahverengi sandığın içine
Koyup alayım’ diye
Kandırıp aldatmaya
Başlamış.” (Ergun ve Aça, 2005: 178-179)

3.2.4.2. Ölüm Tipi

Say-Kuu, Kögeldey-Mergen ile yaşayabilmek için eşi Han-Hülük’ü kandırarak sarhoş eder ve Han-Hülük’ü Kögeldey-Mergen’e öldürtür:

“Han-Hülük dayanamayıp, duygulanıp,
Çamçaktaki rakıyı alıp,
Dibine denk içivermez mi.
Bir çamçak zehiri doldurup verende,
Tekrar dibine dek içivermiş.

(...)

*Yarı sarhoş haldeyken,
Altındaki sandık içinden
Çatır çutur şeyler duyulunca,
Biri ayağa kalkıvermez mi.
Kögeldey-Mergen ile Han-Hülük,
Ulu otağı dağıtırcasına dövüşmeye başlamışlar.*

(...)

*Say-Kuu kadın Han-Hülük'ün
Altına balta, küreği
Salıp koyanda
Han Hülük kayıp,
Yıkılıp düşmüş.
Kögeldey Mergen Han Hülük'ün
Kutsal ak öküzünü boğazlayıp yüzüp,
Han Hülük'ün başını ters çevirip,
Ay balta ile birlikte sokup,
Altmış kulaç kuru
Çukura atıvermiş. ”(Ergun ve Aça, 2005: 216-217)*

Han Hülük sarhoş edilip tuzağa düşürüldükten sonra kahraman ile karşı taraf arasında bir arbede yaşanır. Burada Han Hülük bedenen zarar görse de asıl ölüm vurgusu çukur motifiyle yapılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi çukura atılan kahramanın sembolik olarak ölüp dirildiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu örnekte de sembolik bir ölüp dirilme motifi söz konusudur.

3.2.4.3. Dirilme Tipi

Han Hülük'ü gölün gök boğası, üç taylık Sagaan İngil dostları ve üst âlemdeki Aldın Noyun kardeşi diriltir:

*“Aldın Noyun kardeşi buna:
'Ben gideyim' diyerek
Üstüü Korzaytı kızıl taygasına
Koşturup gidivermiş.
Dokuz tayganın altın arjanını,*

Ardıç, Sibiryaya ardıcını getirmiş.

Han Hülük'ün etini kemiğini

Onunla yıkamaya başlamışlar.

(...)

'Han Hülük ağabeyim iyiysen,

Yüzünü sıvazlayıp ayağa kalkıver!' diyerek

Üstünden atlayıvermiş.

Han Hülük:

'Hay Allah!

Uyuya kalmışım ben' deyip

Yüzünü silip ayağa kalkıp

Gelivermez mi.' (Ergun ve Aça, 2005: 219-220)

Bu örnekte dokuz dağın arjanı ve Sibiryaya ardıcı ile dirilme söz konusudur. Orta Asya halkları arjanı kutsal ve şifalı kaynak kabul etmişler ve şifalı suların, kaplıcaların koruyucu ruhuna arjan eezi adını vermişlerdir. Böylece şifalı suların koruyucu ruhu olan arjan eeziye hürmet edilmiş ve ona sunular bırakılmıştır (Burnakov, 2015: 9-22). Ardıç ağacı ise daha önce de bahsedildiği gibi Türklerin kutsal kabul ettiği ağaçlardandır. Türk toplumları ardıç ağacının tanrısal, sihirli bir gücünün olduğuna inandıkları için ardıç ağacını Tanrı ile özdeşleştirmişlerdir (Işık, 2019: 546-566). Dolayısıyla hem kutsal hem de şifalı kabul edilen bu iki unsur Han Hülük'ü diriltmek için kullanılmıştır. Ayrıca bu diriltme ritüelinde de diriltmek istenen kişinin üstünden atlanmaktadır. Bunun nedeniye hem dansın gücünden yararlanılmak istenmesi hem de bir taraftan diğer tarafa atlanarak bir durumdan diğerine yani ölü konumundan diri konumuna geçmek istenmesi olmalıdır.

3.2.4.4. Dirilme Sonrası

Han Hülük, dirildikten sonra kendisini öldüren Kögeldey Mergen'in obasına giderek intikamını alır:

"Han Hülük Kögeldey-Mergen'in,

Obasına koşturup geldiğinde,

Say Kuu kadın bir kolunda,

Çamçakta rakı tutmuş,

Bir kolunda gök kumaş tutmuş

'Alçak kişinin yalanına

Kandım' diye titreyip

Dururmuş.

Han Hülük durup:

*‘Senin acı suyunu içip,
Canımı, hayatımı kaybettim ’ diyerek,
Kögeldey-Mergen’in yolunu kesip
Sarı sırtın üstüne,
Gizlenip yatmış.
Kögeldey-Mergen karşısında,
İşte bu, çaptırıp geliyor.
Han Hülük ayağa kalkıverip atlanıp,
Karşısında koşturup varıp,
‘Peki, Kögeldey-Mergen seninle
Selamlaşır selamım kalmadı,
Söyler sözüm de kalmadı.
Bunun cevabı budur!’ diyerek,
Doksan öküz derisiyle sarılarak,
Yapılan yuvarlak sarı
Kamçısı ile boynunu üç kere dolayıp,
Vurup çekende
Yuvarlak kara başı,
Sarı çamın kozalağı gibi,
Kopup sıçrayıvermiş.
‘Alçağın pisliğini yıkayıp,
Belasını göstererek
Öldüreceğim dediğimi
Sonraki kötü ruhlu it yesin!’ diyerek,
Yuvarlak kara başını
Yılan koklayacak koku yok,
Tilki koklayacak leş yok kılıp
Çiğneyip ezmiş’’ (Ergun ve Aça, 2005: 221-222)*

Han Hülük, Kögeldey-Mergen’den intikamını öldürerek alırken eşi Say Kuu’dan bu şekilde intikam almaz. Say Kuu’yu atların kuyruğuna bağlayarak sürükler:

“Han Hülük rengarenk yilkısını,

*Sürüp yığıp,
Emlik boz kısrığı yakalayıp,
Rengarenk yilkısını sürüp,
Sakin alaca kısrığı yaklayıp,
Say Kuu kadını,
İki kısrığın iki kuyruğuna
Bağlayıp salıvermez mi.
Arzaytı 'nın güney tarafına
Huysuz, yabani kısrak tekmeleyip koşup,
Kızıl renkli sazlara
Takılırcasına tepivermiş.”(Ergun ve Aça, 2005. 223)*

3.2.5. Arzılan Kara Attığı Çeçen Kara Möge Destanı

3.2.5.1. Ölüm Nedeni

AKAÇKM destanında destanın başkahramanı olan Çeçen Kara bahadır ölüp dirilmektedir. Çeçen Kara bahadır obası için tehlikeli olan iblislerle savaşırken bedeni parçalara ayrılarak ölür. Çeçen Kara bahadırın ölüm nedeni yurdu için tehlike arz eden üç iblisle savaşmaya gitmesidir. Çeçen Kara'nın iblislerle savaşmasını Dalay Baybın kağan ister. Çeçen Kara bahadır iki iblisi öldürür. Ancak üçüncüsüne yenilir:

*“(Dalay Baybın kağan)
‘Hey, halkımın-kavmimin içinde,
Ünlü erler eri olarak,
Doğan kişisin.
Bu Şil Tayga ile Şilen Tayga üstünde,
Demir ağızlı kara mağarada,
Üç iblis ortaya çıkmalı,
Üç yıl oldu.
Onlar bu zamana kalırsa,
Çok tehlikelidir.
Onlar ile savaşmaz isen,
Olmaz, oğlum’ diye bunu söylemiş.
‘Peki, öyle olsun’ diyerek,
Çeçen Kara bahadır otağına gelip,*

Narın Dangına 'sına söylemiş:

'Bu kara mağaradaki üç iblisi,

Basıver dedi.

Onlarla savaşıcağım ' demiş. ” (Ergun ve Aça, 2005: 324-325)

3.2.5.2. Ölüm Tipi

Çeçen Kara bahadır, üç iblisin ikisini öldürür. Ancak biri altın başlı ördek olup üst âleme uçar. Üst âleme uçan iblis, Çeçen Kara bahadırın inekleri arasında kel kara buzağı olarak tekrar doğar ve Çeçen Kara bahadıyla savaşıır. İblis, Çeçen Kara bahadırı bir dağdan diğerine çarpıp, bahadırın vücudunu parçalayarak öldürür:

“Narın Dangına iyice

Düşleyip ertesi gün,

Çeçen Kara bahadıra söylemiş:

'Bizim bu sevgili buzağımız,

Eski iblis odur.

Onunla fark ettirmeden,

Savaşmazsak olmaz'.

Çeçen Kara bahadır onu duyup,

Altmış kulaç altın ipini alıp

Koşup çıkanda,

Altın ördeğe dönüşüp,

Üst âleme uçup gitmekteymiş.

'Şu iblisin altı boğumlu boynunu,

Alt dolanıp girsin' diyerek,

Çeçen Kara bahadır, atıp kementleyip,

Çekip oturanda,

Çeçen Kara bahadırı iblis,

Üst âleme alıp götürüp,

Bir tayganın başına şak diye vuranda

Çeçen Kara bahadırın beli kopup kalmış.

Daha bir taygaya çarpanda,

Göğsü yere düşüp,

Çeçen Kara bahadır orada ölüp kalmış. ” (Ergun ve Aça, 2005: 327-328)

3.2.5.3. Dirilme Tipi

Çeçen Kara bahadırı, eşi Narın Dangına diriltir. Narın Dangına eşinin parçalara ayrılan vücudunu bir araya getirerek Şoraan Tayga Dağı'nın dokuz arjanı ve şifalı otlarıyla kocasını iyileştirir:

*“O bahadır ölünce,
Prencesi sezmiş ki
Çeçen Kara bahadırı ölmüş.
Zavallı prenses kuş derisi,
Donunu giyip arayarak
Bir yerden belini bulmuş,
Sonra gidip göğsünü bulmuş.
Şoraan Tayga'nın tepesine çıkıverip,
Dağın dokuz arjanı ile,
Arındırıp yıkayarak,
O tayganın şifalı, dermanlı,
Otları ile emleyip,
Diriltip iyileştirmez mi.
Narın Dangına, Çeçen Kara bahadırın,
Üstünden üç atlayıp, eteğinin içi içiyle
Efsunlayıp,
Altın yüzüğü ile efsunlayıp:
'Bu güne dek er kişinin,
Vücudunun üzerinden atlamak bir yana,
Eteğinin ucundan bile geçmemişim.
Çeçen Kara bahadır, iyi isen,
Yüzünü sıvazlayıp ayağa kalkıver' demiş.
'Hay Allah, uyuyup geç kalmışım' diyerek,
Çeçen Kara bahadır ayağa kalkıvermiş.” (Ergun ve Aça, 2005: 328).*

Daha önce de bahsedildiği gibi bu destanda da şifalı arjan suyu, şifalı ot ve altın madeninin gücü ile dirilme söz konusudur. Yine bu destanda da ölen kişiyi diriltmek için üç defa üzerinden atlanmaktadır. Bu diriltme ayininde de doğanın ve büyü'nün gücünden aynı anda yararlanıldığı görülmektedir.

3.2.5.4. Dirilme Sonrası

Çeçen Kara bahadır dirildikten sonra kendisini öldüren iblisten intikamını almak için iblisin peşine düşer. Çeçen Kara bahadır iblisi öldürür ancak ondan kurtulmak o kadar kolay değildir. Çeçen Kara ölen iblisin karnından çıkan bir tümen iblisle de savaşmak zorunda kalır. Kahraman en sonunda bütün iblisleri öldürerek hem intikamını alır hem de halkını iblis belasından kurtarır:

*“Çeçen Kara bahadır katı kara okunu,
Vınlatıp çakıp,
Altın başlı ördek iblisin,
Altı boğumlu boynunu koparıp dürmüş.
O iblisin içini kesip yaranda,
Tümen iblis çıkıverip,
Çeçen Kara bahadırı, atıp vurup,
Dururlarmış.
Çeçen Kara bahadır, iblisi,
Bir atanda, iki olup,
İki atanda, dört olup,
Çoğalıp duranda,
Narın Dangına,
Bin kara fili basıp ezer,
Korkmuş kara bahadırın haline,
Bürünüp girip,
Tümen kara fili,
Basıp çiğner.
Ürkütücü kara bahadırın,
Görünüşüne bürünüp,
Bolçaytlıg Bora Teyi,
Tepip yarıp oturup,
İblisleri vurup öldürmez mi.” (Ergun ve Aça, 2005: 329-330).*

3.2.6. Mögaa Şagaan Toolay Destanı

MŞT destanında dede, baba ve oğulun hikâyesi anlatılmaktadır. Bu destanında Möge Şaagan-Toolay ve oğlu Möge Bayan-Talay ölür. Onları dirilmek için uğraşan kişi ise

Möge Şaagan-Toolay'ın torunu, Möge Bayan-Talay'ın oğlu Kara-Kögel'dir. Bunun dışında Kara-Kögel, bağırması sonucu ölen insanların yarısını dua ederek diriltir.

3.2.6.1. Ölüm Tipi

Kara-Kögel, kayınvalidesi tarafından sarhoş edilince “*Yer anam, gök babam.*” diye bağırır. Bunun üzerine gökten taş gibi dolu düşer ve halkın yarısı ölür:

*“Zavallı Kara-Kögel
Mataradaki içkiyi matarasıyla
Başına dikip içerek,
Fıçıdaki içkiyi fıçısıyla
Eğip içerek,
Hanın evinden söviip sayıp,
Bağırıp çağırıp dışarı çıkınca,
Otuzardan altmış pehlivan
İki taraftan gelip tutunca,
Altmış pehlivanı altı tarafa
Arpa buğday gibi dağıtıp,
'Yer-anam, Gök-babam, ne yaptın, ne ettin?' deyip
Kara yeri sallayarak,
Mavi göğü titreterek bağırınca,
Gökten taş gibi dolu düşüp,
Hanın halkının,
Yetiştirdiği malının yarısını
Yerle bir etmiş imiş.”* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 165-167).

3.2.6.2. Dirilme Tipi

Kara-Kögel, bağırması sonucu hanın halkının ve yetiştirdiği malının yarısının öldüğünü uyanınca Altın kraliçeden öğrenir ve pişman olup dua ederek ölen insanları tekrar diriltir:

*“Zavallı Kanlı karalı Kara-Kögel
Kara deriden çizmelerini
Ayak başına giyer giymez,
Kara ipekten elbisesini
Omuzuna koyar koymaz,*

*Koşup çıkıp,
‘Yer-anam, Gök-babam!
İçkiden esriyip,
Ağzımdan kaçırmışım
Sıcak güneşi parlatıp iyilik edin!’ deyip
Bağırdığına,
Sıcak güneş parlayıp,
Deminki ölen halkının
Yarısı dirilip çıkıp,
Yarısı ölmüş,
Böyle imiş.” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 169).*

Bu destanda da olduğu gibi destanlarda Güneşin gücü ile dirilmeye sıklıkla rastlanmaktadır. Çünkü Güneş, ilkel kültürlerde çok önemli bir yere sahiptir. Mircea Eliade, ilkel kültürlerde Gök Tanrısı’nın niteliklerini Güneşe devrettiğini ve Tanrı’nın Güneş ile özdeşleştirildiğini belirtmektedir. Ayrıca Eliade, Güneşi “*her sabah yeniden dirilen “ölünün” ilk örneği*” olarak tanımlamaktadır. Buna göre batan Güneş yeraltındaki ölümler krallığından ölmeden geçer ve her sabah yeniden dirilir (Eliade, 2020a: 165). Bu özelliklerinden dolayı Güneş, ölüp dirilme ritüellerinde sıklıkla kullanılmış olmalıdır. Diğer taraftan bu destandaki dirilme ritüelinde esas rolü dua faktörünün oynadığı söylenebilir. Çünkü kahraman yer-anasına ve gök-babasına yakararak sebep olduğu felaketin Güneşin ışığı ile düzeltilmesini ister. Duanın hemen ardından da ölen insanlar dirilir. Dolayısıyla bu destanda duanın gücü ile ölenlerin diriltildiği sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.6.3. Ölüm Nedeni

MŞT destanında ikinci ölüp dirilme ritüeli Kara-Kögel’in babası için uygulanmaktadır. Kara-Kögel’in babası Möge Bayan-Talay, Ak-Haan ve kardeşi Kadın-Kara tarafından Möge Bayan-Talay’ın yurdunun yağmalanmak istenmesi nedeniyle öldürülür. Kara-Kögel, babasının nasıl ve neden öldürüldüğünü annesinden öğrenir:

*“(Kara-Kögel):
‘Benim babamın nasıl öldüğünü
Söylemezsen,
Bu sıcak çaya
İki elini sokacağım’ deyince,*

Annesi:

*‘Söyleyeyim, söyleyeyim, oğlum,
Sen karnımın içindeyken,
Senin baban Möge Bayan-Talay’ı
Tam kuzeyde
Uzun Kara-Hem ’de doğan,
Kadın-Kara, Ak-Haan iki kardeş öldürüp,
Halkımızı, yetiştirdiğimiz malımızı,
Bütün varlığımızı
Ganimet olarak alıp götürmüşlerdi, oğlum ’ deyip
Konuşmuş imiş. ’ (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 177).*

3.2.6.4. Ölüm Tipi

Möge Bayan-Talay, Ak-Haan’ın attığı ok ile ölür. Bu destanda kahraman, korkusuzluğun bir göstergesi olarak kendisine atılan oktan kaçmaz. Hatta düşmana göğsünü açarak yardımcı olur:

*“(Bayan-Talay)
On sekiz düğmesini çözüp, göğsünü açıp,
Arzılan-Kıskıl atının üstüne,
Sandık gibi göğsünü
Açıp oturmuş.
Arzılan-Kıskıl atı:
Babanın otuz iki kulaç kılıcının
Üst kertiğinden tutunup,
Üzengini kısaltıp, yukarı atlamaya bak,
Yoksa bunlar seni vururlarsa,
Kesin ölürsün, deyince,
Bayan-Talay atına:
Atıp öldürmek isteyen insanlara
Daha iyi olur, deyip,
Kılıcından öylesine tutunup,
Eyerinin üstüne rastgele
Oturmuş imiş.
Öyle oturunca, Ak-Haan*

*Sabah başlayıp
Sabaha kadar yayını gerip,
Akşam başlayıp
Sabaha kadar yayını gerip,
Okun ucunu tuttuğu elinden
Dumanı yükselip,
Yay tuttuğu elinden
Dumanı yükselip,
Yay tuttuğu elinden
Alevler yükselene kadar,
Gerip gerip
İndirip salıverince,
Karaciğerinden
Kara pıhtı kan çıkıp,
Atının sağ tarafından
Devrilip düşmüş. ” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 67).*

3.2.6.5. Dirilme Tipi

Möge Bayan-Talay’ı oğlu Kara-Kögel, atı Arzılan-Kıskıl’ın kan sidiği ve kan dışkısı ile diriltir:

*“(Kara-Kögel)
Çinge-Kara-Hem’in başına
Geldiğinde,
Eskiden zengin bir obanın bulunduğu
Yer var imiş.
Onun tam karşısında kutsal boz tepenin başına
Koşturup geldiğinde,
Kemikleri kurumuş kişi yatıyormuş.
Onun kemiklerini yerlerine koyarak,
Arzılan-Kıskıl atının
Kan sidiğini sidikletip,
Kan dışkısını dışkılattıp,
Birleştirip sürdüğünde,
Yeni ölen kişi oluvermiş.*

Ondan sonra

‘Gerçekten benim babam Möge Bayan-Talay ise,
Niye erken uyudum acaba’ deyip,
‘Kalkıverip konuşmaya başlayacaktır’ deyip,
Altından ağır kamçısıyla
Beline büyüleyip vurup,
Üzerinden atlayınca,
O gerçekten kalkıverip,
Konuşmuş ama kişinin anlayacağı
Sözü, cümlesi yok.
Öylesine mırıldanıyor. Böyleymiş.
Sonra eski zamanların her şeyi bilen sarı sutrasını
Çıkararak, baktığında,
Babasının gırtlığının kıkırdağını
Fare ısırtıp yanına alarak,
Yedi katlı yer,
Dokuz katlı toprak altına girmiş imiş.
Sonra derisi yüzülmez as’a dönüşüp,
Peşinden girip,
O fareyi öldürüp,
Gırtlığının kıkırdağını alıp çıktığında,
Babası yeniden ölmüş
Yatıyormuş.
Sonra deminki gırtlığının kıkırdağını
Babasının ağzına sokup,
Kendisi tekrar eski haline
Dönüşüp,
Kemiklerini yerlerine koyup,
Deminki gibi dirilttiğinde,
Babası başını kaldırıp,
‘Niye erken uyudum acaba’ diye söylenerek,
Kalkıvermiş imiş.” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 179-181).

Kara-Kögel, babası Möge Bayan-Talay'ı atının kan sidiği ve kan dışkısı ile diriltir. Jean-Paul Roux, ölüm ile ilgili bir çalışmasında kanın kutsallığından bahsetmektedir. Buna göre Tanrı'nın canlılara verdiği kut/ruh kemikler gibi kanda da bulunmaktadır. İlkel kavimler, ruh ile bir bütün olan bu kutsal maddeye son derece önem göstermişler ve kanın toprağa akıtılmasını dahi yasaklamışlardır (Roux, 1999: 117-123-127). Rus filozof ve edebiyat teorisyeni olan Mikhail Bahtin ise eski dünyanın ölüşü yeni dünyanın doğuşunu anlattığı karnaval kavramı içerisinde ³çiş ve dışkının doğum, doğurganlık, yenilenme ve bolluğu simgeleyen bir rolünün olduğundan bahsetmektedir. Buna göre *“Dışkı ve çiş imgeleri müphemdir, tıpkı maddi bedensel alt bölgelere ait tüm imgeler gibi bu imgeler aynı anda itibarsızlaştırır, yıkar, yeniden hayat verir ve yinelerler; aynı anda kutsar ve alçaltırlar. O imgelerde ölüm ile ölüm sancıları, doğum ile doğum sancıları sınıksızdır.”* (Fırıncioğulları, 2016: 445-459). Dolayısıyla bu dirilme ritüelinde kanın kullanılma nedeni içinde barındırdığı ruh; dışkı ve çişin kullanılma nedeni ise ölümden sonra doğumu simgelemesi, hayat vermesi ve canlandırmasıdır. Ayrıca bu örnekte de kemiklerin eksiksiz olması gerektiği vurgusu ve diriltilmek istenen kişinin üzerinden atlama uygulaması dikkat çeken unsurlar arasındadır.

3.2.6.6. Dirilme Sonrası

Möge Bayan-Talay dirildikten sonra kendisini öldüren ve obasını yağmalayan düşmandan intikam almak ister. Bayan-Talay, intikam isteğini dile getirir ancak düşmandan asıl intikamı alan oğlu Kara-Kögel olur:

*“Öyle dururlarken babası Möge Bayan-Talay:
'Kuzeyde intikamımı almaya,
Güneyde öcümü almaya
Gideceğim' demeye başladığında,
Oğlu: 'Ben oraya gideyim,
Sen ise kuzeydeki obamızı, yurdumuzu
Kondurup, gözleyip, sahip çıkıp otur' diye,
Söylemiş imiş.”* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 183).

³ Ayrıca Mikhail Bahtin, Ortaçağ Rönesans halk kültürünü ele aldığı bir çalışmasında dışkının eski eskatolojik imgelerde üreme güçleri ve bereketlilik ile ilişkili olduğundan bahseder. Buna göre dışkının, toprak ile beden arasında, bu iki maddeden doğmuş bir şey olduğu düşünülür. Ayrıca dışkı, toprağa, gübreye dönüşen, çürüten canlı beden ile ölü beden arasında bir şeydir. Beden dışkıyı toprağa yaşarken verir; dışkı ise toprağı tıpkı ölen bedenin bereketlendirdiği gibi bereketlendirir. Dolayısıyla canlılar yaşarken dışkıları, öldüklerinde ise bedenleri ile toprak için süreklilik arz eden bir bereket ve canlılık zinciri kurarlar. Bu bakımdan Bahtin dışkıyı, mezarın ve doğumun en hafifletilmiş yüzü olarak nitelendirir (Bahtin, 2016: 193).

Kara-Kögel, babasını öldüren ve yurtlarını yağmalayan Ak-Haan ile Kadın-Kara'yı bulur ve babasının intikamını onları öldürerek alır:

*“Ak-Haan, Kadın-Kara iki kardeş
Kat kat duruvermişler.
Sonra zavallı Kanlı karalı Kara-Kögel
Sabah başlayıp
Akşama kadar yayını gerip,
Okun ucunu tuttuğu elinden
Dumanı yükselip,
Yay tuttuğu elinden
Alevleri çıkana kadar gerip,
Üst ucunda yontulup yapılmış
Otuz ejderhası bağrışıp,
Alt ucunda nakşedilip yapılmış
Altmış dağ keçisi
Çarpışıp gelince,
İndirerek bıraktığında,
Ak-Haan, Kadın-Kara iki kardeşin göğsünü
Sert inek postu gibi
Delmiş imiş.”* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 205-207)

3.2.6.7. Ek

MŞT destanında düşman saldırısı veya ihanet gibi nedenler olmaksızın eceliyle ölen insanların dirilişinin mümkün olmadığı da vurgulanmaktadır. Öyle ki Kara Kögel, yaşlandığı için ölüm vakti gelip ölen dedesinin kemiklerini bulur ve diriltmeye çalışır ancak başarılı olmaz. Ölen kişinin öbür dünyaya geçtiğini anlayıp diriltmekten vazgeçer:

*“İhtiyar şöyle konuşmuş:
-Kara saçlarım ağarıverdi,
Bembeyaz dişlerim sarardı,
Tanrının cenneti denen yer varmış,
Öbür dünyaya gitme zamanım geldi, diye
Konuşarak:
-Bu dokuz katlı cam evimin içinde,*

*Sekiz ayaklı masamın üzerinde,
Sekiz katlı halımın üzerinde
Yatıp öleceğim galiba, diye
Konuşup oturmuş.*” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 47-49)

Dedesı öldükten sonra Kara-Kögel, dedesinin cesedini bulur. Ancak dedesi Tanrı'nın isteğiyle ecel vaktinde öldüğü için onu geri çeviremez:

*“Çinge-Kara-Hem'in ağzına koşturup geldiğinde,
Dokuz katlı camdan ev var imiş.
Onun dokuz kapısını büyüyle açarak,
İçeri girdiğinde,
Sekiz ayaklı masa üzerinde,
Sekiz kat halı üzerinde
Kişinin kemikleri kurumuş duruyormuş.
Oradan dışarı koşup çıkarak,
Arzılan-Kıskıl'ın kan sidiğini sidikletip,
Kan dışkısını dışkılattı,
Birbirine katarak
Deminki kemikleri yerlerine koyup,
Sürüyormuş.
Öyle yaptığında yeni ölen kişi oluvermiş.
Sonra diriltmek üzereyken,
Gri kemik olup kıtırdayıp düşüyormuş
Böyle imiş.
Sonra ikinci kez diriltmek için,
Başaramayarak,
'Bu kişi de uğraşılmayacak,
Öteki dünyaya geçmiş kişidir' deyip, bırakıp,
Dokuz katlı camdan kapısını
Büyüyle kapatmış imiş.”* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 177-179).

3.2.7. Tanaa Herel Destanı

Tanaa Herel destanında ölüp dirilen kahraman değil kahramanın atıdır. At, iki kez ölür ve sahibi Tanaa Herel tarafından dirilitir. Bu destanda tıpkı kahramanın öldükten

sonra yarım kalan mücadelesine devam edebilmesi için diriltilmesi gibi at da sahibinin görevini tamamlayabilmesi için yeniden dirilitir:

3.2.7.1. Ölüm Nedeni

At Daş-Hüren'in ölüm nedeni sahibi olan Tanaa-Herel'e verilen zor görevdir. Bu zor görevi tamamlayabilmek için Daş-Hüren'in zehirli sarı denizden ve zehirli otların olduğu yerden geçmesi gerekmektedir. Daş-Hüren'e ve sahibi Tanaa-Herel'e verilen bu zorlu görev Daş-Hüren atın ölüm nedenini oluşturmaktadır.

3.2.7.2. Ölüm Tipi

Daş-Hüren, iki şekilde ölmektedir. İlki zehirli sarı denizden geçerken bir topuğunu zehirli suya sokmasıyla gerçekleşir. Destanda Daş-Hüren'in alt dünyada doğduğu için bu tip engellere takıldığı belirtilir. Atın ilk ölüm tipi zehirli denizde zehirlenmektir:

“(Tanaa-Herel)
Zehirli sarı denizin kıyısına gelince,
O denizin yakınında duran
Yüksek kaya dağları
Temelinden kopararak,
Denize atıp,
Onların başlarına basarak
Geçiyorlarmış.
Geçerlerken,
Alt dünyada doğduğu için,
Tana-Herel'in Daş-Hüren atı
Zehirli denize bir topuğunu
Sokuvermiş.
Soktuğu topuğu mahvolup şişerek,
Daha sonra da ölmüş imiş.”(Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 249)

Daş-Hüren atın ikinci ölüm tipi zehirli ot yemesidir. Daş-Hüren, alt dünyada doğduğu için kendini tutamayıp bir tane zehirli ot yer ve ölür:

“Daş-Hüren at otları
Zehirli yeri geçip,
Diğer tarafa ulaşmak üzereyken,
Alt dünyada doğduğu için, kendini tutamayıp,

*Acıktığından, bir tane zehirli ot yiyerek,
Zehirlenip ölmüş.”*

3.2.7.3. Dirilme Tipi

Daş-Hüren iki defa ölüp dirilir. Daş-Hüren’i diriltten sahibi Tanaa-Herel’dir. Tanaa-Herel’e yolculuğu sırasında rastladığı Hün-Haan’ın altın kraliçesi ve Ay-Haan’ın altın kraliçesi altın ve gümüş iple işlenen, sönen ateşi tutuşturan, ölen şeyi diriltten örtülerini veririler. Tanaa-Herel, Daş-Hüren’i bu örtülerle diriltir. Atın ilk kez zehirli denize topuğunu sokmasıyla ölmesinin ardından dirilmesi şu şekilde olmuştur:

*“Tanaa-Herel’in Daş-Hüren atı
Zehirli denize bir topuğunu
Sokuvermiş.
Soktuğu topuğu mahvolup şişerek,
Daha sonra da ölmüş imiş.
Daş-Hüren ölünce
Tanaa-Herel:
-Ölen şey dirilir
Sönen ateş tutuşur
Demişti hani,
Onların altın iple işlenmiş örtülerini
Silkeleyin bakalım, demiş.
Hakikaten, dalgalandırınca,
Daş-Hüren sallanarak kalkmış.
Ondan sonra şifalı
Em, ilaç otuyla tedavi edip,
İyileştirmişler.”(Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 249).*

Daş-Hüren atın zehirli otu yiyerek ikinci kez ölmesinin ardından dirilmesi ise şu şekilde olmuştur:

*“Alt dünyada doğduğu için, kendini tutamayıp,
Acıktığından, bir tane zehirli ot yiyerek,
Zehirlenip ölmüş.
Atı ölünce,
Tanaa-Herel:*

*-İki altın iple işlenmiş örtüleriniz
Nerede, oğullar?
Onları silkeleyiniz, demiş.
Hakikaten, silkeleyince,
Zavallı Daş-Hüren
Sallana sallana kalkmış.
Sonra Tanaa-Herel yine
Em, ilaç otuyla tedavi edip,
İyileştirdikten sonra,
Yoluna devam etmişler.” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 249).*

Bu örnekte Ayın ve Güneşin kraliçelerinin altın ve gümüş iple işledikleri örtüleri ile Daş-Hüren at dirilmektedir. Dolayısıyla Ayın ve Güneşin gücü altın ve gümüş madenlerinin gücü ile birleştirilmiş ve at diriltirmiştir. Bu örnekte ayrıca dikkat çeken bir husus ise şalların uzun epithetlerinden işleme amaçlarının doğrudan öleni diriltmek oluşudur.

3.2.7.4. Dirilme Sonrası

Daş-Hüren at dirildikten sonra sahibi Tanaa-Herel ile birlikte yarım kalan görevlerini -Altın kraliçeyi kendi obasına getirme- yerine getirirler. Bu dirilme sonrasında da tıpkı kahramanın öldükten sonra yarım kalan mücadelesine kaldığı yerden devam etmesi gibi at da yarım kalan görevi tamamlamak için uğraşır. Dolayısıyla bu destandan çıkan sonuç, kahraman bir destan için hangi anlama geliyorsa atının da aynı anlamı taşıdığıdır: Bu nedenle at da ölüp dirilme motifinin başkahramanı olabilir:

*“Tanaa-Herel kendisi yine
Halkını, altın kraliçesini
Askerlerini yanına alıp, geldiği iziyle
Gitmeye devam etmiş.
Yolun ortasına gelip,
Altın kraliçesini, halkını
Askeriyle bırakıp,
Boş-Dağ’ı temelinden söküp,
Atına bağlayıp:
-Çapraz çizdiğim yerde geceleyip,*

Düz çizdiğim yerde yol alıp gelirsiniz, diye

Nasihatini verip,

Kendisi önden gitmiş.

Gidip,

Kendisinin obasına gelip,

Arkasından gelenleri beklemiş,

Gelmişler.

İnsanları gelince,

Doksan atın çeviremediği

Yuvarlak ak sarayını kurup,

Hazırlıyormuş.

Yüz sekiz kadınlı Şan-Haan'ın yüz kadını

Tanaa-Herel'in davet edip getirdiği

Altın kraliçe kadınına

Dua ediyorlarmış.

Onların yüzü dua edip, sekizi:

“Zaten kadın kişiye

Kadın kişinin dua etmesine ne gerek?” deyip,

Vazgeçmişler.

Şan-Haan'ın dua eden yüz kadını

Yüz oğlan doğurmuş,

Dua etmeyen sekiz kadını

Sekiz enik doğurmuş.

Şan-Haan sekiz enik doğuran sekiz kadınına

Doğurdukları sekiz eniğini yedirip,

Evine geri göndermiş.”(Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 261-263)

3.2.8. Ton Aralçın Haan Destanı

3.2.8.1. Ölüm Nedeni

Ton-Aralçın Haan, Toolay-Çeçen kraliçe ile evlenince Kızıl Rütbeli Bey bu durumdan rahatsız olur. Bey, Ton-Aralçın Haan'ı ve onun adamlarını Şulbustay'ın ülkesindeki savaşa gönderir. Beyin amacı Ton-Aralçın Haan'ın savaşta ölmesidir. Ancak Ton-Aralçın Haan savaşta ölmez, yanında götürdüğü adamları ölür. Sonuç itibarıyla

adamların ölüm nedeni Bey'in Ton-Aralçın Haan'dan kurtulma isteğidir ve bilinçli olarak ölüme gönderilirler:

*“Ton-Aralçın hanın
Kızıl rütbeli beyi,
Ton-Aralçın hanın Kurbustu'nun kızını
Aldığını duyunca:
'Bu iş iyi olmamış.
Ton-Aralçın hanı Kurbustu duysa,
Ne olacak.
Onu çağırarak,
Uzak bir yere göndermeli' diye düşünüp,
Ton-Aralçın hana haberci göndermiş.”* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 297)

3.2.8.2. Ölüm Tipi

Ton-Aralçın Haan'ın yanında savaşa giden adamların savaşma anları destanda anlatılmaz. Adamların öldüğü Ton-Aralçın Haan ile atı Bora-Hülük arasında geçen diyalogdan anlaşılır:

*“Bora Hülük
-Arkanda, önünde, yanlarında giden
Bütün insanların öldürüldü.
Sen tek başına kalmışsın.”* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 307)

3.2.8.3. Dirilme Tipi

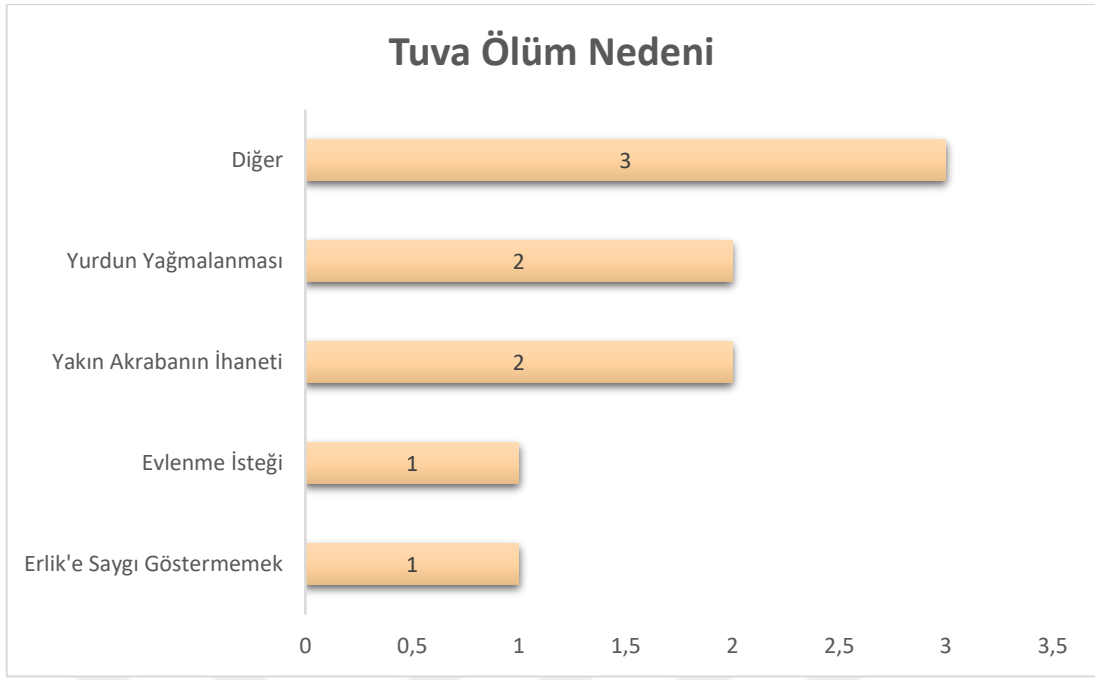
Ton-Aralçın han, birlikte savaşa gittiği adamlarını diriltmeden dönünce atı Bora-Hülük, geri dönüp onları diriltmesini ister. Bunun üzerine Ton-Aralçın, eşinin yönlendirmesi ve yardımıyla ölen adamlarını diriltir:

*“Ton-Aralçın han:
-Ne oldu? Niye otlamıyorsun? Diye sormuş
Hülük-Bora at:
-Sen olduğun için uyuyabiliyorsun.
Ben ise uyumayı bırak,
Boğazımdan ot geçmiyor.
Benim önümden giden Buga-Kara kahraman,
Arkamdan gelen Soybun yok,*

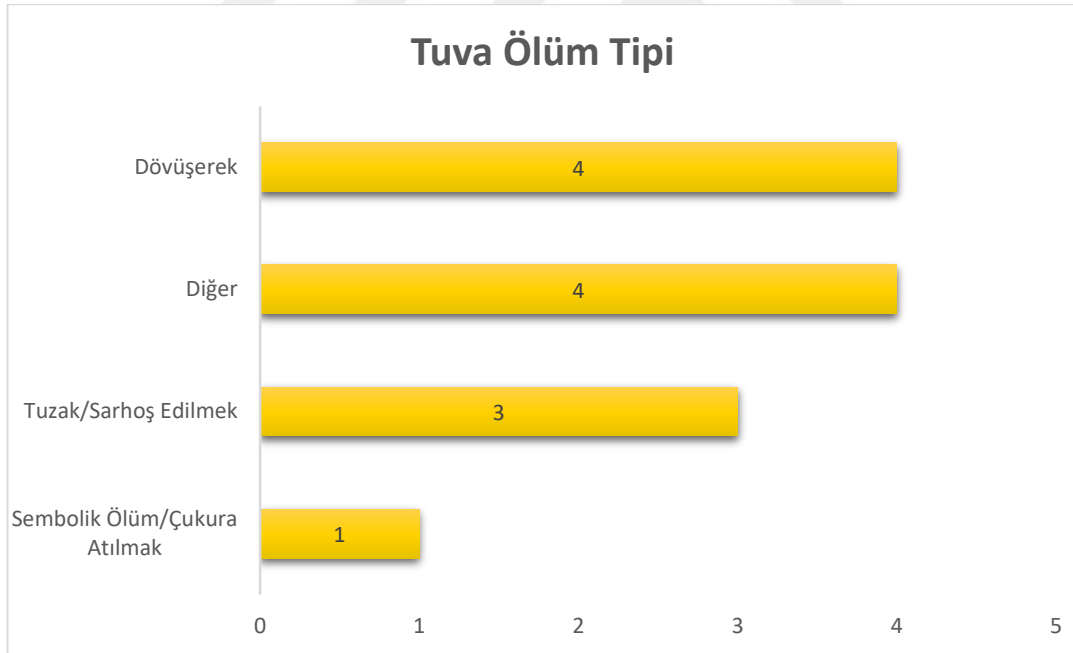
Kötüyüm diye söylemiş.
Ton-Aralçın han kadınına koşup gelip:
-İşim kötü, kadın.
Şulbustay'ın ülkesinde
Savaşa gittiğimde,
Önümden giden Buga-Kara kahraman,
Arkamdan gelen Soybunum,
Yanlarımdan giden gözcülerim, habercilerim.
Öldürülmüştü.
Onları nasıl diriltebilirim?
Diye böyle konuşmuş.
Toolay-Çeçen kadını:
-Gidip dirilteceksin işte
Oraya gittiğinde,
Önceden gördüğün yıkık ev yoktur.
Öldürülen insanların orada bulmak zordur.
Bu ak örtüyü alıp,
Onunla onların kemiklerini bulursun.
Bu kırmızı örtüyü kendinde taşımalısın.
Önceki tunç şamdanın bir köşesinde
Biraz sade yağ olacak.
Onu onların ağzına sürüp,
Kendin oradan hemen kaçacaksın.
Eğer oradan uzaklaşmazsan,
Onlar seni öldürecekler? Diye söylemiş.
(...)
Az gitmiş, uz gitmiş.
Şulbustay'ın ülkesine
Ton-Aralçın han ulaşmış.
Önceki yıkık ev de yok
Hareket eden bir şey bile yokmuş.
Ton-Aralçın han
Ak örtüyü salladığında,
Öldürülen adamlarının atlarının,

*Kendilerinin kemikleri görünüp,
Kendiliğinden yerlerine toplanmışlar.
Kızıl örtüyü salladığında,
Şamdan köşesindeki sade yağ
Kaynayarak görünmüş.
Öldürülen adamlarına, atlarına
O yağdan sürüp,
Uzaklaşıp, bakıyormuş.
Öldürülen insanları ayağa kalkıvermişler,
Ton-Aralçın hana
Nişan alıp, ona doğru gelmeye başlamışlar.
Onlara Ton-Aralçın han seslendiğinde,
Zor tanıyıp,
Atlarına binip,
Yanına gelmişler.” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 345-347)*

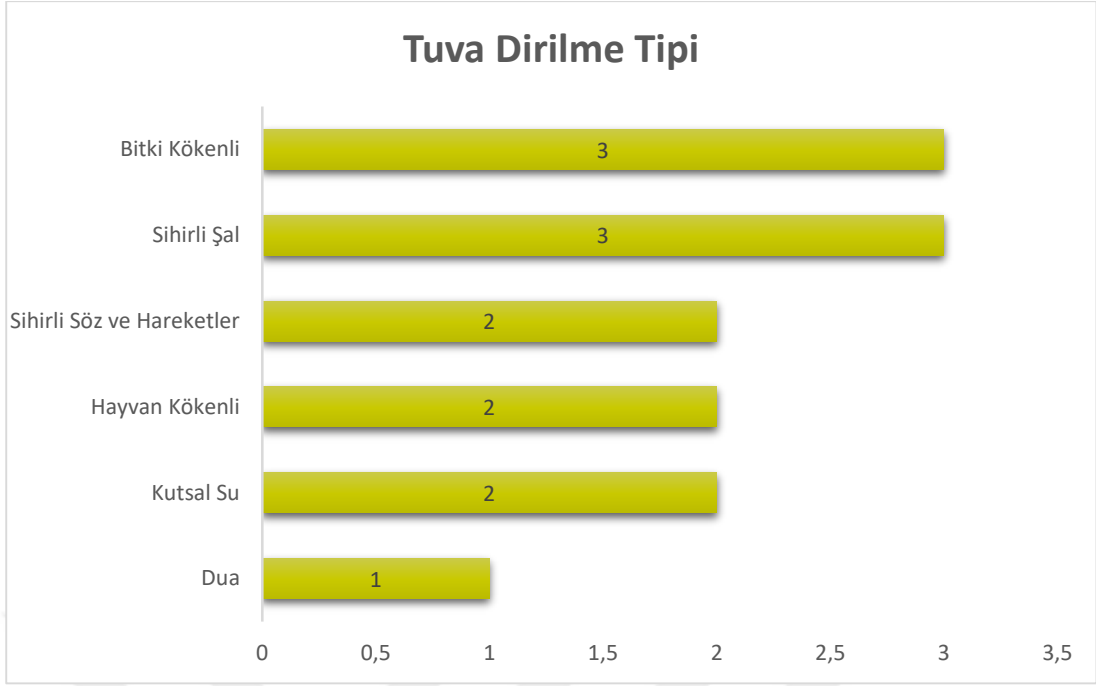
Bu diriltme işleminde beyaz ve kırmızı renkte şallar kullanılmıştır. Ak şal ile kemikleri bulup birleştiren Ton-Aralçın, al şalla da öleni diriltten bir yağ bulur ve bu yağı kemiklere sürünce askerleri dirilir. Örnekteki sihirli nesnelerin sırrı renklerindedir ve örnekte benzerlik ilkesinden yararlanılmıştır. Öyle ki ak şal yine kendisi gibi ak olan kemikleri aramak için kullanılmışken, al şal bulunan kemiklere can, kan vermek, onları canlandırmak için kullanılmıştır. Yani bu diriltme işleminde beyaz renk kemiği, kırmızı renk kanı simgelemektedir. Metin Ekici, al rengin kaynağının Gök Tanrı inancı olduğunu ve bu rengin insan yaşamı için vazgeçilmez olan bütün unsurlarda, ateşin sıcaklığı olan alevde, Güneş ışığında ve kanda görüldüğünü belirtir. Ekici, Türk kültüründe al rengin tanrısal bir ışık ve ısıdan geldiğini; dokunduğu varlık ve nesneleri dönüştürdüğünü ifade etmiştir (Ekici, 2016: 103-107). Renklerin başı olan ak renk ise Türk inançlarında, özellikle de Şamanizm’de büyüklüğü, adaleti, gücü temsil etmiştir. Savaşa giden devlet büyükleri temizliği, yüceliği, üstünlüğü simgeleyen beyaz renkten elbise giymişlerdir. Ayrıca Tanrı Ülgen dünyayı yaratırken sudan Ak-Ana çıkar ve Ülgen’e akıl verir; Ülgen’in kızlarının adı ak kızlardır ve ak kelimesi Altay Türkçesi’nde cennet anlamına gelir (Rayman, 2014: 10-15). Dolayısıyla Türk kültüründe bu denli önemli olan al ve ak renk dirilme ritüellerinde de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

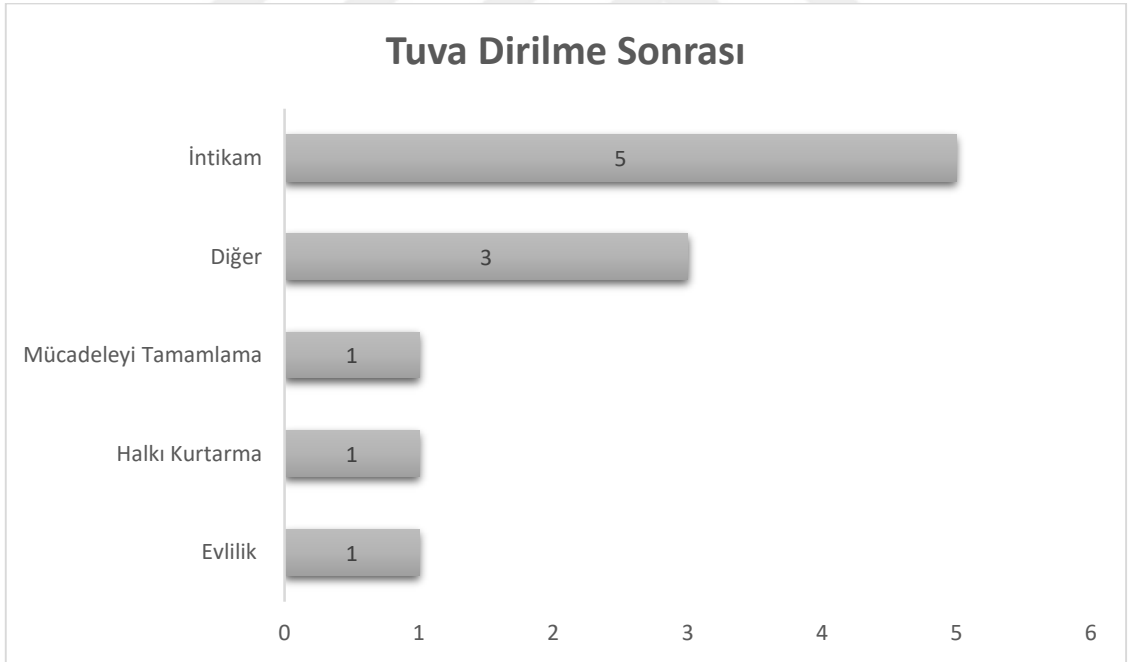
Grafik 3.5. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Dağılımı

Grafik 3.6. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.7. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.8. Tuva Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Dağılımı

Tuva destanlarından tespit edilen ölüp dirilme motiflerinde kahramanın ölümüne neden olan birincil etmen yurdun yağmalanmasıdır. Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara ve Mögaa Şagaan Toolay destanlarındaki ölüm nedenleri buna örnektir. Tuva destanlarındaki ikinci ölüm nedeni yakın akrabasının ihanetidir. Kangıvay Mergen ve Han-Şilgi Attıg Han Hülük destanlarında kahraman yakınlarının ihaneti sonucunda ölür. Tuva destanlarındaki ölüm nedenlerinden biri ise Erlik'e saygı gösterilmemesidir. Alday Buuçu destanında Erlik, kahramanı huzuruna gelip kendisine saygı göstermediği için öldürür.

Tuva destanlarındaki ölüm tiplerinde ilk sırayı dövüşmek alır. Dört tuva destanında kahraman düşmanı ile dövüşürken ölür. Bu destanlar Alday Buuçu, Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara, Mögaa Şagaan Toolay ve Ton Aralçın Haan'dır. Üç Tuva destanında kahraman sarhoş edilip tuzağa düşürülerek ölür. Han Şilgi Attıg Han Hülük destanında ise sembolik ölüm söz konusudur. Derin bir çukura atılan kahramanın sembolik olarak öldüğü kabul edilir.

Tuva destanlarındaki dirilme tiplerinden ilki bitki kökenli dirilmelerdir. Ardından sihirli şallar gelmektedir. Bu şalların özelliği altın ve gümüş iplerle işlenmiş olmalarından ve al ile ak renkten oluşmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde iki destanda kutsal su, iki destanda hayvanlar ile dirilme görülür. İki destanda ise ölen kahramanı iç etekle yelleyip kahramanın üstünden atlamak söz konusudur. Mögaa Şagaan Toolay destanında ise Tanrıya edilen dua ile dirilme görülmektedir.

Beş Tuva destanında tespit edilen ölüp dirilme motifinde kahramanın dirildikten sonra intikam aldığı görülmüştür. Birer destanda ise evlilik, halkı kurtarma ve yarım kalan mücadeleyi tamamlama söz konusudur.

3.3. HAKAS DESTANLARINDA ÖLÜP DİRİLME MOTİFİ

3.3.1. Altın Çüs Destanı

3.3.1.1. Ölüm Nedeni

Altın Çüs destanında Alp Han'ın zengin yurdunu yağmalamak ve alp Han'ın halkını himayesi altına almak isteyen Alp Kara Han, Alp Hartıga ve Çil Kara Kız, Alp Han'ı, karısı Altın Arığ'ı ve onların yeni doğan çocuklarını öldürmek için saldırıya geçerler:

“Kara Han konuşuyor:

‘Alp Han, yiğit Ak Kula atın

At yaşlısı olmuş,

Kendin er yaşlısı olmuşsun.

Yazı dolusu malını

Sürüp götüreceğiz, Alp Han,

Ev dolusu ata yükleyip,

Dönüp gideceğiz.’

Alp Han yanlarına gelmiş

Alp Kara Han’a

‘Yazı dolusu malı

Atan mı yığıp bıraktı buraya,

Ev dolusu eşyayı

Anan biriktirip mi bıraktı sana!’

Sözle söz dalaşıp,

Lafla laf dalaşıp,

Yaka baştan kapışıp çekişmişler.” (Arıkoğlu, 2007: 51)

3.3.1.2. Ölüm Tipi

Bu destanda ölüp dirilen Alp Han'ın karısı Altın Arığ ile oğludur. Altın Arığ'ı Alp Kara Han'ın oğlu Alp Hartığa, örgü kamçıyla döverek öldürür:

“Alp Hartığa yürüyüp gelerek,

Altın Arığ'ı beliklerinden yakalayıp,

Kara yere sırt üstü düşürmüş,

Örülerek yapılan kamçıyla,

Orada dövüp, orada vurmuş.

(...)

Altın direk dibinde Altın Arığ'ın

Temiz canını almış,

Ak kanını yaymış. ”(Arıkoğlu, 2007: 57).

Alp Han'ın yeni doğan oğlunu öldüren de Alp Hartıga'dır. Alp Hartıga, Altın Arığ'ı öldürdükten sonra küçük çocuğu bulur ve çocuğun bütün vücudunu aya benzeyen puladıyla parçalara ayırır. Çocuğun vücudunu parçalara ayırmasının nedeni kemiklerinin bir araya getirilerek tekrar canlandırılmasının önüne geçme isteğidir:

“Oradan dönüp Alp Hartığa küçük çocuğu,

Yassı taşın üstüne yatırıp,

Ay gibi puladıyla

Sağ elinin parmağından

Başlayarak kesiyormuş.

Kolunun köküne kadar kesiverdi

Küçük çocuk bağırıp çağırıyor.

Sol elinin parmağından başlayarak kesiyor,

Kolunun köküne kadar kesivermiş.

İki kolu yok, acıyla inliyor,

Alp Han'ın çocuğu çok acı çekip,

İnleyip, ıstırap çekiyor.

Sağ ayağını bacağının köküne kadar kesmiş,

Sol ayağını ucundan başlayarak kesiyor.

Alp Hanın çocuğu

Çok acı çekiyor:

‘Öldürecekse, Alp Kara Han oğlu,

Eziyet etmeden öldür,

Yatıracaksan, Alp Kara Han balası,

İşkence etmeden öldür.

İki eli yok, iki ayağı yok,

Bağırıp çağırarak acı çekiyor:

‘Temiz canımı al, ak kanımı yay.

Temiz canımı alırsan,

Ak kanımı yayarsan,

*Yüce gök zirveden aşağı
Akan benim kanım,
Ak dere olup akar.
Akıp gittikten sonra
Çavdar başaklı otlar büyür,
Aygırlı yulka otlasa,
Tüketene kadar otlayamaz.
Akıp gittiği yerde, çukur yerde
Kara yere sızar,
Kara yere sızarsa
Onun yerinde altın yapraklı
Servi ağacı yetişir.
Altın yapraklı servi ağacının başında
At başı kadar guguk kuş öter.’
Alp Hanın biricik yavrusu
Orada acı çekip inliyor.
Alp Hanın biricik yavrusu
Orada acı çekip inliyor.
Alp Kara Hanın oğlu Alp Hartığa
Küçük çocuğun temiz canını alıp,
Ak kanını yaymış.” (Arıkoğlu, 2007: 69-71)*

3.3.1.3. Dirilme Tipi

Ölen çocuğun akan kanından bir guguk kuşu meydana gelir. Guguk kuşunun feryadını duyan Altın Çüs, kuşla kendi arasında bir yakınlık hissedip kuşa yardım eder ve çocuğu diriltir:

*“(Altın Çüs)
Küçük çocuğun kemiklerini birleştirip
At başı kadar güzel guguk kuşu cebinden çıkarıp
Ak kula atın kuyruğundan
Üç tel kıl koparıp,
Güzel guguk kuşunu üç kat sarmış.
Kendi saçından üç tel kıl koparıp,
Güzel guguk kuşunu bağlamış.*

*Sonra dönüp gelerek ölmüş olan
Küçük çocuğun kemikleri içine sokup,
Emini salıp emliyor:
Emi em olmuş, eti kanı giriyor,
Erkek çocuğu canı girip,
Derin nefes alıp derin nefesverip,
O zaman kalkmış.
Erkeklik çağına ulaşmış.
Er yiğidi orada oluvermiş.” (Arıkoğlu, 2007: 117)*

Bu örnekte kıl ile dirilme görülmektedir. İnanişâ göre Sibirya halkları birden fazla ruha sahiptir ve bu ruh türlerinden biri de saçta bulunmaktadır. Kişinin üst dünya ile bağı temsil eden ve içerisinde ruhu barındıran saç kesilirse insanın yaşam döngüsüne olan bağı da kesilmiş olur (Okutan Davletov, 2020: 120). Bu bakımdan Roux, ölen kişiler gömülürken saçlarının korunmasına dikkat edildiğini belirtir. Diğer taraftan eğer kişi bir düşman tarafından öldürüldüyse öldürülen tarafından kafa derisinin yüzüldüğünü ve böylece saçlardaki gücün/kutun düşmana geçtiğini ifade eder (Roux, 1999: 128-129). Dolayısıyla bu örnekte ölen çocuğun saçın içinde bulunduğu inanılan ruh ile dirildiği görülmektedir. Kılılardan yapılan ilacın çocuğun kemiklerinin içine sokulmasıysa kemiklerden tekrar dirilme inancına olan vurgudur.

Dirilen çocuk annesinin ve babasının cesedini bulup diriltmek ister. Annesini diriltir ancak babasının dirilme zamanı geçmiş olduğu için onu diriltemez:

*“Ormanlı zirvenin üstüne çıkıp gelmişler.
Alp Hanın ölen vücudu,
Ormanlı zirvenin üstünde
Ayda güneşte parlıyor.
Altın Çüs, onu görüp konuşuyor:
‘Şanlı, Alp Möke,
Atan Alp Han yeniden dirilmez,
Yeniden dirilecek zamanı geçmiş.
Alp Hanın cesedini
Ormanlı zirve üstünde
Kayayla taşla gömmüşler.
Obaya doğru inmişler.*

*Altın direk dibinde
Altın Arığ anasının cesedi,
Orada yatıyormuş.
Attan inip atları bağlayıp,
Altın Çüs, dönüp gelip,
Altın Arığ'ın cesedini
Bakıp inceliyor:
'Evet, Altın Arığ anan yeniden dirilir,
Ölecek zamanı henüz gelmemiş.' demiş.
Altın Çüs orada emleyip,
Orada ilaçlamış;
Emi em olmuş, eti kanı girip,
İlacı ilaç olmuş, canı gelmiş,
Altın Arığ kadın kalkıvermiş. ” (Arıkoğlu, 2007: 143-145)*

3.3.1.4. Dirilme Sonrası

Alp Han'ın oğlu Alp Möge dirildikten sonra Altın Çüs ile birlikte Alp Kara Han'ın yurduna intikam almak için giderler:

*“Çil Kara kızla Alp Möge
Koşup gelerek vuruşmuşlar,
İnce belden kapışıp alplar
Orada çekişip orada tutuşmuşlar.
(...)
Alp Möke, oturup kaldırmış,
Kaldırıp altı kere dönüp, yedi kere çevirip,
Çil Kara kızı fırlatmış.
Kara yere düşecekken Çil Kara kız
Un ufak olup parçalanıp gitmiş. ” (Arıkoğlu, 2007: 135).*

Alp Möke'nin gücü yetmediği için Alp Kara Han'dan intikamı Altın Çüs alır:

*“Altın Çüs, Alp Kara Han'ı
Oturup kaldırmış:
Kara yerden kaptırmamış,
Bitki kökünden tutturmamış,*

*Han göğün bağına kaldırmış,
Altı kez dönüp yedi kez çevrilmiş,
Kaldırıp bırakmış:
Don değiştirmeye, toparlanmaya aman vermemiş
Kara yere düşmeden tepmiş,
İnce belini tepip ayırmış,
İnce omurgasını basıp kırmış.
Alp Kara Han, acı çekip bağırıp,
Ağrısını çekerek ölüp gitmiş.” (Arıkoğlu, 2007: 137)*

3.3.2. Ak Çibek Arığ Destanı

3.3.2.1. Ölüm Tipi

Ak Çibek Arığ destanının başkahramanıolan Ak Çibek Arığ, yanlışlıkla yaşlı hizmetçiyi öldürür:

*“(Ak Çibek Arığ kız)
Ormanlı zirvenin üstünde
Ok yapıp,
Kiriş hazırlamış.
Yaşlı hizmetçinin
Sağ koltuğundan giren ok
Sol koltuğundan çıkmış
Ala gözünün ateşi yayılıp,
Akli fikri dağılıp,
Tatlı canı çıkıp
Oraya yıkılmış.” (Arıkoğlu, 2007: 243)*

3.3.2.2. Dirilme Tipi

Ak Çibek Arığ, hata yaptığını anlar ve yaşlı hizmetçiyi, öleni diriltten otla yapılan bir merhem kullanarak diriltir.

*“O zaman ölen kişiyi diriltten
Ot çok var imiş.
Koşup gidip,
Ak ot başını ovalayıp,
Merhemden güzel merhem yapıyor.*

*Gök ot başını ovalayıp
İlaçtan güzel ilaç ediyor,
İlacı ilaç olup,
Yaşlı hizmetçi, derin nefes alıp,
Sertçe öksürüp kalkmış. ” (Arıkoğlu, 2007: 245)*

Ak Çibek Arığ, yaşlı hizmetçiyi öleni diriltten ottan hazırladığı merhem ile diriltmektedir. Roux, bitkilerin gücünün büyüğü ve kesin olduğunu ve en mükemmel ilaçların bitki kökenli olduğunu bildirir. Ayrıca Roux, bilimin gözünde de bitkilerin gerçek tedavi güçlerinin olduğundan söz etmektedir (Roux, 2000: 164). Bu örnekte de diriltme için bitkinin gücünden yararlanılmıştır.

3.3.2.3. Dirilme Sonrası

Bu destanda yaşlı hizmetçinin dirilmesinin destanın seyri için önemli olduğu görülmektedir. Destanın başkahramanı Ak Çibek Arığ, bilmesi gerekenleri yaşlı hizmetçiden öğrenecektir. Dolayısıyla ölen yaşlı hizmetçinin tekrar dirilmesi ve olanları kahramana anlatması gerekmektedir. Yaşlı hizmetçinin dirilme sonrası görevi, kahramanın mücadelesini tamamlayabilmesi için onu aydınlatmaktır:

*“Yaşlı hizmetçi, derin nefes alıp,
Sertçe öksürüp kalkmış.
Ağlayıp sızlayıp duruyor.
-Şanlı Ak Çibek Arığ
Niçin beni vurdun,
Niçin beni öldürdün?
Ak Çibek Arığ konuşuyor:
-Hiç tanımadım.
Hiç bilmedim,
Şeytan yatıyor diye attım.
Ak Hanın ölmesi,
Hiç de üzücü değil,
Eziyet içinde yaşayan halkına
Çok yazık.
Otlatılan malı, halkı
Kimler sürüp götürdü?*

Yaşlı hizmetçi konuşuyor:

-Bay Kara Hanın oğlu

Ak doru atlı Ay Molat,

Ak Hanı o öldürdü,

Halkı, malı o sürdü.” (Arıkoğlu, 2007: 245)

3.3.3. Altın Taycı Destanı

3.3.3.1. Ölüm Nedeni

Altın Taycı'nın ölüm nedeni Tibet Han'ın kızı Tiben Arığ için yapılan karşılaşmada Hara Han'ın oğlu Hara Moos'u öldürmesidir. Bunun üzerine Hara Moos'un kardeşi Hara Ninci, Altın Taycı'dan intikam almak ister ve Alıp Huu İney'in de yardımıyla Altın Taycı'yı öldürür:

“Altın Taycı Hara Moos'u

Doladıkça dolayıp, büktükçe büktü.

Göğün bağrına kaldırıp

Fırlatmaya hazırlandığında

Hara Ninci koşarak geldi,

Yakalayıp tutamadı ağabeyini.

Yakalamaya. Tutturmaya fırsat vermeden

Alp doğmuş Altın Taycı,

Üç kez dönüp, üç kez çevrilip

Alp kişi Hara Moos'un

Beline tekme attı.

Yer yarıp, Ülker kopup geçti,

Alp Hara Moos'un nefesi kesildiğinde.

Ters tüylü kara atı.

Oraya dönüp, kaçarken

İpek geminden yakalayıp

İnce boynunun arkasına doğru,

Kalın boynunun önüne doğru,

Esnek çelik kılıcını çekip,

Açık havada sallayıp

Boynunu vurup kesti

Alp doğmuş Altın Taycı.” (Killi Yılmaz, 2013: 85)

3.3.3.2. Ölüm Tipi

Bu destanda Altın Taycı’nın hile ile öldürüldüğü görülmektedir. Altın Taycı’nın düşmanı Alıp Huu İney, bir plan kurar ve hazırladığı acı zehirle Altın Taycı’yı öldürür:

*“Her şeyi havalandıran Alıp Huu İney
Rüzgarla kasırgayla ulaştı.
Koyun postu kürkünü düğmelerini çözüp
Kara yılan derisinden yapılmış
Tulumlu şeyini çıkardı,
Uçan Arığ ile Hara Ninci’yi bir kenara çağırıp
Büyük bir akıl vermektedir.
‘Benim yaptığım acı zehir her şeye uygundur.
Bunu içirirseniz, Altın Taycı
Onun gücüne dayanamayıp
Nefes nefese kalır.
İçi yüreği dayanamayıp
Ak alev, gök alev ağzından çıkar,
Ondan sonra ağzından çıkan
Dokuz toygar havalanarak çıkar:
Saf gücü, saf canı işte odur.
(...)
Yorga kula at bakıyor ki
Sahibi Altın Taycı
Ölmüş yatıyor.” (Killi Yılmaz, 2013: 127)*

3.3.3.3. Dirilme Öncesi

Diğer örneklerin aksine Altın Taycı destanında intikam dirilmeden sonra değil dirilmeden önce alınır. Çünkü Altın Taycı’nın halası Altın Arığ, tıpkı Altın Taycı gibi yiğit bir kahramandır. Altın Arığ, Altın Taycı’nın intikamını aldıktan sonra onu diriltir:

*“Önce şu yatan
Üskür Molat’ın sert göğsünü
Delip geçeceksin!
Şu giden iki kızın*

*Temiz nefeslerini keseceksin!
Ondan sonra Alıp Hara Han'ın
Sert göğsünü delerek geçip
Okluğuna gireceksin! diye emir verip,
Altın kertiğin arkasına aşırıp
Yedi tetiğini çekti.
Söylediği sözünü tamamen yerine getirip,
Diri ıslıklı ok dönüp
Okluğuna geri girdi.” (Killi Yılmaz, 2013: 131)*

3.3.3.4. Dirilme Tipi

Altın Arığ, Altın Taycı'yı diriltmek için ölmüş olan iyi kişileri iyileştirecek üç boğumlu ak otu bulması için Ay Mirgen'i görevlendirir. Altın Arığ'ın kendisi ise Altın Taycı'nın dokuz toygat canının peşine düşer. Altın Arığ, Üzüt Han kızı Uçan Arığ'a dönüşüp Alıp Huu İney'i kandırarak Altın Taycı'nın canını yeraltından çıkarır ve Altın Taycı'yı diriltir:

*“Altın Taycı'nın yanına ulaşır,
Attan indi Altın Arığ.
Dokuz toygatını çıkarıp
Tütsüleyip temizlerken
Ay Mirgen ulaştı,
Üç boğumlu ak otu
Halasının eline verdi.
Ucundaki boğumu tutup kopardı,
Ağzına atıp çiğnedikten sonra Altın Arığ,
Altın Taycı'nın ağzına püskürtür.
Kardeşinin kalın zırhının
Dokuz düğmesini çekerek çözüp
Üç boğumlu ak otu, çiğnedikten sonra
Yüreğine basmaktadır.
O arada damarlardan kan yürüdü,
Altın Taycı derin soluyarak nefes aldı.
İçine soluğu çekerken dokuz toygatı birer birer
Ağzına vermektedir Altın Arığ*

*Dokuz toygarın hepsi girdiğinde
Altın Taycı gerinip esnedi,
Ayağa kalktı.
'Gitmiş olan bedenimi döndürdü,
Ölmüş olan bedenimi diriltti
Altın Arığ hala', diye
O anda boynuna sarılıp
Gözyaşını kan etmektedir
Alp kişi Altın Taycı". (Killi Yılmaz, 2013:143)*

Bu örnekte de diğer birkaç örnekte olduğu gibi kişinin ölüm ruhu düşmanın eline geçmektedir. Altın Taycı'nın dirilebilmesi için ölüm ruhu olan dokuz toygar canı bulunur. Altın Taycı üç boğumlu ak ot ile tedavi edildikten sonra dokuz canı yutturulur. Bu destanda da bitkilerin gücü ve ölüm ruhu motifi ile dirilme söz konusudur.

3.3.3.5. Dirilme Sonrası

Altın Taycı destanında kahraman dirildikten sonra evlenme yolculuğuna çıkar:

*"Altın Arığ Altın Taycı 'ya demektir:
'Ay Mirgen'le biz toprağımıza döneceğiz,
Sen Alıp Küreldey'in toprağına gideceksin.
Alpların en iyileri,
Atların en üstünleri orada toplandılar,
Alacağın eş Han Sabah karşılaşma olacak.
Kula atın yolda tökezlemez idi,
Kendin de alp elinde sarsılmaz ol', diyerek
Altın Arığ ablası Ay Mirgen'i yanına alıp
Atasının toprağına doğru yola düştü.
Altın Taycı, atına atlayıp
Küreldey'in toprağına yola koyuldu." (Killi Yılmaz, 2013: 145)*

3.3.3.6. Ölüm Nedeni

Altın Taycı'nın ikinci ölüm nedeni, arkadaşı Alıp Hırçotay'a yardım edebilmek için savaşa girmesidir. Alıp Hırçotay'ın öldüğünü arkadaşının atından öğrenen Altın Taycı, zaman kaybetmeden savaş malzemelerini alır ve yola çıkar:

"Aran çula açık doru at

İnsan diliyle dile gelir:
‘Sahibim yiğidim Altın Teek
Alıp Hırçotay toprağında
Alplara yeniliyor, yiğitlere kendine güldürüyor.
O yere büyük alplar geldiler:
Közer Han’ın iki oğlu,
Ottığ Kös ile Hannığ Kös.
Üç kulaklı gök kır atlı
Kögey Kös kardeşleri de orada,
Ölmeye canı yok, dökülecek kanı yok onun.
Uzanıp giden yer üstünde,
Parlayıp duran gök altında
Onun bilmediği şey yok.
Alıp Hırçotay öldü.
Onun çocuğunu aran çula kızıl kır at
Kaçırıp götürdü’.
Bunu duyan Altın Taycı’nın
Solmayan yüzü şaşırıp kaldı,
Kandan kızıl yüzü büsbütün çekildi.
Ak saray evine girip
Kalın zırhını alır,
Dokuz düğmesini düğmelemektedir.
Altı kulaç sadağını altı kez dolayıp
Beline kuşanır.
Savaşırken giydiği sorguçlu miğferini
Düzgünce giyer.
Han Sabah eşiyle kucaklaşıp
Vedalaşarak, evinden çıktı.
Atının ağzını çevirerek çekti.
Yüce dağlara doğru salınarak ilerleyip
[Atını] hızlandırarak gitti.” (Killi Yılmaz, 2013: 175-177)

3.3.3.7. Ölüm Tipi

Alıp Hırçotay için çıktığı yolculukta Altın Taycı'ya kızı Han Tolay Arığ da eşik eder. Baba kız düşmanlarla savaşırılar ancak Gök kır atlı Kögey Kös ellerinden kurtulmayı başarır:

“Altın Taycı Kögey Kös ile mücadele etmektedir.

İp kadar bedeni, ipek kadar canı kaldı,

Ottuğ Kös ile Hannığ Kös

Alp doğmuş olan Altın Taycı 'yla

Nice yıllar dövüşüp,

Saf güçleri bitip,

Kuvvetleri azalıp

Yassı taşa serilerek, yuvarlak taşa yaslanarak

Büyük güreşi izleyerek yatıyorlar.

Ulaşıp Han Tolay Arığ söyler:

‘Atam Altın Taycı 'yı üçünüz

Köpek gibi çembere mi aldınız,

Öldürmeyip?’

Ottuğ Kös 'ün yanağına

Vurup geçti kızın yiğidi.

(...)

Dokuz günün sonunda

Han Tolay Arığ Ottuğ Kös 'ü

Kara bulutların arasında döndürüp,

Sırt omurgasını beş yerden tekme atıp kopardı.

Alp kişi Ottuğ Kös ölüp kaldı.

(...)

O arada alp doğmuş olan Altın Arçol,

Kögey Kös 'ü kara yerden kapıp,

Göğün bağına kaldırıp,

Kara yere tekrar düşürüp

Arka omurgasına tekme savururken

Kögey Kös gök sise dönüşüp dağılıverdi.

‘Babanın acısı, annenin feryadı oldu!’

Üstün akıllı Kögey Kös 'ü

*İki elimden nasıl bıraktım!’ diye
Altın Arçol üzülp, kızın arkasından
Gök kayanın içine doğru koşarak girdi.” (Killi Yılmaz, 2013: 181-183)*

Bu şekilde ellerinden kurtulan Kögey Kös, sarhoş olduğu bir esnada Altın Taycı’yı pusuya düşürerek onu öldürür. Altın Taycı’nın bu şekilde öldüğünü atı haber verir:

*“Han Tolay Arığ memleketine dönüp
Bir süre geçtikten sonra, yorga kula at,
İpek dizginini sürükleyerek ulaştı.
İnsan diliyle dile gelip konuşmaktadır
‘Sahibim Altın Taycı
Çarlı Köök’ün toprağından
Çok sarhoş halde gelirken
Gök kır atlı Kögey Kös
Büyük dağların üstünde nöbet tutup,
Baban Altın Taycı’yı vurup düşürmeyi başarmış.
Aziz bedeni uzakta, ak yazının ortasında,
Ay ışığında parlayarak kalmış’.
Bunu duyan Han Tolay Arığ
Üzülp kederlendi,
Babasının aziz bedenini bulmaya gitti.” (Killi Yılmaz, 2013: 187)*

3.3.3.8. Dirilme Tipi

Altın Taycı öldüğünde onu ailesindeki kadınlar diriltmektedir. İlk öldüğünde halası Altın Arığ tarafından diriltiren Altın Taycı, ikinci öldüğünde ise halası Altın Arığ kadar güçlü ve cesur olan kendi kızı Han Tolay Arığ tarafından dirilitir:

*“Han Tolay Arığ’ı görüp,
Halkı bağırmaya başladı:
‘Yeryüzünün kenarına giden
Han Tolay Arığ dönmüş!’
Ay Mirgen çocuğu Altın Kiris’le
Evden aceleyle çıktılar.
O arada Han Tolay Arığ
Altın direğin dibine ulaştı.*

Atın Kiris atının ağızını alıp
Kendi kendini koltuklayıp attan indirmektedir.
Ön terkiden iki tulum çözüp
Altın Taycı'nın evine girdiler.
Orada bengi suyla
Ölmüş olan Altın Taycı'nın
Kalın etini yıkarlar.
Yaşam suyunu etine kemiğine püskürtürler.
Ondan kalanını ağızını tutarak açıp
Altın Taycı'ya yutturdular.
Her damardan kanın aktığı hissediliverdi,
Eli ayağı kımıldamaya başladı.
Ala gözüne ateş girdi,
Geniş göğsüne aklını topladı,
Derince nefes alıp, derin derin soluyarak
Altın Taycı ayağa kalktı.
'Gitmiş bedenimi döndüren,
Ölmüş bedenimi diriltten
Hanginizdi nazlılarım?' [diye] sordu.
Han Sabah aldığı [eşi] ağızını açıp anlatır:
'Toprağı başka yere samur tüylü
Koyu al at [gitmek için] sıkıntı çekti.
Suyu başka suyu dolanıp, biricik yavrun
Han Tolay Arığ eziyet çekti.'
Yavrusunun boynuna sarılarak
Ağızıyla altı kez öptü Altın Taycı.
'Gitmiş bedenimi döndürdü,
Ölmüş bedenimi diriltti,
Nazlım değerlim Han Tolay Arığ!
Ömrün uzun olsun, talihin açık olsun', [diye]
Baba kişi hayır duası etmektedir." (Killi Yılmaz, 2013: 201-203)

Bu örnekte kahraman hayat suyu ile dirilmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi hayat suyu kutsaldır ve ihtiyarlara gençlik verdiği gibi hastaları ve ölüleri de iyileştirmektedir.

3.3.3.9. Dirilme Sonrası

Altın Taycı, dirildikten sonra kızı Han Tolay Arığ'ı evlendirir. İşleri çocuklara devrederek dinlenmeye çekilir:

*“Kanatlı kan kızılı atlı
Hırçotay oğlu Hannığ Hilis
Han Tolay Arığ'ı istemek için geldi.
Yabancı sayılan Han Tolay Arığ'ı
Hannığ Hilis'a uygun görüp verdiler.
Hayat öylece sürüp gitmektedir,
Ay Mirgen'in oğlu Altın Kiris'e
Altın Teek'in kızını
Altın Tana'yı aldılar.
Altın Taycı, Ay Mirgen'i hanlıktan çıkarıp
Altın Kiris oğlunu han makamına çıkarıp han yaptı,
Bey makamına bey olarak atayıp uygun gördü.
Ay Mirgen kardeşine o zaman söyledi:
'Altın Taycı'yla Ay Mirgen [artık]
Dinlenmeye çekildi.” (Killi Yılmaz, 2013: 203-205)*

3.3.4. Kara Kuzgun Destanı

3.3.4.1. Ölüm Nedeni

Kara Kuzgun ile Altın Arığ iki kardeştir. Altın Arığ kız ile evlenmek isteyen adaylar, sınanmak için dokuz kardeşe gönderilir. Adaylardan biri olan Hlanır Taycı dokuz kardeşi öldürür ancak bir anda ortaya çıkıp dokuz kardeşin intikamını almak isteyen Üzüt kızı Üzen Arığ'a yenilir. Dolayısıyla Hlanır Taycı'nın ölümüne evlenmek istediği kız için girdiği mücadele neden olur:

*“Bunu gören Kara Kuzgun
Kızıl kır atlı Hlanır Taycı'ya konuştu:
-Enişte olmaya geldiysen
Dokuz yiğit-dokuz kardeşten*

Gidip iste.

Enişte olmaya gelen Sarı Taycı,

Zayıf gücü yetmeyip, ölüverdi.

Gelin almaya gelen Hlanır Taycı,

Niçin gidip almayayım- diye

Vedasını edip,

Büyük yurttan çıkıyor.

(...)

-Siz dokuzken ben öldürdüm,

Kalan üçünü de keseceğim” deyip,

Kalan başları da kesti.

Er iyisi Hlanır Taycı

Dönüp gideceği sırada,

Tokat sesi duyuldu.

Alp üstünü Hlanır Taycı

Dönüp baktığında,

Kendir belikli, kukla yüzlü

Üzüt kızı Üzen Arığ vurmuş.

‘Ölmüş babanı gidip sen bul,

Yitmiş anneni gidip sen bul,

Elinle ettiğin öcünü elle alayım’ diye,

Sağ kolunu kaldırıp,

Çevirerek vurmuş.” (İlgın, 2008: 35-37)

3.3.4.2. Ölüm Tipi

Hlanır Taycı, evlilik öncesi sınanmak için gönderildiği dokuz yiğit kardeşi öldürür. Zaferle döneceği sırada karşısına Üzüt kızı Üzen Arığ çıkar. Dokuz gün boyunca Üzen Arığ ile kapışan Hlanır Taycı, dokuz günün sonunda daha fazla dayanamayıp ölür:

“Kendirbelikli, kukla yüzlü

Üzüt kızı Üzen Arığvurmuş.

‘Ölmüş babanı gidip sen bul,

Yitmiş anneni gidip sen bul,

Elinle ettiğin öcünü elle alayım’ diye,

Sağ kolunu kaldırıp,

Çevirerek vurmüş,
(...)
İyice tutuşmadan,
İki gün geçirdiler
İki günün sonunda,
İyice, güzelce tutuşup,
Yakadan fena kapıştılar.
Yedi gün boyunca sarmaştılar
Yere taşa düşmediler.
Dokuzuncu güne kadar tutuştular.
(...)

Hlanır Taycı tam attığı sırada
Alpına az tutundu,
Ayasıyla yere çok dayandı.
Akli başındayken tutuşuyor.
Akli başından gittiğinde,
İssız yerden bedenini izletiyor,
Ovadan omzunu yağmalatıyor.
Kendir belikli kukla yüzölü
Üzütl kızı Üzen Arığ'ın
Hlanır Taycı'yı tutup fırlatmaya
Temiz gücü az geliyor,
Kuvveti yetmiyor.
Kaldırıp fırlatamayınca
Omuzuna kaldırıp bıraktı.”(İlgin, 2008: 39-41)

3.3.4.3. Dirilme Tipi

Hlanır Taycı'yı Kara Kuzgun'un eşi Han Kız, ak ipek şalı ile Aya ve Güneşe karşı büyü yaparak diriltir:

“Eşim güzel ve hoş Han Kız,
Altmış yeteneğin var ise,
Kardeşimin beklediği kişini
Diriltip geri döndürüver.
-Altmış yılını döndürdüm,

*Ellı yılını çevirdim,- diye
Güzel ve hoş Han Kız,
Ak ipek şalını çıkarıp,
Aya, güneşe tutup büyü yapıyor.
Alp doğmuş Hlanır Taycı
Ayağa kötü düştü,
Güçlü vücudu kaybolmuş,
Kuru kaval gibi kalmış. ” (İlgın, 2008: 55)*

Bu diriltme ritüelinde de sihirli bir nesne olan ak ipek şal kullanılmaktadır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi ak renk Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Ak renk temizliğin, gücün, yüceliğin simgesidir. Ayrıca ak kelimesi Altay Türklerinde cennet anlamına gelmektedir (Rayman, 2014: 10-15). Han Kız, bu denli önemli bir mana taşıyan sihirli nesnesiyle Aya, Güneşe karşı büyü yaparak diriltme işlemine iki kat güç kazandırmıştır. Zira Ay ve Güneş ilkel dönemde kutsal kabul edilmişler ve diriltme ritüellerinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. (Ay ve Güneş Er Samır destanında detaylı olarak ele alınmıştır.) Dolayısıyla bu diriltme ayini de kullanılan nesneler açısından dinsel-büyüsel bir özellik taşımaktadır.

3.3.4.4. Dirilme Sonrası

Hlanır Taycı dirildikten sonra Altın Arığ’la üç gün süren bir düğün ile evlenir.

*“Alp doğmuş Hlanır Taycı,
İçeri girip selam verdi.
Yaklaşıp tokalaştı:
-Vereceğin kardeşin için mi,
Yoksa vermeyeceğin kardeşin için
Mi verdim temiz canımı, güzel gücümü?
Diyor Hlanır Taycı.
Onu işiten Kara Kuzgun cevap veriyor:
-Alp olmadığı için,
Güzel gücünü verip, yürüdün mü? –diye,
Kız düğününü yapmak için emir verdi.
Üç günde düğün bittiğinde,
Alp-yiğit Hlanır Taycı*

*Altın Arığ'ı,
Altın yüzük edip,
Altın cebin dibine koyup,
Vedasını edip,
Kızıl kır ata atlayıp,
Bağırarak kamçı vurdu,
Sıçrayarak dört nala koştu.
Evine-yurduna doğru koştu.” (İlgın, 2008: 55-57)*

3.3.4.5. Ölüm Tipi

Hlanır Taycı ile Altın Arığ'ın üç gün süren düğününün ardından Hlanır Taycı, eşini alıp memleketine dönmek için yola çıkar. Ancak dönüş yolunda kırk bahadırın eline düşerve mızrak, kılıç ile öldürölür.

*“(Han Kız konuşuyor):
'Alp doğmuş kızıl kır atlı
Hlanır Taycı enişten buradan dönerek,
Kırk Bahadır eline düştü.
Temiz gücünü yola koyup,
Ölümsüz ebediyete, çekilmez suya benzedi.
Kırk Bahadır'ın yerinde
Kızıl kır at altı yerden
Okuyla delercesine,
Alçaktan gelen okların,
Ucuna basıp koşuyor.
Yüksekten gelen okların
Altından koşuyor.
Hlanır Taycı enişten,
Yedi yerden mızrakla vurulup,
Mızrağı başından çekip çıkarıp,
Kılıç ucuna yasalanıp düşüyor.” (İlgın, 2008: 57)*

3.3.4.6. Dirilme Tipi

Hlanır Taycı, ilk dirilmesinde olduğu gibi ikinci dirilmesinde de bir kadın tarafından dirilitir. Destanda kız güzeli olarak adlandırılan kadın, Hlanır Taycı'yı altın sandıktan çıkardığı altın düğmeyle diriltir:

*“Altmış belik sırtına yayılan,
Elli belik omuzuna inen
Güzel ve hoş kız,
Altın sandığa varıp,
Altın sandığı açtı.
Altın sandığın dibinden
Ayda, güneşte ışıldayan
Altın düğmeyi çıkarıp,
Ayda güneşte parıldadıp,
Hlanır Taycı 'nın göğsüne dikti.
Düğme dikilen Hlanır Taycı
Evvelkinden daha üstün,
Öncekinden daha güzel oldu.
Erimiş yeri eteğe kadar,
Donmuş yeri diz kapağına kadar
Basıyor.” (İlgın, 2008: 73).*

Hlanır Taycı, göğsüne dikilen altın düğmeyle dirilmektedir. Altın, ölüp dirilme motifinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Mircea Eliade, doğanın bitkilerde ve hayvanlarda olduğu gibi metallerde de doğum-ölüm döngüsünü işlettiğini belirtmektedir. Eliade, toprakta olgunlaşan altının göğün, özellikle de Güneşin etkisiyle iyice arındırıldığından ateşin yakıp yok edemeyeceği bir özellik kazandığını ve böylece Güneş ile özdeşleştirildiğini de ifade etmektedir (Eliade, 2020b: 54). Yine Eliade, ilkel kültürlerde Gök Tanrısı'nın niteliklerini Güneşe devrettiğini ve Tanrı'nın Güneş ile özdeşleştirildiğini belirtmektedir (Eliade, 2020a: 165). Altının Güneş ile Güneşinse Tanrı ile özdeşleştirildiği göz önüne alınırsa altının dirilme ritüellerinde kullanılması doğaldır. Dolayısıyla altının Güneşten aldığı ısı/ışık/kutu ölenin vücuduna tekrar aktarması ile diriltmeyi sağladığı yorumuna ulaşılmıştır.

3.3.4.7. Dirilme Sonrası

Hlanır Taycı, dirildikten sonra eskisine göre çok daha iyi bir şekilde dirilir.

*“Düğme dikilen Hlanır Tyacı
Evvelkinden daha üstün,
Öncekinden daha güzel oldu.
Erimiş yeri eteğe kadar,
Donmuş yeri diz kapağına kadar
Basıyor.” (İlgin, 2008: 73).*

3.3.5. Altın Arığ Destanı

3.3.5.1. Ölüm Nedeni

Picen Arığ ile İcen Arığ iki kız kardeşdir. Alp Han ölünce onun altı yaşındaki oğluna ve yurduna sahip çıkarlar. Ancak bir gün küçük çocuk ablalarının sözünü dinlemez. Picen Arığ ile İcen Arığ sinirlenip çocuğu öldürerek yerine han olmaya karar verirler:

*“-Hey, İcen Arığ, biz başkasının çocuğunu
Bakıp büyütürsek, mutlaka
O çocuk, büyüyünce,
Bize köpek kadar değer vermez.
Han olursa, han olmalıyız,
Bey olursa, bey olmalıyız.
(...)
Han olabilirsem,
Han olmak istiyorum,
Bey olabilirsem,
Bey olmak istiyorum!
Hanın giyineceği altın yakalı kıyafeti
Giyinebilirsem, giyinmek istiyorum,
Altın bastona dayanmak istiyorum.” (Özkan, 1997: 41-47)*

Picen Arığ ile İcen Arığ, babalarından Alp Han'ın yurdunu Ak kayanın içindeki Altın Arığ'ın koruduğunu öğrenirler. Han olmalarına engel olmaması için Altın Arığ'ı da öldürürler:

*“Babası Altın Sayzan söyler:
-Sen Picen Arığ,
Huu İney'in huyunu bilsen de,
Alp Hanın yerinde yurdunda,*

*Huu İney'den daha iyi bir şey var,
Huu İney'den daha ileride bir şey var.
Köyün ötesinde, yeryüzünün zirvesi
Kirim Dağı duruyor,
Kirim Dağının üzerinde
Altı sivri başlı Ak kaya duruyor,
Gece olunca, ay ışığıyla parlıyor,
Onu sen hiç görmedin mi?
Altı sivri başlı,
Ak kayanın içinde dokuz kulaç boyunda,
Altın yeleli, altın toynaklı
Ak Sabdar at, kendi kendine yaratılmış.
Altın Arığ kız, kendiliğinden yaratılmış.
Yok olacak ruhu yoktur,
Dökülecek kanı yoktur.
Sonsuz ulu alp,
Alp Hanın evine
Altın Arığ bakar,
Altı sivri uçlu Ak Kaya'dan
Çıkma zamanı gelmiş. ” (Özkan, 1997: 49)*

3.3.5.2. Ölüm Tipi

Han olmak isteyen Picen Arığ ile İcen Arığ, hanın varisi olan oğlan çocuğunun başını kılıç ile keserek öldürürler:

*“Altı yaşındaki oğlan, onlara
Doğru koşuyor, bağırıp ağlayarak:
Ablalarım nerede idiniz?
Sizler yok iken soğukta üşüyerek uyudum.
Sizler yok iken aç kalıp geceledim.
Koşup onlara yaklaşıncı
Picen Arığ saçlarından tutup,
Yere iterek düşürüp
Kirim tepesine doğru sürükleyip getirir.
Altı ayırık uçlu Ak Kayanın*

*İçine sürükleyip
Canlı, çelik kılıçla altı yaşındaki oğlanın
Başını kesivermiş.
Ak kanı akıp, temiz ruhu çıkıp
Altı yaşındaki oğlan ölmüş.
Picen Arığ, İcen Arığ, Ak kayanın
Kapısını o zaman kapatmışlar.” (Özkan, 1997: 59-61)*

Picen Arığ ile İcen Arığ, Altın Arığ'ı babalarından aldıkları çelik topuz ile öldürmek isterler. Ancak topuz ile vursalar da Altın Arığ ölmez. Bunun üzerine yardıma gelen babaları Altın Sayzan, üç defa seslenip vurarak Altın Arığ'ı öldürür:

*“Ak kayanın içine
Babaları Altın Sayzan koşarak girmiş:
Akılsız Picen Arığ,
Beyinsiz Picen Arığ,
Büyük fiçıyı öyle karıştırmak olmaz.
Büyük işe böyle başlamak olmaz!
Picen Arığ'ın elinden
Canlı çelik topuzu çekerek almış.
Ytan Altın Arığ'ın yanına gelmiş.
Altın Sayzan üç defa seslenmiş.
Altın Arığ'a, canlı çelik topuz le vurmuş.
Yatan Altın Arığ'ın
Başını uçuruvermiş.
Sonra dönüp gelmiş üç defa bağırmış.
Duran Ak Boz atın
Başını kesivermiş.
Gövdesi düşüp, devrilmiş,
Başı direkte asılı kalmış.” (Özkan, 1997: 59)*

3.3.5.3. Dirilme Tipi

Ölen Alp Han'ın yurdunu koruyan yer iyesi bozkurt, Huu İney adında yaşlı bir kadına dönüşerek oğlu Hulata'y'la birlikte mağarada öldürülen Altın Arığ'ın ve oğlan çocuğunun cesetlerini bularak diriltir:

“Huu İney, der:
Kara Kula atını eyerle!
Hulataş, Kara Kula adlı atını eyerlemiş.
Huu İney, “Benimle birlikte gel”, der.
Yerin zirvesi, Kirim dağına bakarak gitmişler.
Kirim dağına yaklaşıarak,
Kirim dağına tırmanmışlar.
Kirim dağının tepesinde Ak kaya vardır.
Ak kaya, güneşle parlamaktadır.
Ak kayaya yaklaşmışlar.
Huu İney hayvan gibi seslenmiş,
Kuş gibi ses çıkarmış,
Ak kayanın kapısı açılmış.
Ak kayanın içine girince, görürler ki,
Altın Arığ’ın başı kesilmiş, yatıyor.
Ak Boz atın başı direkte,
Sallanıp duruyor.
Altı yaşındaki oğlan çocuğunun
Başını kesilmiş.
Huu İney, Altın Arığ’ın
Başını almış,
Bedenine yaklaştıırıp,
Cebinden, sihirli, ak su çıkarmış.
Sihirli, ak sudan,
Altın Arığ’a biraz sürmüş.
Altın Arığ’ın eti, kanı saçılmış,
Derin nefes alıp vermiş,
Gözlerini açıp, oturmuş.
Ak Boz atı da canlandırmış,
Altı yaşındaki oğlanı diriltmiş.
Huu İney, sihirli ak suyu,
Altın Arığ’ın cebine koymuş.
Huu İney, demiş:
-Peki Altın Arığ, gün gelir

Bu su sana lazım olur.
Bu suyu, arayarak altmış yıl dolaştım.
Bu suyla, yanmayan ateş yanar.
Ölen insan canlanır,
Canlı, can veren sudur.
Bu suyun varlığından,
Büyüdüğümde haberdar oldum,
Çok aradım, buldum.
Fakat benden sonraki nesiller
Bu suyu bulamazlar.” (Özkan, 1997: 91-93)

Su dirilme uygulamalarında karşımıza çıkan önemli motiflerden biridir. Daha önce de bahsedildiği gibi Bahaddin Ögel, Eski Türklerde can veren suya hayat suyu denildiğini ve bazı Altay efsanelerine göre bu suyun göğün on ikinci katına kadar yükselen Dünya Dağı’nın üzerindeki bir kayın ağacının dibinde yer aldığını belirtmiştir. Ögel, hayat suyunun ihtiyaçları gençleştirip sonsuz bir güç verdiği gibi hastaları ve ölüleri de iyileştirdiğinden bahsetmiştir (Ögel, 2014: 120-121). Eliade ise dünyanın temelini ve bitkilerin özünü oluşturan suyunyaratıcı bir güç olduğunu, uzun ömür sağladığını ve her yerde deva olduğunu belirtir. Dolayısıyla da dinsel açıdan önemli bir yere sahip olan bu suyun dirilme ritüellerinde ölümsüzlük iksiri olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Eliade, 2020a: 216-217).

3.3.5.4. Dirilme Sonrası

Altın Arığ destanında dirilme sonrasında henüz adsız olan kahramana ad verilir. Adını alan kahraman Altın Arığ ve Hulatay ile birlikte onu öldürüp yurdunu dağıtanlardan intikamını almak üzere yola çıkarılır:

“(Huu İney)
Hüngür hüngür ağladıktan sonra, durup, söyler:
Alp Hanın oğlu, öksüz büyümüş.
Güzel adını, ölmeden önce ben vereyim:
Altındaki, bindiğin atın,
Alp Saaday’ın ülkesinde,
Kara Küren adlı at olsun, onu tutup binersin.
Baban, Alp Handır,

Annen, Ak Ölen Arığ'dır.
Adın, Kara küren atlı Çibetey han olsun.
Hulatay ile Altın Arığ'a demiş:
-Peki, Altın Arığ ve Hulatay,
Benim sözlerimi dinleyin:
Alp Hanın çocuğu Çibetey Hana,
Yaşça küçük olsa da,
Saygı göstereceksiniz.
Huu İney, Çibetey Hana
Canlı halı verip, söylemiş:
-Tamam, Ak kayadan çıkınız,
Artık söyleyecek şeyim yoktur.
Alp Saaday'ın ülkesine gidiniz,
Kendi yurdunu, kendisi talan eden
Picen Arığ ile İcen Arığ adlı iki kız kardeşi
Acımadan öldürünüz.
Malınızı, halkınızı geri getirip,
İyi yaşayınız." (Özkan, 1997: 95-97)

3.3.5.5. Ölüm Nedeni

Altın Arığ destanında Çibetey Han, iki kez ölüp dirilmektedir. Çibetey Han, ilkinde olduğu gibi ikincide de onun yerine han olmak isteyen insanlar tarafından öldürölür. Bu defa Çibetey Han'ın yerine geçmek isteyen Huu İney'in oğlu Hulatay'dır:

"Hulatay söylemiş:
-Altın Arığ, yolumuz uzun, gidelim.
Altın Arığ'ın, aklı henüz başında değildir.
Hulatay'a bakarak, Altın Arığ söyler:
-Altın Arığ, yolumuz uzun, gidelim.
Hulatay, şaşkınlığa düşerek,
Kara kula atının gemini çekmiş.
(...)
Hulatay, göğün derinliklerine bakarak gidiyormuş.
Çibetey Han göğün derinliklerinde
Canlı halıyla uçmaktaymış.

Hulataş demiş ki:

-Altın Arığ, hanımız, beyimiz

Çibetey Han gökyüzünün derinliklerinde

Canlı halıyla uçuyor.

Altın Arığ, Hulataş'ı görüp konuşur.

-Altın Arığ, hanımız, beyimiz

Çibetey Han gökyüzünün derinliklerinde

Canlı halıyla uçuyor.

Hulataş tekrar söylemiş:

-Altın Arığ, hanımız, beyimiz

Çibetey Hanı, öldürürsek,

Hanın yerine han, biz oluruz.

Beyin yerine bey, biz oluruz.

Altın Arığ, bu sözü aynen tekrarlamış:

-Hanımız, beyimiz Çibetey Hanı, öldürürsek,

Hanın yerine han, biz oluruz.

Beyin yerine bey, biz oluruz.” (Özkan, 1997: 99-101)

3.3.5.6. Ölüm Tipi

Altın Arığ'ın aklının yerinde olmamasını fırsata çeviren ve onun da onayını alan Hulataş, Çibetey Han'ı okla vurarak öldürür:

“Hulataş, okluğunu çıkararak, oku çekiyor,

Sadağı kapıp, yayı çıkarıyor,

Oku yaya koyup, yayı gerip çekmiş.

Kara kula atın üzerinde

Hulataş, geriye doğru kaykılmış,

Yay vınlamış, kırı tınlamış, ok yaydan çıkmış.

Canlı halıyı delerek,

Çibetey Hanın göğsüne saplanmış.

Ak vadinin ortasına,

Çibetey Han, halısıyla birlikte düşmüş.

Hulataş demiş:

-Altın Arığ, hanımız, beyimiz

Çibetey Hanı öldürdük,

*Şimdi biz ikimiz, iki başı birleştirip,
Karı-koca olarak yaşarız. ” (Özkan, 1997: 101)*

3.3.5.7. Dirilme Tipi

Hulataı tarafından öldürölen Çibetey Han, yine Hulataı tarafından dirilitir. Hulataı, Altın Arığ’ın aklının başına geldiğini anlayınca, Altın Arığ’a hoş görünmek için Picen Arığ ile İcen Arığ’ı öldürerek Çibetey’in intikamını alır. Ardından Çibetey Han’ı yeşil ottan hazırladığı ilaç ile diriltir:

*“Sarı dağın üstüne,
Koşarak çıkınca,
Altın Arığ, Ak Boz atının
Gemini çekerek, durdurmuş.
Dikkatlice bakınca,
Alp Saaday’ın evinin yıkıldığını görür.
Yetiştirilen mal ve halk
Göçüp gitmektedir.
Sarı dağın üzerine baktığında,
Hulataı’ın Alp Saaday’ı, atı ile birlikte
Öldürmüş olduğunu görür.
Picen Arığ ile İcen Arığ adlı iki kız kardeşi öldürüp,
AĞacın eğik dalına asmış olduğunu,
Altın Arığ, görür.
Hulataı, Altın Arığ’ın her şeyi öğrendiğini sezmiş,
Altın Arığ’a hoş görünmek için,
Alp Saaday’ı ve iki kız kardeşi öldürmüş.
Altın Arığ, atı Ak Bozun
Gemini çevirerek çekmiş,
Halkın ve hayvanların,
İzinden gitmiş.
Yeryüzünün merkezi olan,
Çibetey’in öldüğü ak vadiye gelmiş.
Hulataı, Çbetey Hanı diriltmiş,
Altın Arığ, canlı halının bozulup, yıprandığını,
Görür.*

*Hulatay, Çibetey Hanı nasıl
Diriltmiş olabilir?
O çağda, ölen şeyleri dirilten
İlaçlı otlar çok yetiştirmiş.
Hulatay, ak otun ucundan, yeşil otun ucundan,
İlaç hazırlayıp,
Çibetey Hanı diriltmiş.” (Özkan, 1997: 117-119)*

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Roux, bitkilerin gücünün büyüğü ve kesin olduğunu ve en mükemmel ilaçların bitki kökenli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Roux, bilimin gözünde de bitkilerin gerçek tedavi güçlerinin olduğundan söz etmektedir (Roux, 2000: 164). Dolayısıyla bu örnekte de diriltme için bitkinin gücünden yararlanıldığı görülmektedir.

3.3.5.8. Dirilme Sonrası

Dirilme sonrasında Çibetey Han, Hulatay ile birlikte evlenmek için yola çıkarlar. Bütün engeller aşıldıktan sonra da dokuz gün, dokuz gece süren çifte düğün yaparlar:

*“Annesinin yaşadığı, güzel yurduna
Artık gelmiş Çibetey Han.
Altay dağının üzerine çıkıp,
Bakıp durmaktadırlar.
Hulatay geri dönmüş,
Kara Kula, direkte bağlı duruyor.
Kara Kula'nın yanında
Kök Pora adlı at duruyor.
Altın Arığ Kız
Altay dağının üzerinde yatmaktadır.
Çibetey Han, Altın Arığ Kız'a
Selam bile vermemiş.
İnip köye gelmişler,
Büyük köyün içinden geçip,
Güzel, beyaz eve gelip,
Attan indiklerinde,
Kapı açılmış, Hulatay çıkıvermiş.*

-Ey kardeşim, Çibetey Han,
Ne kadar zaman dolaştın?
Ben, çok önce gelip,
Seni bekleyemedim.
Pora Han'ın kızı, Pora Ninci ile evlendim.
(...)

Çibetey ile Hulataş karar verirler
İki düğünü birlikte etmek için.
Halka haber vermişler:
Büyük düğün olsun!
Alp Han Kız, hemen güzel, beyaz evi hazırlamış.
Bütün halk toplanmış, büyük düğün başlıyormuş.
Bitmeyecek düğün oluyor,
Bütün halk eğleniyor,
Dokuz gün boyunca,
Hiç bitmeyecek gibi bir düğün olmuş.
Dokuz günün sonunda,
Düğün biter bütün halklar dağılır.” (Özkan, 1997: 163-165-167)

3.3.5.9. Ölüm Nedeni

Altın Arığ destanında üç ölüp dirilme motifi mevcuttur. İlk iki motif Çibetey Han'ın, sonuncusu ise Altın Arığ'ın ölüp dirilmesini konu edinir. Altın Arığ'ın ölüm nedeni Hulataş ile Pora Ninci çiftinin çocuğunu öldürmüş olmasıdır. Çocuğunun öldüğünü öğrenen Pora Ninci Altın Arığ'ı öldürmek ister:

“Hulataş yüksek sözle söylemiş:
-Kök Pora'nın alnını
Altın Arığ delerek öldürmüş,
Yavrumuzu da Altın Arığ öldürmüş olabilir.
Poara Ninci bunu duyunca,
Yüksek sesle söylemiş:
-Bağrımdan çıkan yavrumu
Nerede öldürdü Altın Arığ?
Onun cesedini
Bulabilir miyim, bulamaz mıyım?

*Gürültüyle silkinip,
Karışık renkli yılan oluş,
Altın direğin yanından
Kara yerin dibine girmiş.”(Özkan, 1997: 215)*

3.3.5.10. Ölüm Tipi

Pora Ninci yaşlı kadına dönüşerek Altın Arığ’ın sarhoş olduğu bir esnada, ondan ölüm ruhunun nerede olduğunu öğrenir. Pora Ninci, Altın Arığ’ın ölüm ruhunu bulur ve onu öldürür:

*“(Yaşlı kadın)
‘Büyük alpın temiz canı,
Asil ruhu kendisinde olmaz
Diye, işitmiştim,
Altın Arığ, mutlaka,
Senin de temiz canın
Kendinde değildir.’
Halanın sarhoşluğu artmıştı.
Şuurunu kaybetmiş olabilir mi,
Başını kaldırıp dedi ki:
‘Evet, nineciğim, söylediğin doğrudur,
Büyük alpın temiz canı,
Asil ruhu, bedeninde olmaz.
Benim temiz canım,
Asil ruhum bedenimde değildir.
Benim asil canıma
Burada, yetişip alacak kimse yoktur,
Kanatlı kuşun,
Üç defa mola vererek ulaşabileceği yerde,
Güçlü av hayvanlarının,
Üç defa mola vererek yetişebileceği yerde,
Yeryüzünün zirvesi, Ak dağ vardır.
Yerin zirvesi Ak dağın üzerinde
Altı ayrı zirveli Altın kaya vardır.
Altın kayada iki başlı, altın tüylü,*

*At başı büyüklüğünde, altın guguk kuşu var,
Benim temiz canım,
Asil ruhum, o kuştur', diyordu. "(Özkan, 1997: 247-249)*

Altın Arığ'ın ölüm ruhunun nerede olduğunu öğrenen Pora Ninci, onu bulur ve Altın Arığ ile atı Ak-Boz'u öldürür:

*"Ak-Boz'un başı öne düşüp,
Yürüyüşü yavaşlar.
Ak-Boz, yürüyemez, durur.
Altın Arığ, Ak-Boz'un
Önüne yıkılıverir.
Altı ayrı zirveli altın kayanın içinde
Şarkılardan daha güzel şarkı işitilmiş,
Türkülerden daha güzel türkü işitilmiş.
Kırılacak kadar ince belli,
Üç karış genişliğinde yüzlü,
Pora Han'ın kızı Pora Ninci
Altı ayrı zirveli
Altın kayanın üzerinden
Şarkısını söyleyerek,
Türküsünü söyleyerek inmekteymiş.
İki başlı altın guguk kuşunun
Altın tüyünü tamamiyle yolmuş.
Kuşu kucagında tutarak, şarkı söyleyerek geliyormuş.
Altın Arığ'ın üzerine getirip,
Aşırarak atlayıp gitmiş.
Altın Arığ, elini ayağını
Kaldıramadan, yatıyor.
Sonra geri dönüp,
Pora Ninci söyler:
-Bağrımdan çıkan yavrumun
Cesedini, kemiklerini nerede bıraktın,
Altın Arığ, cevap ver?
Altın Arığ, söyler:*

-Bağrından çıkan yavrunun
Cesedinin nerede olduğunu öğrenip,
Tekrar aydınlıkta yaşayamam,
Öldürecekse, Pora Ninci, öldür!
Pora Ninci iki başlı guguk kuşunun
İki başını sıkarak,
Ak-Boz ile Altın Arığ'ın
Bütün sinir ve damarlarını bir yere çekerek,
İşkence edip, acı vermekteymiş.
Altın Arığ söyler:
-Dur artık, kızma, Pora Ninci,
Herhangi bir zamanda,
Benden de çok sıkıntı çekip,
Benden de çok acı çekip,
Öldüğünde, ölmediğin zamanda,
Altın Arığ'ı hatırlayacaksın,
Altın Arığ'ın adını anıp, üzülse de
Altın Arığ olmayacak.
İki başlı guguk kuşunun bir başını
Pora Ninci koparmış.
Ak-Boz'un canı çıkıp, yere yıkıldı.
Kızıl kum gibi, kemikleri ve kanı yayıldı.
Kuşun ikinci başını da kopardı,
Altın Arığ, ıstırapla inleyip, bağırdı:
Acılar içerisinde, inledi.
Temiz canı çıktı,
Beyaz kanı yayıldı.
Altın Arığ'ın kemikleri
Ak kum olup, yayıldı." (Özkan, 1997: 273-275)

3.3.5.11. Dirilme Tipi

Altın Arığ'ı aramak için Alp Han Kız yola çıkar. Altın Arığ'ı ne kadar arasa da bulamayan Alp Han Kız, üzülüp ağlamaya başlar. Bu sırada arkasından gelen yaşlı bir adam Altın Arığ'ın topuk kemiğini ve atın küçük toynağını bularak bastonu ile

kemiklereüç defa vurur. Böylece Altın Arığ'ın soyundan bir insan ve atın soyundan bir at vücuda gelir:

*“Alp Han Kız, üzülerək,
Hüngür hüngür ağlamış.
Öyle çok üzüölüp,
Öyle derinden acı çekerken,
Arkasından gelen kimsenin ayak seslerini duymamış.
Geriye dönüp bakınca, beyaz bastona dayanmış
Yaşlı bir adamın durduğunu görmüş:
-Eee, Alp Han Kız,
Niye böyle üzüölüp,
Niye böyle acı çekiyorsun?
Alp Han Kız cevap verir:
Niye üzülmeyeyim,
Niye kederlenmeyeyim.
Altın Arığ ile Ak Boz 'un
Cesedini ve kemiklerini bulamadım.
Yaşlı adam söyler:
Ölen Altın Arığ ile Ak Boz,
Tekrar bu aydınlık dünyaya gelmez.
İşte bu ak bastonla karıştıyorum.
Ama kemikleri yok.
Yaşlı adam Altın Arığ'ın
Topuk kemiğini bulmuş,
Ak Boz 'un toynağının içindeki
Küçük toynağını bulmuş:
-İşte Alp Han Kız,
Halkın için ıstırap çekip ölmüş olan
Altın Arığ'ın ve
Ak Boz 'un
Kemiği tekrar yok olacak.
Yaşlı adam Altın Arığ'ın topuk kemiğine
Beyaz bastonla üç defa vurunca
Küçük göğüslü*

*Alp meydana gelmiş.
Ak Boz'un küçük toynağına
Üç defa vurunca,
Ak tavşana benzeyen,
Ak Oy adlı at meydana gelmiş.” (Özkan, 1997: 299-301)*

Bu destanda da kemiklerden dirilme söz konusudur. Ancak bu dirilme diğerlerinden farklıdır çünkü Altın Arığ'ın bütün kemikleri bulunamaz. Bu yüzden ak bastona dayanmış yaşlı bir adam, ulu bir kimse devreye girer. Yaşlı adam, elindeki ak bastonla Altın Arığ'ın yalnızca topuk kemiğini bulur. Yaşlı adam topuk kemiğine üç defa vurunca Altın Arığ'a benzeyen bir kişi dirilir. Bu dirilme örneğinde dikkat çeken unsurlar ulu bir kimse olan yaşlı adam, ak baston ve üç sayısıdır. Örneğin dikkat çeken bir başka hususu ise dirilme tipinin reenkarnasyonu andırmasıdır. “*Reenkarnasyon insan öldükten sonra ruhunun başka bir bedende tekrar dünyaya gelmesidir.*” (Bezgin, 2011: 1). Ruh göçü, tenasüh, ruh sıçraması gibi isimlerle de anılan reenkarnasyon “*Temelde tekâmül yani olgunlaşma, mükemmelleşme fikri üzerine kurulmuştur.*” (Öz, 2016: 5). Dolayısıyla Altın Arığ'ın ruhunun başka bir bedende tekrar hayat bulduğunu söylemek mümkündür.

3.3.5.12. Dirilme Sonrası

Altın Arığ'ın topuk kemiğinden meydana gelen Taptaan Mirgen, dirilme sonrası Altın Arığ'ı öldüren Pora Ninci'den intikam almak için yola çıkar. Pora Ninci'yi yakalamak için ise kendisini diriltten yaşlı adamın verdiği sihirli nesneyi (sarı kayış) kullanır:

“(Taptaan Mirgen)
*‘Evet ben yeryüzünün çukuru olan yere,
Ayın ve güneşin ışığı değmeyen yere
Ulaşmak için gidiyorum.
Öç almak için, öldürmeğe,
İntikam almak için, vurmağa gidiyorum!*
(...)
*Gökyüzünün derinliklerinde,
Altı kanatlı ala yılan şeklindeki
Canlı halı, altı dizginli,
Pora Ninci altı defa dolanmış,*

*Dolanıp gitmekteymiş.
Cebine elini sokup,
Taptaan Mirgen sarı kayışını
Çekip çıkarmış;
Fırlatıp attığında,
Sarı kayış,
Şimşek gibi çakıp,
Kıvılcımlar saçarak gibi dolanıp,
Atılan ok gibi fırlamış,
Gökyüzünün derinliklerine doğru gitmiş.
Taptaan Mirgen, koşarak oraya gitmiş.
Koşarak oraya gelince, görmüş ki,
Pora Ninci'nin eli, kolu
Bağlanmış, yatmaktadır.
Taptaan Mirgen, attan inip,
Pora Ninci'yi canlı halısıyla birlikte
İpiyle direğe bağlamış.
(...)
Kayalık bir yerde
Ateş yakıp, Pora Ninci'yi
Ateşe atıp, yakmışlar.
Pora Ninci, hemen ölememiş,
Acılar çekip, ıstırapla kıvrınarak,
Altın Arığ'ı
O zaman anmış. ” (Özkan, 1997: 309-317-319-323)*

3.3.6. Ay Huucın Destanı

3.3.6.1. Ölüm Tipi

Bu destanın kahramanı Altın İrgek, evleneceği kızın yurduna geldiğinde, kızın ağabeyi tarafından okla vurularak öldürülür:

*“Ak evin alt yanında
Ak saray ev duruyor,
Kapı arkaya açılıyor,*

Karnı öne çıkmış, bir çocuk,
Gözleri fırlamış,
Sol ayağını eşiğin dışına atmış,
Sağ ayağı evde kalmış.
Söğütten yayı dağılıp,
Keçisakalı okunu kesip bırakmış.
Söğütten yayı ucu kavuşuyor,
Parmağının ucuna
Kan toplanıyor,
Geniş omuz başları
Birleşmiş gibi
Ak konur atın yiğidi
Ak zirveye fırlayıp gelmiş,
Ak konur atlı er güzeli
Oğlanı dikkate almamış
Yanına yaklaştığı sırada,
Okunu saplayıp takmış.
Keçisakalı okun ucundan
Yalım çıkmış,
Keçisakalı okun arkasından
Duman yükselmiş,
Yiğit Ak konur atı
Ortasından atıp vurmuş,
Ak konur atlı er güzelini
Ortasından at düşürmüş,
Ardında duran Kirim zirveye
Doğru yuvarlanmış.
Yuvarlanarak at güzeli
Devrilip ölmüş.
Kirim zirve üstüne
Üç parça düşmüşler,
Yiğit at güzeli
Kendinden geçip kalmış,
Arı sili er güzeli

*Bayılıp kalmış.
Altın gibi vücudu
Aya yaslanıp yatmış,
Gümüş gibi onun bedeni
Güneşte parıldayıp kalmış,
Ak konur at yıkıldıktan sonra,
Ak konurun sahibi ölüp gitmiş.” (Özkan, 1997: 659-661)*

3.3.6.2. Dirilme Tipi

Tönis Han’ın oğlu Hıyan Tönis’in okla öldürdüğü Altın İrgek’i, Tönis Han’ın kızı Kilin Arığ bulur ve onu çok beğendiği için diriltir:

*“Tönis Hanın kızı,
Durup bakıyor.
Arı sili er güzeli
Kendinden geçmiş.
Kilin Arığ, kız güzeli,
Gönlü kavrulup kalmış,
Arı sili er güzeline
Acıyıp, başında durmuş:
‘Altı kızım, görüyor musunuz?
Ağabeyim yakın zamanda okuyla
Vurmuş,
Öyle etse, ağır karakterli
Ağabeyim Hıyan Tönis Han.
Böyle etse, sert huylu
Hiçbir şeye acımaz.
Yeni yetme er güzeli
Yaramaz yerde yatıp kalmış,
(...)
Arı sili altı kızına,
Dönüp konuşuyor.
Ağabeyim buraya dönüp gelirse,
Altı kızım, söylemezsiniz.
Dönüp gelmiş kız güzeli,*

*Emleyip ilaçlamış,
Ak konur at, at güzeli,
Yeniden doğup kalkmış,
Zirve yükseği yerde
Şakırdatıp pıskırıyor,
Altı kez dönüp at yiğidi
Gürletip kişniyor.
Oradan dönüp kız kişi
Er güzelini emlemiş
Emlediği emi
Erimeyen em olmuş,
İlaçladığı ilacı
Yardım edip ilaç olmuş.
Yeni yetme er güzeli
Yeniden doğup kalkıyor.
Dönüp er güzeli
Altı kızla tokalaşmış,
Çevrinip er güzeli
Yedi kızla konuşmuş:
'Ölen güzel bedenimi
Dirilttiniz,
Ölen güzel vücudumu
Ayağa kaldırdınız yedi kız.' (Özkan, 1997: 665-667)*

Bu örnekte Altın İrgek'in em ile diriltildiği görülmektedir. Ancak bu ilacın hangi maddeden yapıldığı belli değildir. Sadece Kılın Arığ'ın Altın İrgek'i emlediği ve bunun sonucunda Altın İrgek'in dirildiği belirtilmiştir.

3.3.6.3. Dirilme Sonrası

Altın İrgek, dirildikten sonra kendisini diriltten kızını beğenir ve kızını da alıp memleketine döner:

*"Altın İrgek, er güzeli,
Ak konur ata atlamış.
'Atamın güzel yerine
Dönüp gideyim.' deyip,*

Atın önünde kucaklaşıyor,
Tönis Hanın çocuğuna
Vedalaşıp el tutmuş.
Kilin Arığ, kız güzeli:
'Yolunuz açık olsun' diyor.
Altın İrgek, er güzeli,
Kilin Arığ'ı kapmış,
Yiğit Ak konur atına
Ak ipek kementle
Sarıp dolayıp bağlamış.
Yiğit Ak konur atının
Yar gibi ağzını yaymış,
Yazı gibi buduna kamçı vurmuş.
Dörtmala kalkıp giderek,
At güzeli kanat çırpmış,
Han göğün bağına
Kıvılcım yayılıp yükselmiş,
Dörtmala kaldırıp, kız güzeli
Birlikte yükselmiş.
(...)
Anasının güzel yurduna
Er güzeli ulaşmış.
(...)
Yiğit Ak konur atı
Kadınlar alıvermişler,
Altın İrgek, er güzeli,
Arı sililer koltuğundan tutuyorlar,
Evin önünde iki güzele
Selam merhaba diyorlar.
(...)
Büyük masanın başına oturup,
Yemek yemişler,
Baş yemekten yemek yiyip,
Baş sudan su içip oturuyorlar,

Sohbet edip oturuyorlar.” (Özkan, 1997: 669-671-673-675-677)

Altın İrgek, evlendikten hemen sonra ailesini kurtarmak için yola çıkar:

*“Uyuyup kalkıp Altın İrgek
Arılanıp durulanıp,
Altın masanın başına oturup,
Yemek yiyip su içmiş.
Doyup bitirdikten sonra
Hazırlığa başlamış.
Hepsi toplanıp gelmiş.
Fikir yürütüyorlar,
Çatal Han’ın yerine
Gitmeyi konuşuyorlar:
‘Çatal Han, alp kişiye,
Ablam Ay Huucın
Dayanamıyor,
Hıyğa Çiçen, Alp kişiyle,
Altın Teek ağabeyim tutuşmuş.’
Kısa belikli kız çocuğu
Birlikte hazırlanmış,
Önleriyle kucaklaşmışlar,
İki çocuk vedalaşmış.” (Özkan, 1997: 677-679)*

Ölmüş olan ailesini bulan iki kardeş, onları diriltir. Buradaki diriltme işlemi, destanda detaylı işlenmediği için aşamalar şeklinde gösterilmemiştir:

*“Ay Çarlıh, kız güzeli,
Ay Huucın’ı emlemiş,
Altın İrgek, er yiğidi,
Altın Teek’i ilaçlamış.
Yeniden doğmuş iki güzel.
(...)
Altın Teek, er yiğidi,
Han Mirgen’i diriltmiş,
Altın İrgek, er yiğidi,*

*Altın Arığ'ı diriltmiş,
Han Mirgen, alp kişi,
Kaynını diriltmiş.*” (Özkan, 1997: 683)

Düşman ile mücadele bittikten sonra ise evlenenler için büyük bir toy kurulmuştur:

*“Korkusuz Altın İrgek
Kendi evine girmiş
Birlikte Kilin Arığ'la.
(...)
Han Mirgen, er yiğidi,
Halka boya hükmetmiş:
'gözü güzel halkım boyum,
Kızın düğününe başlayalım.
Bitmeyecek toy olsun,
İki kızın toyu düğünü
Aynı gün başlasın!'
Halkı boyu
Kırlangıç gibi kaynaşmış,
Kara sinek gibi
Halkı boyu vızıldaşıp toy etmiş.
(...)*

*Çalay Purhan, kız güzeli,
Yurduna sonradan da gelse,
Altmış onun beliği,
İki beliğe örölmüş.
Önceden de gelse, kız güzeli,
Arı sili Kilin Arığ,
Onun iki beliğini
Çalay Purhan örmüş,
Çalay Purhan, kız güzeli,
EĞri beliği örüvermiş.
Dokuz gün çıkarken
Toy düğün bitivermiş.*” (Özkan, 1997: 725)

3.3.7. Han Orba Destanı

3.3.7.1. Ölüm Nedeni

Bu destanda Han Orba'nın babası Han Mirgen üç kez ölüp dirilmektedir. Han Mirgen'in ölüm nedeni yurdunun yağmalanmak istenmesidir. Yurdunu vermek istemeyen Han Mirgen, düşmanı öldürmek için savaşa girer ve ölür:

“Han Mirgen, Altın Tas’a soruyor:

‘Ak kır atlı Altın Tas,

Yürüyemez yiğit, sen yürüdün,

Gelmez yiğit, sen geldin.

Ne sebeple geldin?’

(...)

‘Atılan ok geriye dönmez,

Yiğit yoldan dönmeyince,

Niye buraya geldiğimi

Açıkça söyleyeceğim.

Bunda benim bir suçum yoktur.

Bana öfkelenmeyin.

Siz iki kardeşi

Mal-davarını sürerek,

Halkını alarak,

Sarp kaya Tas Han ile

Buzlu kaya Pus Han’ın yurduna

Kul köle olmaya gelsinler diyip,

Beni bunları söylemem için gönderdiler.

Tatlı dille gelmezlerse,

Sarp kaya Tas Han ile

Buzlu kaya Pas Han’ın yurduna

Kul köle olmaya gelsinler diyip,

Beni bunları söylemem için gönderdiler.” (Aktaş, 2011: 183-184)

3.3.7.2. Ölüm Tipi

Destanda Han Mirgen'in ölümü “saf gücünün çıkması, ulu günün geçmesi” şeklinde ifade edilir. Han Mirgen, Tas Han'ın oğlu Tazır Mirgen ile dövüşerek ölür:

*“Yiğitler birbirleriyle dövüştüler,
Birbirleriyle itiştiler.
Daha sonra yakalarından çekişip,
Yiğitler bellerinden çekiştiler.
Yakalarından iyi çekişmeden,
Yedinci güne ulaştılar.*

(...)

*Tazır Mirgen, Han Mirgen’i
Kara yerden götürüp bıraktığında,
Han Mirgen’in atı, hiç vermeden,
Sahibini yere batırıyor.
Kızıl al donlu doru at anladığında,
Yiğit kişi Han Mirgen’in
Saf gücü çıkıyor,
Ulu gücü geçiyor.” (Aktaş, 2011: 193-194)*

3.3.7.3. Dirilme Tipi

Han Mirgen’in öldüğünü gören Altın Harlıh, atın ağzından çıkan kaz yumurtasıyla Han Mirgen’i diriltir:

*“(Altın Harlıh)
Han Mirgen’e seslendi:
‘Han Mirgen, sevgili kardeşim,
Ağzını atına ver.
Saf bedenine güç vereceğim.’
Han Mirgen yiğit bunu işitip,
Ağzını atına verdi.
Ağzına ak kaz yumurtası girdi.
Yağ olup içine gitti.” (Aktaş, 2011: 195)*

Roux, Orta Asya’da bitkiler gibi bazı hayvanların da kutsal kabul edildiğinden bahsetmiş ve hayvanların bedenlerinden elde edilen birçok ilaç ya da hayvanların uygun bir yöntemle kullanılmasıyla gerçekleştirilen sayısız tedavi olduğundan belirtmiştir (Roux, 2000: 165). Bu dirilme işleminde de hayvanların kullanıldığı görülmektedir. Atın ağzından çıkan ak kaz yumurtası ile Han Mirgen’in bedenine güç verilmiştir. Dolayısıyla

yumurtanın gücü bir hayvanın (özellikle de ak bir hayvanın) ürünü olmasından kaynaklanır. Ayrıca yaratıcı tarafından gönderildiğine inanılan yumurta, mitolojide dünyanın, üremenin ve bereketin de sembolüdür (Atnur, 2010: 51-70).

3.3.7.4. Dirilme Sonrası

Han Mirgen dirildikten sonra Tazır Mirgen’le savaşmaya devam eder. Ancak ilk ölüp dirilmesinden sonra iki kez daha ölüp dirilse de en sonunda dönüşü olmayan bir şekilde ölür. Han Mirgen’in intikamını ise küçük kızı alır:

*“Yiğit Han Mirgen
Donmuş toprağın külüne girerek,
Toprağı dağa savurarak
Varıp savaşıyor.
Tazır Mirgen’i tekrar tutup,
Sert bileğiyle yakaladı.
(...)
Tekrar direnıp savaştı.
Dokuz günün başında
Yiğit Han Mirgen,
Saf gücü almadan,
Ulu gücü yetmeden,
Aşağıya ittirilip,
Dağın tepesinden düşmeye baladı.
(...)
Onu görüp alçaktan uçup,
Altın Harlıh şöyle dedi:
‘Kıymetli kardeşim Han Mirgen,
Ağzını atına ver:
‘İkinci gücümü veriyorum.’
Han Mirgen de açıverdi,
Ak kazın sıcak yumurtası
Onun içine geçiverdi.
Yeniden doğmuş gibi oldu.
(...)
Tazır Mirgen’i sertçe kavrayıp,*

Dinç bir güçle savaştı.

(...)

Yirmi yedi gün geçtiğinde Han Mirgen'in

Saf gücü almıyor,

Çetin ve ulu gücü yetmiyor,

(...)

Altın Harlıh kara yere

İpek gibi çekilerek düştü,

Kara yere düşüp,

Han Mirgen'e konuştu:

'Güzel kardeşim, Han Mirgen,

Üçüncü gücümü veriyorum.

Şimdi saf gücün yetmezse,

Sana yardım edecek gücüm artık yok.

Ağzını atını ver.'

Han Mirgen bunu işitip

Ağzını atına verdi.

Ak kazın ak yumurtası,

İçine gidip, eridi.

(...)

Han Mirgen'e güç toplandığında,

Kara yere dayanıp,

Tekrar dayanıp, savaştı.

Yiğit Han Mirgen anlasa,

Saf gücü almıyor,

Ulu gücü yetmiyor.

(...)

Han Mirgen'in ölmez bedeni

Ölüp burada serilip kalır gibi.(Aktaş, 2011: 195-196-197-198-199)

Ölen Han Mirgen'in intikamını Tazır Mirgen'den kızı almıştır. Han Mirgen'in kızı yalnızca Tazır Mirgen'i öldürmekle kalmaz. Tazır Mirgen'in babası Tas han ve amcası Pus Han'ı da öldürür:

"Küçük yaştaki kız çocuğunun

Alevlerden de kızıl suratı

Çürümüş ciğere döndü,

Kandan kızıl suratı

Kapkara ciğere dönüştü.

Genç çocuk yanına gelip,

Tazır Mirgen'e vurdu.

(...)

Tazır Mirgen'in canı gitmiş.

Kız çocuğu geri dönerek

Tazır kayanın eşiğini aştı,

Tas Han'ı dışarı çekti.

Sağ elini göğe doğru kaldırdı,

Sağ elini indirdiğinde,

Gök gibi gürüldüyor,

Ok gibi vızıldıyor.

Tas Han'ın sol yanağına düştü.

(...)

Tas Han'ın başı kopup,

Ak ovaya yuvarlandı.

(...)

Genç yaştaki kız çocuğu

Pus Han'ı yanından çekip,

Buz tutmuş kayaya savurdu,

Pas Han'ı parçaladı.” (Aktaş, 2011: 202-203)

3.3.8. Kün Sarığ Han Destanı

3.3.8.1. Ölüm Nedeni

Kün Sarığ Han destanında Kün Sarığ'ın kardeşi Üzüm Taycı ölüp dirilmektedir. Yurdunun hanlığını kardeşine bırakmak istemeyen Kün Sarığ, halkının kendisini değil de kardeşi Üzüm Taycı'yı han olarak istediklerini öğrenince Üzüm Taycı'yı öldürür:

“Hizmetçi kılığına bürünüp

Akşam olur olamaz dolaşarak şu soruyu sormaktadır

Kün Sarığ:

*‘Ulu köyün içindeki halkım
Ne konuşuluyor, işitmekte misiniz?’
‘İşitmekteyiz’, diye bazıları seslenmekte,
Bazıları ise hiç ses çıkarmadan geçip gitmektedirler.
‘Kün sarığ hanımız
Çok katı kurallıdır’ diye konuşmaktalar.
‘Üzüm Taycı küçük kardeşi
Çok yahşi bir kişidir.
Ne zaman han olup
Bizlere şenlik yapıp ikramda bulunacak?’ demekteler.
Yaşlı olan kimseler de onlara seslenmekte:
‘Ah han da
Düzen içinde tutmadı mı bizleri.
Üzüm Taycı han olursa
İşte o zaman şenlik yapar, mutlu olursunuz, canlarım.’
Bunu işitip Kün Sarığ
O gece uyku uyuyamadı.
Bir şekilde Üzüm Taycı’yı yok ediverme
Düşüncesiyle hesaplar yaptı.” (Okutan Davletov ve Davletov, 2021: 161)*

3.3.8.2. Ölüm Tipi

Üzüm Taycı, Ablası Kün Sarığ’ın kendisini öldüreceğini anlayınca ablası ile kavga etmek istemez. Kendi gücünün aşırıya kaçmasından ve bunun neticesinde ablasına zarar vermekten çekinir. Üzüm Taycı direnmeden boynunu ablasına uzatır ve Kün Sarığ, Üzüm Taycı’nın kafasını kılıcı ile koparır:

*“Küçük kardeşi kişi şöyle konuştu:
‘Sırtı yüksek sıra dağların üstüne çıkıp
Sırayla hamle yaparak güreşirsek
İt gibi, karşılıklı etlerimizi yiyişip,
Angut kuşu gibi tüylerimizi yolarsak,
Emekçi halkın diline düşeriz.
Benim arığ gücüm aşırıya kaçır da
Atadan birlikte çıkan ablamı
Bu dünyadan aşırıp geçiriverirsem*

*Yaratandan yazık olur,
Yahşı halkın diline düşerim.
(...)
Öldürmek istersen öldürüver.’
(...)
Ataşları Ah Han karı kocanın
Arı kemiklerinin yattığı yere yetip
Atlarından iniverdiler.
Ah oy atın
Kapalı dizginini başına sarıp,
Açık dizginini eyerine
Sıkıca bağlayıverdi Üzümlü Taycı,
‘Atamın kulunu olan Ah oy atım
Kopmaz tinli Üzümlü Taycı’nın
Kopmayan tını
Ak kuşçagız olup uçuverirse
Onu ala gözden
Yitirmez olasın.
Yaradanın kızı Çarhı Purhan’ın ülkesi
Aydın sıra dağlarının üstündedir,
Arı çula’m oraya ulaştığı anda
Yeniden doğup, tekrardan yaratılacaktır.’
Kün Sarığ o zaman
Polat kılıcını tutunup
Küçük kardeşinin yanına yürüyüp geldi.
Üzümlü Taycı
Boynunu alabildiğince uzatıp verdi:
‘Öldürecek olursan derimi soymadan ve içimi açmadan
Öldür.
Yatıracak olursan işkence etmeden yatır.’
Kati yürekli Kün Sarığ
Altı yedi kez dönüverdi,
Yaş polat kılıcını
Parıldatarak havaya kaldırıp,*

Yapayalnız küçük kardeşinin

Boynunun arkasından

Aşırı vurup düşürdü.” (Okutan Davletov ve Davletov, 2021: 162-163)

3.3.8.3. Dirilme Tipi

Üzüm Taycı'nın canı bedeninden bir kuş şeklinde çıkar. Bu candan bir insan meydana gelir:

“Yeni büyüyen er yahşisi

Nerelerden çıkıp geldiği yolunu

Tamamen anlatıverdi.

Ah oy at

Ak kuşcağızın peşinden ilerlemiş

İyesi alp yiğidin ⁴arı çula'sını

Geri döndürüp gelmiş.

Ay Mirgen er balayı

Ona bakarak sinayıp oturmaktadır.

İçinden çıkardığı sesi

Üzüm Taycı'ninkine benziyor sanki.

Davranışları ve karakteri itibariyle

Dış görünümü ve kılığı da tamamen

Üzüm Taycı'ninki [gibi] idi.” (Okutan Davletov ve Davletov, 2021: 172)

Salahaddin Bekki, hayvan şeklindeki ruh sembolizminden bahsederken ruhların genel olarak kuş şeklinde olduğunu ve kuş sembolizminin eski Türk inançlarından kaynaklandığını belirtmektedir (Bekki, 2005: 34-47). Bu örnekte de Üzüm Taycı'nın bedeninden ruhunun bir kuş şeklinde çıktığı görülmektedir. Üzüm Taycı'nın kuş şeklindeki bu ruhundan bir insan vücuda gelmektedir. Bu dirilme tipinin de insan öldükten sonra ruhunun bir başka bedende tekrar yaşaması anlamına gelen reenkarnasyonu andırması dikkat çekmektedir.

3.3.8.4. Dirilme Sonrası

Üzüm Taycı'nın ruhundan tekrar dünyaya gelen kişi Ay Solğın adını aldıktan sonra Kün Sarığ ile Hara Moos'tan intikam almak için yola çıkar:

⁴ Arı çula: Temiz can (Okutan Davletov ve Davletov, 2021: 172).

“Değerli adımı adlandırıp ver,

Hoor adımı okuyuver

Ağa kişi Ay Mirgen.

Kün Sarığ iblisinin

İzini sürmeye girişeyim.

Güdülen malın

Kara başlı halkın

Yolunu sürmeye bir varayım. ’

(...)

Hara Moos ’u altı yedi kez

Döndürmek üzere tuttu kaldırdı

Ayaklarının dibine düşürüp

Arka omurgasından aşırı tepti,

Bel omurgasını kırıverdi.

Ondan dönerek alp kişi

Ay kara atı

İpek dizginlerinden kapıp

İnce boynunun arka tarafını gözleyerek

Büyük boynunun ön tarafına bakarak

Polat kılıcını havaya kaldırıp

Başını kesmek üzere vurdu.

(...)

Fırlatılan Kün Sarığ

Ölesiye, parçalanasıya düştü.

Aran Çula Ah Saraat ’ı

İpek dizgininden tutup

Arkasından getirdi Ay Solğın.

Üstün doğan ablasını

Ah Saraat ’ın kuyruğuna

Oracıkta bağlayıverdi.

(...)

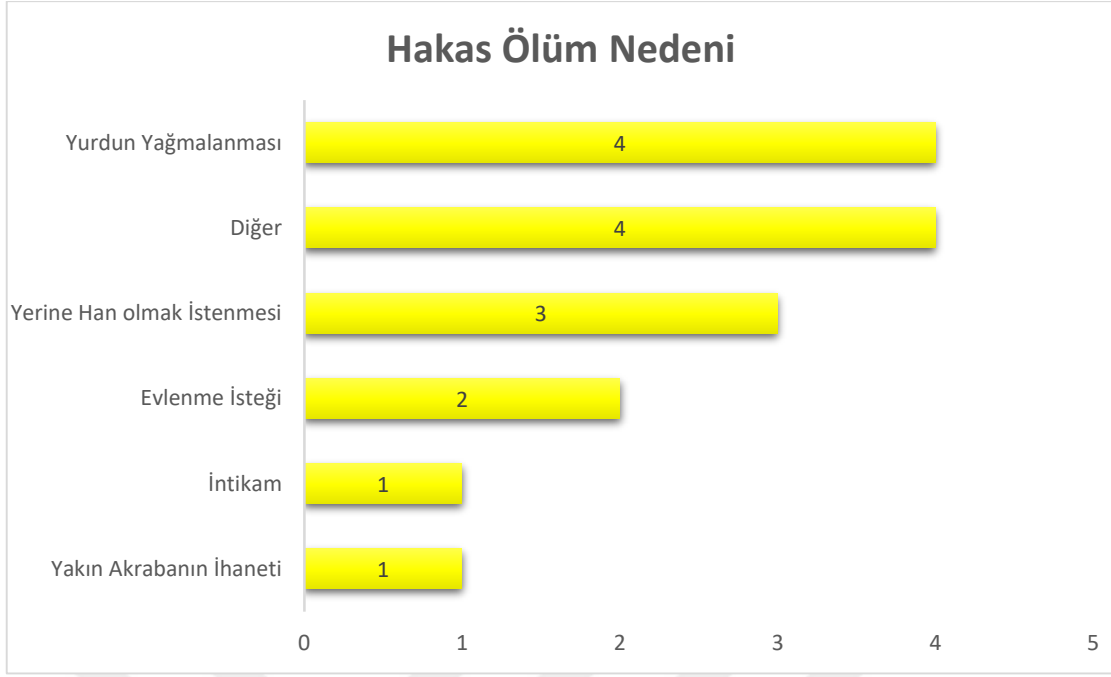
Ulu bir çile çekerek gitmektedir,

Ah Han kızı Kün Sarığ.

Kalın eti

*Kayalara ve taşlara sürtünerek [parçalar
Halinde] kalmaktadır.” (Okutan Davletov ve Davletov, 2021: 174-184)*

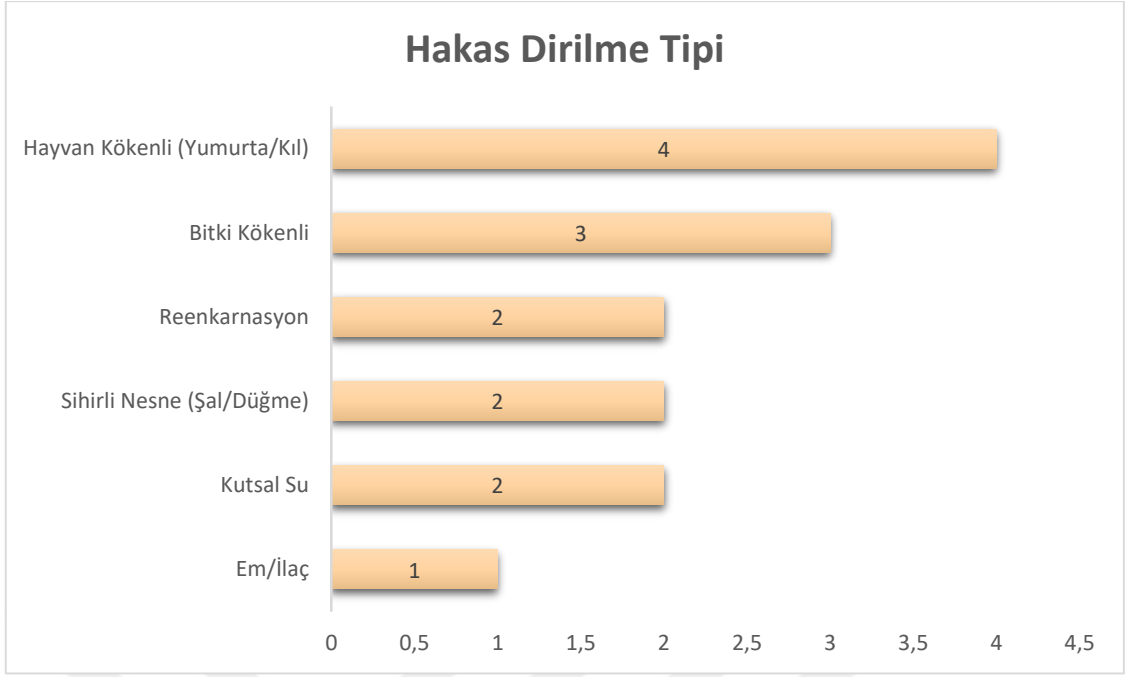

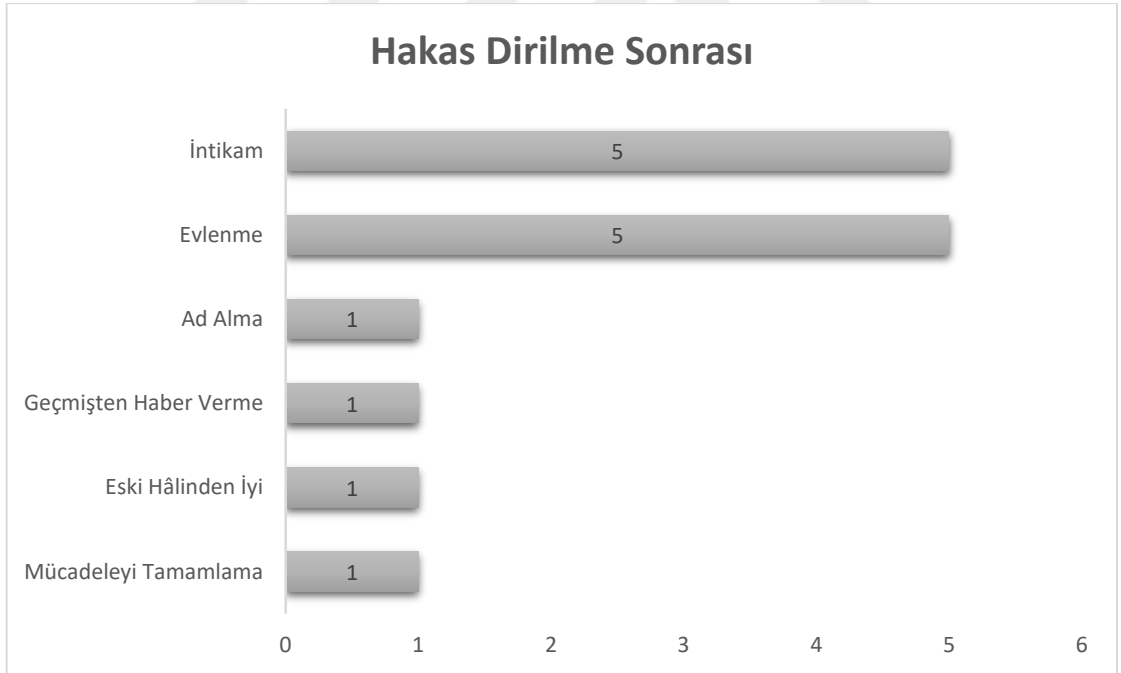
Grafik 3.9. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Dağılımı

Grafik 3.10. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.11. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tiplerinin Dağılımı

Grafik 3.12. Hakas Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Dağılımı

Sekiz Hakas destanından tespit edilen ölüp dirilme motifinde dört ölüm nedeninin yurdun yağmalanması olduğu görülmüştür. Bu destanlardaki üç ölüm nedeni kahramanın yerine han olmak istenmesidir. İki ölüm nedeni evlenme isteği; birer ölüm nedeni ise intikam ve yakın akrabasının ihanetidir.

Ölüm nedenleri içerisinde yurdun yağmalanması ilk sırayı alıyorsa dövüşmek de buna paralel olarak ilk sırayı almaktadır. Çünkü kahraman, yurdunu yağmaya gelen düşmanla kıyasıya dövüşerek yurdunu korumaya çalışırken ölür. Bu bakımdan Hakas destanlarındaki ölüm tiplerinde de dövüşmek ilk sırada gelmektedir. Bu bölümde ölüm ruhu bulunarak, pusu kurularak ve oklanarak kahramanın öldürülmesi ise ikinci sırada yer almaktadır.

Hakas destanlarında hayvansal kökenli dirilme ilk sırayı, bitki kökenli dirilme ikinci sırayı, kutsal su ve sihirli nesnelerle dirilme ise ikinci sırayı almaktadır. Bu bölümde reenkarnasyon/tenasüh inancını andıran iki dirilme de söz konusudur. Bu destanlar Altın Arığ ve Kün Sarığ destanlarıdır.

Ölüm nedeninde yurdun yağmalanması; ölüm tipinde ise dövüşmek ilk sırayı alıyorsa dirilme sonrasında genellikle intikam ilk sırada gelmektedir. Çünkü yurdunu yağmaya gelen düşmanla dövüşerek ölen kahraman, dirildikten sonra mutlaka intikamını alır. Hakas destanlarında dirildikten sonra evlenme yoğun olarak görülür. Bu kısımda dirildikten sonra kahramanın eski hâline göre daha iyi olması, yarım kalan mücadelesini tamamlaması, geçmişten haber vermesi ve ad alması gibi durumlar da söz konusudur.

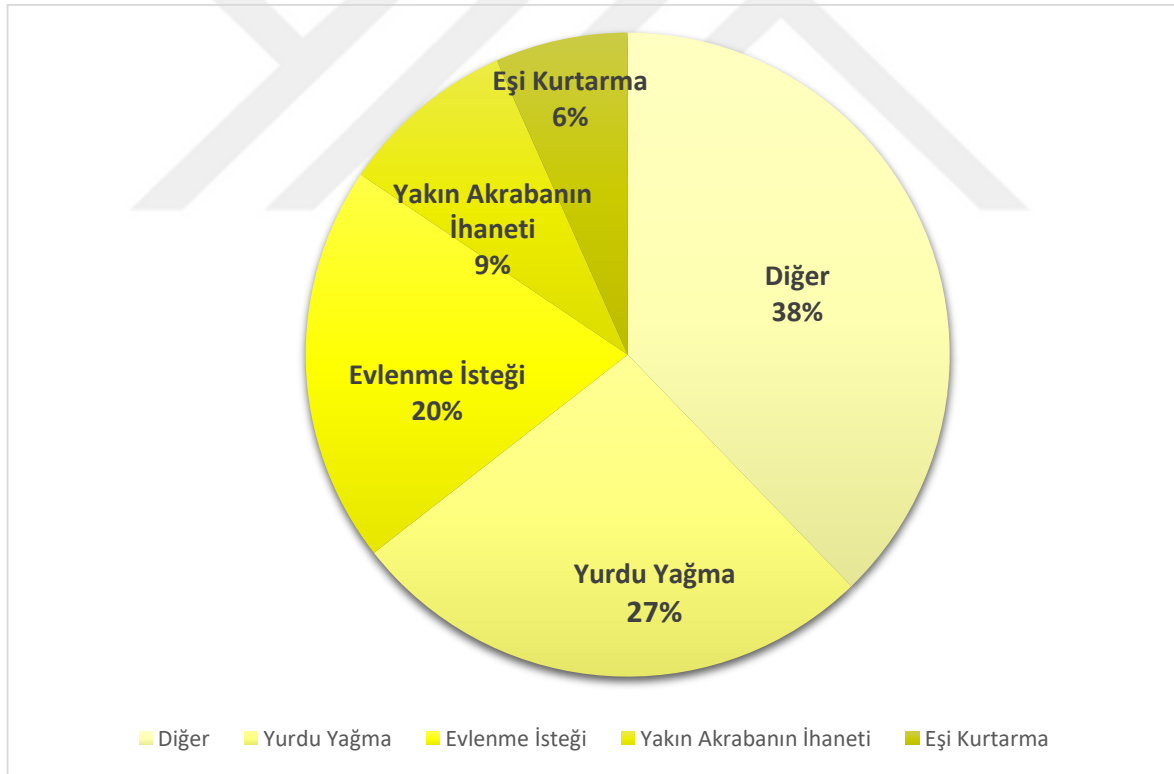
Sıra No:	Destan Adı	Kahraman Adı	Ölüm Nedeni	Ölüm Tipi	Dirilme Tipi	Dirilme Sonrası
1	Er Samır	Katan Mergen	Serserilik etmesi	Tuzak	Ay ve Güneşten alınan ilaç	Ceza + Eğlence
2	Kozın Erkeş	Kozın Erkeş	Kayınpederin kızını vermek istememesi	Suikast (Zehir)	Kutsal su	–
		Kozın Erkeş	Kızı almak isteyen rakibin engelleme isteği	Suikast (Ölüm Ruhu /Kendi Bıçağı)	Kendi bıçağı	Eski halinden iki kat iyi + İntikam
3	Altay Buuçay	Altay Buuçay	Karısı ve kızının ihaneti	Tuzak (Sarhoş ederek bıçağı yüreğine saplamak)	Ben + Kemiklerin korunması	Eskisinden on kat iyi + İntikam + Evlilik
		Erkemel	Annesi ve kız kardeşinin ihaneti	Kemikleri kesilerek	Ak ipek şal	
4	Közüye	Menfi Tipler (Kayın pederi + rakipleri)	Közüye'yi öldürmek istemeleri	Közüye için hazırlanan zehiri içerek	Kutsal su	İntikam
5	Oçı-Bala	Ak Calaa (Menfi tip)	Oçı-Bala'nın yurdunu yağmalamak istemesi	Dövülerek	–	Tekrar yağmalamaya gitmek
6	Kan-Ceeren Attu Kan-Altın	Üç ölü	–	–	Altın kaval	–
7	Kögüdey-Kökşin Le Boodoy Koo	Boodoy Koo	Yurdunun yağmalanması	Tuzak (Büyülü kızıl iple boğularak)	Orman ardıcı + Kır çalısı	Eskisinden on kat iyi + İntikam
		Kögüdey-Kökşin	–	Ani ölüm	Ayı ve Güneşi yüreğe basmak	Evlilik
8	Kan-Kapçıkay	Altın Topçı (Küçük çocuk)	Yurdunun yağmalanması	Dövülerek	Yada taşı+ Altın yüzük+ Kısrak sütü+ Nehirin köpüğü	Öncekinde on kat iyi + İntikam
9	Ölöstöy	Erkin-Koo	Erlik ölmesini istiyor (Kızı kendi istediği için)	Ölüm ruhu (Altın bıçağın yerini söyleyerek)	Kemikleri çamurla iyileştirme	İntikam
10	Katan-Kökşin Le Katan-Mergen	Katan-Kökşin	Eşini kurtarmak istemesi	Dövülüp etleri parçalanarak	70 çeşit ilaç + 60 çeşit pınar suyu	Eskisinden on kat iyi + Yarım kalan mücadeleyi tamamlama

		Katan-Kökşin	Eşini kurtarmak isteesi	Dövlerek	İlaç + Pınar suyu	Eskisinden on kat iyi + Mücadele
		Katan-Kökşin	Eşini kurtarmak istemesi	Dövlerek	İlaç + Pınar suyu	Eskisinden on kat iyi + Karısını ve halkını kurtarma
11	Ak-Biy	Altın Koo	Evliliğine karşı gelinmesi	Oklanarak	Dua	Eskisinden on kat iyi+ İntikam + evlilik
12	Üç Kulaktı Ay Kara At	Altın-Kıldığa	–	Ölüm ruhu ele geçirilerek	Ölüm ruhu bulunur + Ardıç tohumu + Süt	–
13	Alıp Manaş	Alıp Manaş	Evlenmek istemesi	Sembolik ölüm/Kuyuya düşürülerek	Üç süt gölünün köpüğü	Eskisinden on kat iyi + İntikam
14	1Maaday-Kara	Köğüdey-Mergen	Erlik'in kızını reddetmesi	Sembolik ölüm/Tuzak ile yeraltına çekilerek	Dokuz süt gölünün suyu	Evlilik + İntikam + Halkını kurtarma
15	Alday-Buuçu	Menfi tipler	Han-Buuday'ı yolundan engellemek	Döverek	Şifalı ot	İyi insan olmak
		Han Buuday	Erlik'e saygı göstermemek	Erlik'in sesinden ödü patlayarak	Sihirli söz + İç etek ile yellemek	–
16	Kangıvay-Mergen	Kangıvay-Mergen	Eşinin ihaneti	Sarhoş edilip denizde boğularak	Kutsal su + Atın nefesi	İntikam
17	Boktu-Kiriş; Bora-Şeley	Bora-Şeley	İntikam	Tuzak (Kanını emerek)	Ardıç-arça	İntikam
		Boktu-Kiriş	–	Atından düşüp boynu kırılarak	Altın ipek şal+ Küren ipek şal+ Kızıl ipek şal	Evlilik
18	Han-Şilgi Attıg Han-Hülük	Han-Hülük	Eşinin ihaneti	Sembolik ölüm/Sarhoş ederek çukura atmak	Ardıç + Sihirli söz.+ Üstünden atlamak	İntikam
19	Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge	Çeçen Kara Möge	Yurdunu yağmadan korumak	Dövlüp vücudu parçalanarak	Dağın arjanı +Şifalı ot	İntikam + halkını kurtarmak
20	Möгаа Şагаан	Halk	Kara-Kögel'in	Gökten taş gibi	Dua	–

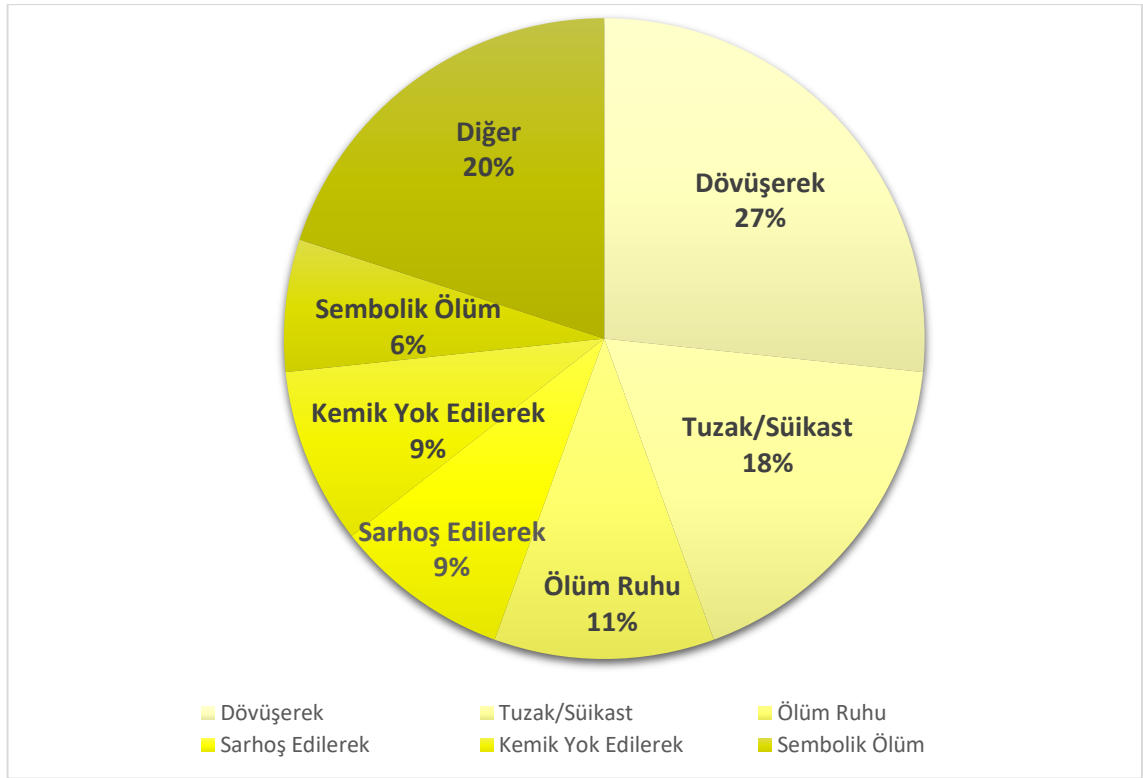
	Toolay		sesi	dolu yağarak		
		Möge Bayan-Talay	Yurdunun yağmalanması	Oklanarak	Atın kan sidiği + Kan dışkısı	İntikam
21	Tanaa Herel	At Daş-Hüren	Sahibine verilen zor görev	Zehirli su + zehirli ot	Altın/gümüş ipek işlemeli örtü	Yırım kalan mücadeleye devam
22	Ton Aralçın Haan	Ton Aralçın'ın savaşta ölen adamları	Ton Aralçın'ın evlenmesini engellemek	Savaşarak	Ak ve al şal	–
23	Altın Çüs	Yeni doğan çocuk (Alp Möge)	Yurdunun yağmalanması	Kemikleri parçalanarak	Kıl/Saç	İntikam
24	Ak Çibek Arığ	Yaşlı hizmetçi	–	Yanlışlıkla	Öleni diriltten ot	Geçmişten haber vermek
25	Altın Taycı	Altın Taycı	İntikam	Hile ile ölüm ruhu ele geçirilerek +Acı zehir	Ölüm ruhu bulunarak +Üç boğumlu ak ot	Evlenme yolculuğu
		Altın Taycı	Arkadaşını kurtarmak	Sarhoşken pusuya düşürmek	Bengi su	Çocuklarını evlendirme
26	Kara Kuzgun	Hlanır Taycı	Evlenmek istemesi	Dövüşerek	Ak ipek şalla Aya ve Güneşe karşı büyü	Düğün
		Hlanır Taycı	40 bahadırın eline düşmek	Dövüşerek	Altın düğme	Eskisinden daha iyi
27	Altın Arığ	Çocuk (Çibetey Han)	Yerine han olmak istenmesi	Başı kılıçla kesilerek	Sihirli ak su	Ad alma + İntikam
		Çibetey Han	Yerine han olmak istenmesi	Oklanarak	Yeşil ot	Düğün
		Altın Arığ	Pora Ninci'nin çocuğunu öldürmesi	Ölüm ruhu ele geçirilerek	Ak bastonla üç kez vurmak + Reenkarnasyon	İntikam
28	Ay Huucın	Altın İrgek	Evlenmek istemesi	Oklanarak	Em	Kızı alıp memlekete dönüş
		Ailesi	–	–	Belli değil	Düğün
29	Han Orba	Han Mirgen	Yurdunun yağmalanması	Dövüşerek	Ak kaz yumurtası	Mücadelesini tamamlamak
		Han Mirgen	Yağmalanmak	Dövüşerek	Ak kaz yumurtası	Mücadelesini tamamlamak
		Han Mirgen	Yağmalanmak	Dövüşerek	Ak kaz yumurtası	Ölür/İntikamını kızı alır

30	Kün Sarıg Han	Üzüm Taycı	Yerine han olmak istenmesi/Yakın akrabanın (ablası) ihaneti	Kafası kılıçla kesilerek	Kuş şeklinde ruh (Reenkarnasyon)	İntikam
	SONUÇ		Evlenmek İsteği: 9 Yakın akrabanın ihaneti: 4 Yağma: 12 Eşi kurtarma: 3 Diğer: 17	Tuzak/Suikast: 8 Dövüşerek: 12 Ölüm ruhu: 5 Sarhoş: 4 Kemik: 4 Sembolik ölüm: 3 Diğer: 9	Kutsal su /süt gölü: 14 Bitki: 8 Hayvan: 7 Şal: 5 Ay/güneş: 3 Dua: 2 Diğer: 6	İntikam: 15 Eski hâlden daha iyi: 10 Mücadeleyi tamamlama: 6 Evlilik/düğün: 9 Halkını kurtarma: 5

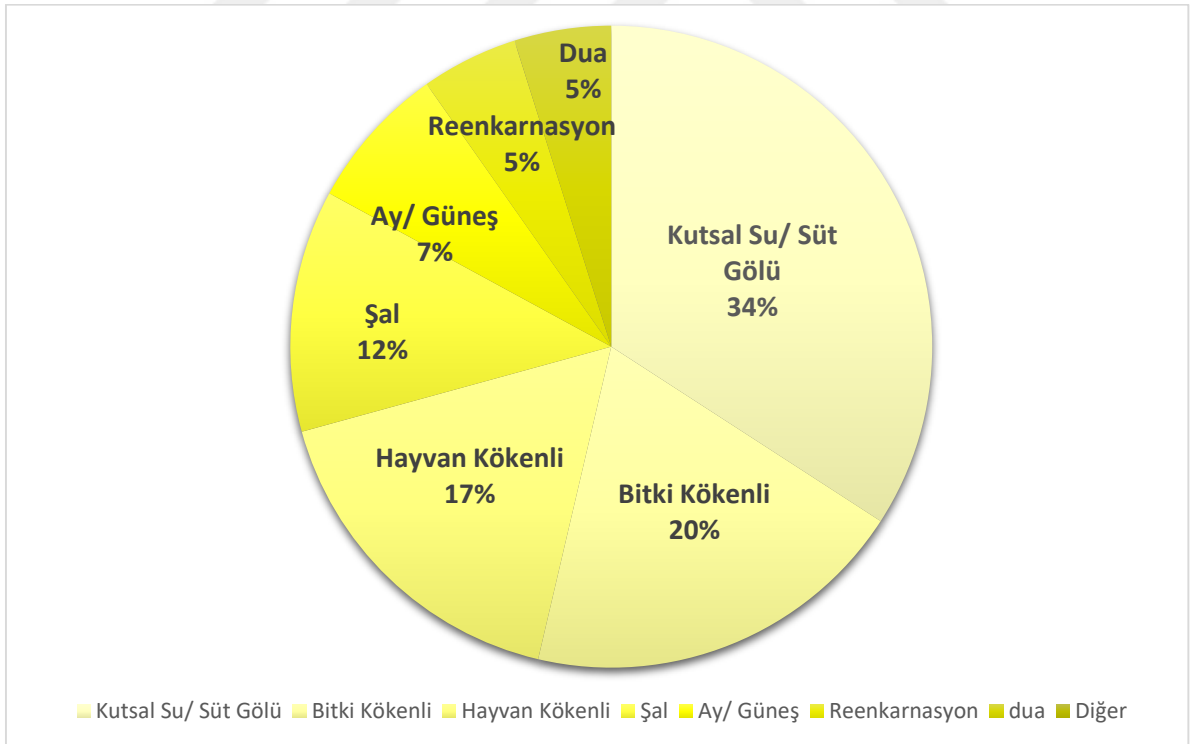
Tablo 3.1. Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Tespit Edilen Ölüp Dirilme Motiflerinin Genel Tablosu

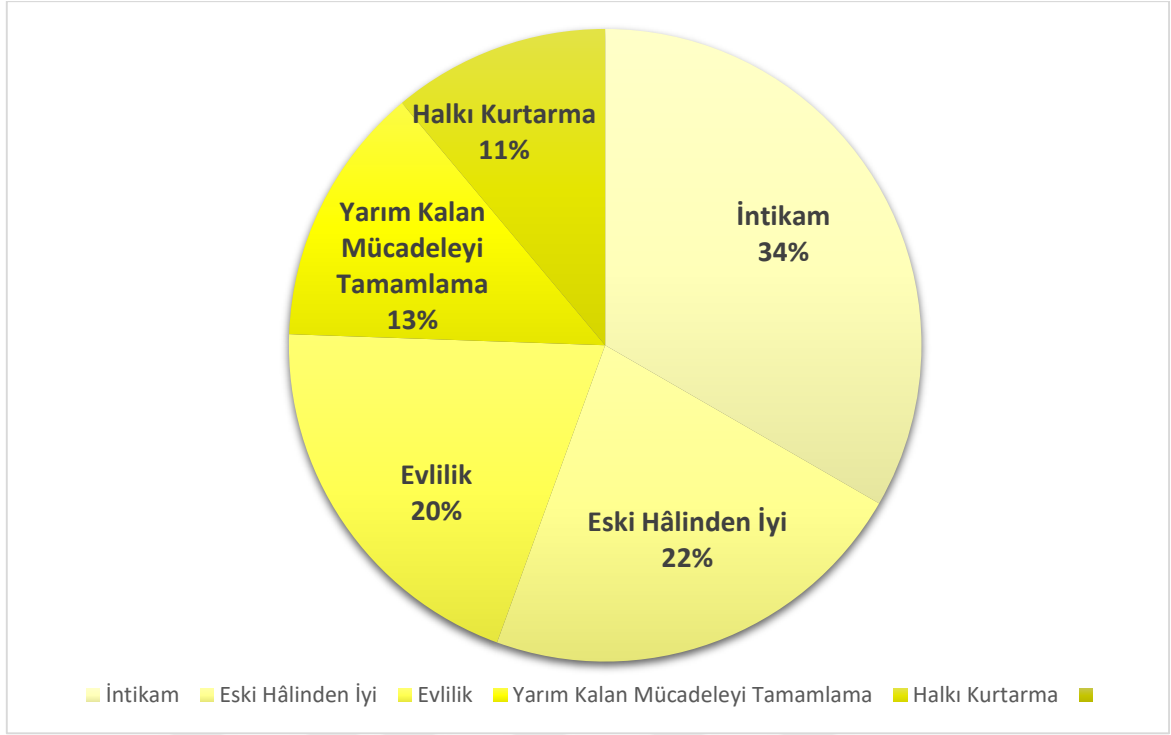
Şekil 3.1. Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Nedenlerinin Oranı

Şekil 3.2. Ölüp Dirilme Motiflerinde Ölüm Tipi Oranı

Şekil 3.3. Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Tipi Oranları

Şekil 3.4. Ölüp Dirilme Motiflerinde Dirilme Sonrası Oranı

SONUÇ

Türkler, yaşadıkları olayları sevinçleri, coşkuları, kederleri, kahramanlıkları destanlar ile dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra, inanışlarını, düşüncelerini, totemlerini de destanlara sığdırmayı başarmışlardır. Türk milletinin destanlara yansıyan bu inanç sisteminin tahlili konusunda ölüp dirilme motifi önemli bir rol oynamaktadır. Destanlar içerisindeki ölüp dirilme motifleri ile bir din insanı olan kamdan Gök Tanrı'nın kutuna, kutsal sudan kutsal bitkilere, kutsal madenlerden kutsal gezegenlere kadar eski Türklerin kutsal kabul ettiği birçok veriye ulaşmak mümkündür.

Destanlarda ölüp dirilme sıradışı özelliklere sahip, Tanrı ile bir şekilde bağlantısı bulunan müspet tipler için tasarlanmış bir motiftir. Ölüp dirilen kahraman genellikle toplumun lideri konumundadır. Ölüp dirildikten sonra eskisine oranla çok daha güçlü olan kahraman, yarım kalan mücadelesini tamamlamış, düşmandan intikamını almış ve halkını refaha ulaştırmıştır. Diğer taraftan menfi tiplerin ölüp dirilmesi gibi istisnalar da söz konusudur. Örneğin kötü insanlar, yaptıklarının yanlış olduğunu anlamaları ve bu durumdan ders çıkarmaları için ölüp diriltilmişlerdir.

Dirilen kahramanın bir kam gibi hareket etmesi onun dinsel açıdan önemini gösteren bir etmendir. Ölüp dirilen kahraman bir şamanın sırra erme/erginlik kazanma ritüelinde yaşadığı gibi bir süreç yaşar. Ölüp dirilme ritüeli sonrasında şamanın erginlik kazanması gibi destan kahramanı da eskisinden daha güçlü, ilk haline göre daha yakışıklı/güzel ve çok daha bilge bir konuma ulaşır. Kahramanın ölüp dirilmesi, şamanın devamı olan âşığın mesleğe geçişteki sembolik ölüp dirilmesiyle de örtüşmektedir. Örneğin âşık adayının bir pîrin elinden içtiği bâdeyle âşıklık vasfını kazanması gibi destan kahramanı da sıradışı özelliklere sahip bir kişinin elinden içtiği kutsal suyla dirilip güç kazanır.

Ölüp dirilme motiflerinde atın son derece önemli bir rolü vardır. At ölen sahibini ya doğrudan kendisi diriltir ya da dirilmesi için mücadele verir. Bu yüzden ölen kahramanın dirilmesini engellemek için kahraman öldürülürken atının da öldürülmesine dikkat edilmiştir. Kahraman dirildikten sonra ise yarım kalan mücadelesini yine atının yardımıyla tamamlayacağı için diriltme esnasında atın da dirilmesine özen gösterilmektedir. Tanaa Herel destanında ise ölüp dirilen sadece attır. At savaşta ve yaşam mücadelesinde

kahramanın en önemli yardımcısı olduğu için ölüp dirilme motifi doğrudan at üzerinden kurgulanabilmiştir.

Kahraman dirildikten sonra güç kazanma, yarım kalan mücadeleyi tamamlama, halkı refaha ulaştırma dışında genellikle evlilik yolculuğuna çıkar ve bu evliliğin kutlanması için yıllarca sürecektir bir toy kururlur. Eğer dirilme sonrasında evlilik yoksa mutlaka kazanılan bir zafer vardır ve bu zafer büyük bir şölenle kutlanır. Bu kutlamalar tesadüfi değildir. Evlilik, üreme, yenilenme, bereket; zafer ise başarı, mutluluk kelimelerini karşıladığı için kutlama ile taçlandırılır. Bu durum eski yılın ölümü, yeni yılın doğumu olan yıl dönümü ile örtüşür niteliktedir. Çünkü yeni yıl da bereketin, yenilenmenin, mutluluğun sembolüdür ve bu yüzden karnaval, nevrüz gibi törenlerle kutlanır.

İncelenen metinlerden tespit edildiği üzere ölüp dirilme motiflerinde kahramanın ölümüne neden olan birincil etmen yurdunun yağmalanmak istenmesidir. Yurdu yağmalamaya gelen düşman, kahramanı öldürüp halkı esir alır. Kahraman, düşmandan intikamını alıp halkı kurtarması için tekrar diriltir. Kahramanın evlenme isteği ölüm sebepleri arasında ikinci sıradadır. Evlenme arzusuyla yola çıkan kahraman, rakipler ve kayınpeder -ki bunlar genellikle Erlik'in hâkimiyetindedir- tarafından öldürülür. Kahraman, düşmandan intikamını alması ve sevdiği kıza kavuşması için tekrar diriltir. Kahramanın ölümünün bir başka önemli nedeniyse yakın akrabasının ihanetidir. Genellikle eşi, çocukları, kardeşi ve can dostu tarafından tuzağa düşürülerek öldürülen kahraman, dirilip yakınlarına gerekli cezayı verir ve hayatını düzene koyar. Dolayısıyla kahramanın ölümü ile tekrar dirilmesi arasında bir bağlantı söz konusudur. Kahraman art niyetli kişiler tarafından öldürüldüğü ve haksızlığa uğradığı için dirilme şansına sahiptir.

Kahramanın ölüm tipleri arasında dövüşmek birinci sırayı alır. Kendisini ve kendisine bağlı olanları korumak için mücadeleden geri durmayan kahraman, düşmanla zorlu bir kavgaya tutuşur ve bu kavga sonucunda ölür. İkinci sırada kahraman için hazırlanan süikast gelir. Kahraman sıra dışı bir güce sahip olduğu için kolay öldürülemez. Bu yüzden ona zehir içirmek, sarhoş etmek, uykuda yakalamak, pusuya düşürmek gibi çeşitli tuzaklar hazırlanır. Kahramanın üçüncü ölüm tipi ise ölüm ruhunun ele geçirilmesidir. Ne yapılırsa yapılsın bir türlü ölmeyen kahramanın ölüm ruhu bulunarak kahraman öldürülür. Reel ölüm tiplerinin dışında kahramanın sembolik ölüm tipleri de mevcuttur. Bunlar kuyuya hapsedilme, uzun uyku, yeraltına gidip gelme şeklindedir. Bu tipte kahraman doğrudan ölmez; ölüm vurgusu yapılır.

Ölen kahramanın yeniden dirilebilmesi için birincil ve en önemli etmen kahramanın kemiklerinin eksiksiz olarak korunmasıdır. Kemikleri eksik olan kahramanın dirilme şansı azalmaktadır. Kahraman dirilse dahi eksik kemiklerden dolayı bazı uzuvlar işlevsiz kalmaktadır. Kemiklerden dirilebilmenin mümkün olma nedeni ise kemiklerin içinde Tanrı'nın kutunun yani ruhun bulunduğu inancıdır. Eski Türkler, kemiklerdeki ruh gibi kan ve kılda da ruhun yani diriltme gücünün bulunduğuna inandıkları için Altın Çüs destanındaki ölüp dirilme ritüelinde kan ve kılın kullanıldığı görülmektedir.

Dirilme törenlerinde başrolü oynayan kutsal madde sudur. Destanlardaki dirilme ritüellerinde su: hayat suyu, kutsal yeraltı suyu, bengi su, pınar suyu, göl suyu, süt gölünden alınmış su gibi kategorilere ayrılarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu ölüp dirilme motifinde kahraman ya yalnızca kutsal suyla dirilir ya da kutsal su yanında diğer bazı kutsal maddeler, sözler, dualar da yer alır.

İkinci olarak destanlarda kahramanı diriltmek için en çok başvurulmuş kutsal nesnenin bitki olduğu görülmüştür. Bütün bitkiler önce yeşerip sonra kuruyarak ölüp dirilmeyi yaşadıkları için ölüp dirilme ile özdeşleştirilmişlerdir. Ancak Türklerin kutsal saydığı birkaç bitki özellikle destanlardaki ölüp dirilme törenlerinde kullanılmıştır. Bu bitkilerin başında ise ardıç ağacı ve ardıç tohumu gelmektedir. Zira Türklerin ardıç ağacına kutsallık atfettikleri bilinmektedir.

Ölüp dirilme motiflerinde hayvansal kökenli dirilmeler de oldukça fazladır. Bu tür dirilme ritüellerinde birinci sırayı at alır. At, gerek sahibini diriltme işleminde gösterdiği mücadeleyle gerekse kanı, nefesi, dışkısı ile bu ayinlerde başrolü oynar. Han Orba destanındaki diriltme ritüellerinde ise ak kaz yumurtası kullanılır. Ancak bu yumurta da yine bir atın ağzından kahramana aktarılır.

Diriltme uygulamalarında kullanılan bir başka kutsal nesne ise sihirli şallardır. Sihirli şalların kutsallığı ya Ay ve Güneşten alınan altın ve gümüş iplerle işlenmiş olmalarından ya da doğrudan Tanrı'nın kızlarının şalları olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca şalların renklerinde dirilmede önemli bir etkisi vardır. Ritüellerde genellikle ak ve al renk şallar kullanılmıştır. Ak şal temizlik, yücelik gibi anlamlar taşıyıp ruh ve kemiği simgelerken; al şal ise tanrısal ısı ve ışık anlamına gelip kanı ve canı simgelemektedir.

Ölüp dirilme motiflerinde kullanılan diğer kutsal nesneler ise gezegenlerdir. Özellikle Güneş ve Ay diriltme motiflerinde en çok kullanılan gezegenlerdir. Çünkü Güneşin her gün ölüp tekrar doğduğuna inanılır. Ay da insan zihninde evrelerine göre ölüp

tekrar doğduğu için ölüp dirilme motiflerinde kullanılmıştır. Ayrıca Ayın ve Güneşin ışıklarını Tanrı'dan aldıklarına inanıldığı için de Ay ve Güneşe diriltme ritüellerinde sıklıkla rastlanmıştır.

Destanlardaki diriltme törenlerinde kullanılan bir diğer kutsal nesne ise madenlerdir. Özellikle Türkler için önemli olan demir madeni bazı destanlarda kahramanın dirilebilmesi için şarttır. Genellikle bu demir kahramanın bıçağıdır. Kahraman yalnızca kendi bıçağıyla öldüğü gibi yine yalnızca kendi bıçağıyla dirilir.

Altay, Tuva ve Hakas destanlarında tespit edilen ölüp dirilme motiflerinin bir şekilde Tanrı ile bağlantılı olduğu saptanmıştır. Çünkü ölen kahraman mutlaka Tanrı'nın kutuna sahip olduğuna inanılan kutsal bir nesneyle diriltilmiş; kutsal nesnelerin kullanılmadığı birkaç destanda ise duanın gücüne sığınılmıştır. Genel itibariyle kutsal nesneler, sihirli sözler, dualar birbiri içine geçtiği için dinsel/büyüsel bir dirilme tipinden bahsedebilmemiz olanaklı hale gelmiştir. Dirildikten sonra eski haline göre on kat daha iyi olan kahraman, yarım kalan mücadelesini tamamlamış, düşmandan intikamını almış ve halkını refaha ulaştırmıştır. Kahramanın bu zaferiye ya onun düğünüyle ya da büyük bir şölen ile kutlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2014). “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”. *Milli Folklor-Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 54, 75-85.
- Aça, M. (2011). “Altay Türklerinin Destanlarındaki Ölüm Teması Üzerine Bazı Tespitler”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 01-20.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas Destanları 3 Han Orba*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, E. (2016). “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı’ndaki ‘Göl Gibi Kıımız Sagdur’ İfadesi Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16, 65-78.
- Alptekin, A. B. (2011). “Türk Halk Anlatımlarında Ölüp-Dirilme Motifi Üzerine”. *Nail Tan’a Armağan*. (Haz. T. Gülensoy ve H. İvgin). Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- And, M. (2012). *Oyun ve Büğü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas Destanları 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2002). “Tuva’nın XX. Asır Siyasî Tarihi”. *Türkler Ansiklopedisi*. C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 296-306.
- Arıkoğlu, E. ve Borbaanay, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atnur, G. (2010). “Sibiry’a’daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 51-70.
- Bahtin, M. (2016). *François Rabelais ve Ortaçağ-Rönesans Halk Kültürü*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bekki, S. (2002). “Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı”. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara: Yeni Türk Yayınları, 569-579.
- Bekki, S. (2004). “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi”. *Milli Folklor-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 62, 53-66.
- Bekki, S. (2007). *Maaday-Kara Destanı*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Bekki, S. (2009). *Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler Altay, Tuva, Hakas ve Şor. Destanlarında Alplara Mahsus Evlilik*. Ankara: Öncü Kitap.

- Bezgin, A. (2011). *Hatay'da Reenkarnasyon Memoratları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Bozkurt, K. ve Bozkurt, H. (2012). "Sayıların Gizemli Dünyası: Kültür ve Edebiyatta Sayı Sembolizmi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1,717-728.
- Burnakov, A. V. (2015). "Hakasların Geleneksel Dünya Tasavvurlarında Su İyesinin Dişil Başlangıcı". (Çev. Atilla Bağcı). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 36, 9-22.
- Campbell, J. (2013) *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Davletov, T. B. ve Okutan Davletov, N. (2021). *Kün Sarığ Han Bir Hakas Kadınının Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları 2*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekici, M. (2016). "Türk Kültüründe 'Al' Renk". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16,103-107.
- Eliade, M.(1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*. (Çev. Ümit Altuğ). Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2018). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2020 a). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan Özcan). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eliade, M. (2020 b). *Demirciler ve Simyacılar*. (Çev. Mehmet Emin Özcan).Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Enveri, E. (2018). "Türk Yaratılış Mitlerinde Toprak". *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 11, 91-99.
- Ergun, M. (1997). *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Konya: Cemre Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ergun, P. (2010). *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*. Konya: Kömen Yayınları.
- Fırıncıoğulları, S. (2016). “Mikhail Bakhtin ve Romanın Sosyolojisi”. *Akademik Bakış Dergisi*, 54, 445-459.
- Gümüş, İ. (2015). *Türk Masallarının Max Lüthi Yaklaşımıyla Çözümlemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2019). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hayırsever, H. (2019). “Dolganlarda Ölüm ve Cenaze Uygulamaları”. A. M. Büyükkarakaya ve E. B. Aksoy (Ed.), *Memento Mori Ölüm ve Ölüm Uygulamaları* (125-136). Ege Yayınları.
- İlgın, A. (2008). *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İşık, S. (2019). “Hayat Ağacı ve Kutsal Ağaçlar: Türk ve Çin Mitolojisi Üzerine Bir Karşılaştırma”. *Uluslar Arası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 11, 546-566.
- Killi Yılmaz, G. (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıyak, A. (2010). “İslamiyetten Önce Türklerde Güneş ve Ay İle İlgili İnanışlar”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 6, 133-143.
- Okutan Davletov, N. (2020). *Hakas Şamanizminde Ölüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Oymak, İ. (2010). “Anadolu’da Su Kültünün İzleri”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 35-55.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öğreten, A. (2000). “Türk Kültüründe ‘Yada Taşı’ ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması”, *Belleten Dergisi*, 241, 863-900.

- Öz, M. (2016). *Reenkarnasyon (Tenasuh) ve Bu Meseleye Tasavvufî Açıdan Bakış*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkan, F. (1997). *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.
- Rayman, H. (2014). “Nevrûz ve Türk Kültüründe Renkler”.*Milli Folklor-Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 53, 10-15.
- Roux, J.P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, J. P. (2000). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Somuncuoğlu, A. (2002). “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 275-291.
- Türkmen, F. (2001). “Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Ölümden Sonra Diriliş”. *Türk Dünyası Kültür, Sanat, Haber ve Araştırma Dergisi*, 2, 15-19.
- Uğurcan, F. Z. (2016). *Altay Destanları Üzerine Bir İnceleme -Yaratılış, Yaşam, Öte Dünya-*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uğur Çerikan, F. (2014). *Türk Kültüründe Demir*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Düşünen Adam Yayınları.

Elektronik Kaynaklar:

- URL-1, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78568/hakas-edebiyati.html> (E.T.: 01.05.2021).
- URL-2, Arıkoğlu, E. “Hakas Cumhuriyeti Tarihçesi”. Kültür ve Turizm Bakanlığı/ e-Kitap. Erişim: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78568/hakas-edebiyati.html> (E.T.: 01.05.2021).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı :Kezban ÖRÜCÜ

Yabancı Dili :İngilizce

EĞİTİM BİLGİLERİ

1996-2004 :Namık Kemal İlköğretim Okulu

2004-2007 :Şehit Sertaç Uzun Mesleki ve Anadolu Lisesi

2007-2009 :Gazi Üniversitesi/Atatürk Meslek Yüksek Okulu

2014-2018 :Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

2017-2018 :Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Formasyon Eğitimi.

2018- :Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans.